

# Вісник

Національного юридичного університету  
імені Ярослава Мудрого

**Серія: Філософія**

*Збірник наукових праць*

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

**№ 1 (44) 2020**

Харків  
«Право»  
2020

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого  
(протокол № 7 від 21.02.2020 р.)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2020. – № 1 (44). – 190 с.

*Засновник* – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)  
*Видавець* – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

### РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

**А. П. Гетьман** – доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (*відповідальний секретар*, НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **члени редколегії**: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Національна академія державного управління при Президентові України, Київ); **Ч. Варга** – доктор юридичних наук, професор (Інститут правових досліджень Центру соціальних наук Угорської Академії наук, Угорщина); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Е. Г. Дворкін** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Х'юстона, США); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Я. Зелінські** – доктор політичних наук, професор (Природничо-гуманітарний університет в м. Седльце, Польща); **Ю. А. Калагін** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків); **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків); **Дж. Р. Ліндсі** – доктор філософії (політологія), професор (Державний університет Сент-Клауда, США); **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **М. Маффесолі** – доктор соціологічних наук, професор (Паризький університет, Франція); **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, доцент (Харківська державна академія культури, Харків); **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ); **Л. Г. Сокурянська** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків); **І. Студін** – доктор філософії (право), професор (Університет Квебеку в Монреалі, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор філософії (соціологія), професор (Університет Заседа, ОАЕ); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

*Відповідальний за випуск* Є. М. Мануйлов

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Серія: Філософія» є правонаступником «Вісника Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Філософія», зареєстрованого як наукове фахове видання з філософських наук (наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р. № 515).

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина); а також баз даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ін.

**Адреса редакційної колегії:** 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafedra\_filosofy@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом  
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого  
(протокол № 7 от 21.02.2020 г.)*

Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: Философия / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Харьков : Право, 2020. – № 1 (44). – 190 с.

*Основатель* – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)  
*Издатель* – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

### РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

**А. П. Гетьман** – доктор юридических наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **О. Г. Данильян** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Е. Н. Мануйлов** – доктор философии, профессор (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого); **члены редколлекции**: **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев); **Ч. Варга** – доктор юридических наук, профессор (Институт правовых исследований Центра социальных наук Венгерской Академии наук, Венгрия); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Э. Г. Дворкин** – доктор философии (социология), профессор (Университет Хьюстона, США); **А. П. Дзедзбань** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Я. Зелински** – доктор политических наук, профессор (Естественно-гуманитарный университет в г. Седльце, Польша); **Ю. А. Калагин** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Харьков); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр); **Г. Н. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков); **Дж. Р. Линдси** – доктор философии (политология), профессор (Государственный университет Сент-Клауда, США); **Н. М. Лисица** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца, Харьков); **В. А. Лозовой** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. И. Максимов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **М. Маффесоли** – доктор социологических наук, профессор (Парижский университет, Франция); **Н. И. Панов** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. В. Петришин** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребняк** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **С. П. Погребняк** – доктор юридических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **А. И. Романюк** – доктор политических наук, доцент (Харьковская государственная академия культуры, Харьков); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев); **А. В. Сердюк** – доктор юридических наук, доцент (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Ф. Смолянюк** – доктор политических наук, профессор (Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев); **Л. Г. Сокурянская** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков); **И. Студин** – доктор философии (право), профессор (Университет Квебека в Монреале, Канада); **Х. Х. Хондкер** – доктор философии (социология), профессор (Университет Зайеда, ОАЭ); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

*Ответственный за выпуск Е. Н. Мануйлов*

Сборник научных трудов «Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого». Серия: Философия» является правопреемником «Вестника Национального университета “Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого”. Серия: Философия», зарегистрированного как научное специализированное издание по философским наукам (приказ Министерства образования и науки Украины от 16.05.2016 № 515).

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и таких международных наукометрических базах: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия); а также базах данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и др.

**Адрес редакционной коллегии:** 61024, Харьков, ул. Пушкинская, 77, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого. Тел. 704-92-38; e-mail: kafedra\_filosofy@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No. 7 of 21.02.2020)

«The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University». Series: Philosophy / Editorial board: A. Getman, et al. – Kharkiv: Pravo, 2020. – Issue No. 1 (44). – 190 p.

*Founder* – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU)

*Publisher* – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU)

### EDITORIAL BOARD:

**Anatoly Getman** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Oleg Danilyan** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Mikhail Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Eugene Manuylov** – Doctor of Philosophy, Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Editorial Board members:** **Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv); **Anthony Gary Dworkin** – PhD (Sociology), Prof. (University of Houston, USA); **Oleksandr Dzeban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Lyudmila Gerasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Yuri Kalagin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv); **Yuri Kalinovskiy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Habibul Haque Khondker** – PhD (Sociology), Prof. (Zayed University, UAE); **Galina Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Vitaliy Krivoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro); **Galyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv); **Jason Royce Lindsey** – PhD (Political Science), Prof. (St. Cloud State University, USA); **Victor Lozovoy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Nadejda Lysytsya** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociology), Professor Emeritus (University of Paris, France); **Sergey Maksymov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Mikola Panov** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Petryshyn** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Stanislav Pogrebniak** – Doctor of Juridical Sciences, Prof. (YMNLU); **Victoriya Pogribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU); **Igor Polischuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU); **Oleksandr Romanyuk** – Doctor of Political Sciences, Associate Prof. (Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv); **Sergey Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv); **Oleksandr Serdyuk** – Doctor of Juridical Sciences, Associate Prof. (YMNLU); **Vladimir Smolyanuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vadym Hetman Kyiv National Economics University, Kyiv); **Lyudmila Sokuryanska** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv); **Irvin Studin** – PhD (Law), Prof. (University of Quebec in Montreal, Canada); **Csaba Varga** – Dr. Habil. (Law), Professor Emeritus (Institute for Legal Studies of the Social Science Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Hungary); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Jacek Zielinski** – Dr. Habil. (Political Science), Prof. (Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland)

*Managing Editor* – Eugene Manuylov

The collection «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy» is a successor «The Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”. Series: Philosophy» is registered as a scientific professional publication in Philosophy (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of the 16.05.2016 № 515).

The collection of scientific papers registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany); as well as databases «Scientific Periodicals Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine et al.

**Address of the editorial board:** Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinskaya St., Kharkiv, 61024. Tel. (057) 704-92-38; e-mail: kafedra\_filosofy@ukr.net; Website: <http://fil.nlu.edu.ua>

# ЗМІСТ

## Філософія

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЬОБАНЬ О. П.</i> Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: філософська рефлексія.....	8
<i>МАНУЙЛОВ С. М., КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю.</i> Духовні імперативи вітчизняного державотворення: аксіологічний та безпековий контексти .....	23
<i>ЮРКЕВИЧ О. М.</i> Існування норм права як проблема в деонтичній логіці.....	39
<i>ТРЕБІН М. П., ПАНФІЛОВ О. Ю.</i> Постмодернізм як методологія сучасних смислових війн .....	53
<i>МЕЛКЕВИК БЬЯРН</i> Віллей та проблема правової діалектики .....	66
<i>КОВАЛЕНКО І. І., МЕЛЯКОВА Ю. В., КАЛЬНИЦЬКИЙ Е. А.</i> Феномен тілесності в перформативній парадигмі: від зібрання до проблематизації політичного.....	86
<i>ФІНІН Г. І.</i> Специфіка становлення національної системи військової освіти: модернізація або реформування .....	120
<i>ПАВЛЕНКО Ж. О.</i> Межі можливого і допустимого в технологічному підході до правового знання.....	132
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Профілактика як об'єкт наукових досліджень вітчизняних та іноземних вчених (на підставі компілятивного методу) .....	147
<i>КОВАЛЕНКО І. І., МЕЛЯКОВА Ю. В., КАЛЬНИЦЬКИЙ Е. А.</i> Феноменологія творчості в цифрову епоху .....	157
<i>ЧАЛАПКО В. В.</i> Загрози інформаційній безпеці українського суспільства в умовах «гібридної війни» .....	168
НАШІ АВТОРИ .....	180
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	181
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ «ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ».....	182

# СОДЕРЖАНИЕ

## Философия

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЕБАНЬ А. П.</i> Национальная безопасность в контексте евроатлантической интеграции Украины: философская рефлексия.....	8
<i>МАНУЙЛОВ Е. Н., КАЛИНОВСКИЙ Ю. Ю.</i> Духовные императивы отечественного государственного строительства: аксиологический и секьюритарный контексты .....	23
<i>ЮРКЕВИЧ Е. Н.</i> Существование норм права как проблема в деонтической логике.....	39
<i>ТРЕБИН М. П., ПАНФИЛОВ А. Ю.</i> Постмодернизм как методология современных смысловых войн .....	53
<i>МЕЛКЕВИК БЬЯРН</i> Виллей и проблемы правовой диалектики .....	66
<i>КОВАЛЕНКО И. И., МЕЛЯКОВА Ю. В., КАЛЬНИЦКИЙ Э. А.</i> Феномен телесности в перформативной парадигме: от собрания к проблематизации политического.....	86
<i>ФИНИН Г. И.</i> Специфика становления национальной системы военного образования: модернизация или реформирование.....	120
<i>ПАВЛЕНКО Ж. А.</i> Пределы возможного и допустимого в технологическом подходе к юридическому знанию .....	132
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Профилактика как объект научных исследований отечественных и зарубежных ученых (на основе компилятивного метода).....	147
<i>КОВАЛЕНКО И. И., МЕЛЯКОВА Ю. В., КАЛЬНИЦКИЙ Э. А.</i> Феноменология творчества в цифровую эпоху .....	157
<i>ЧАЛАПКО В. В.</i> Угрозы информационной безопасности украинского общества в условиях «гибридной войны» .....	168
НАШИ АВТОРЫ .....	180
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ .....	181
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ «ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ».....	182

# CONTENTS

## Philosophy

<i>DANILYAN O. G., DZOBAN A. P.</i> National security in the context of euro-atlantic integration of Ukraine: a philosophical reflection .....	8
<i>MANUYLOV E. M., KALINOVSKY Y. Y.</i> Spiritual imperatives of domestic state-building: axiological and security contexts .....	23
<i>Yurkevych O. M.</i> Existence of norms of law as a problem in deontic logic .....	39
<i>TREBIN M. P., PANFILOV O. Y.</i> <i>Postmodernism</i> as a methodology of modern semantic wars .....	53
<i>MELKEVIK BJARNE</i> Villey and the question of legal dialectics.....	66
<i>KOVALENKO I. I., MELIAKOVA Y. V., KALNYTSKYI E. A.</i> The phenomenon of corporeality in the performative paradigm: from gatherings to political issues.....	86
<i>FININ G. I.</i> Specificity of the national system of military education establishment: modernization and reform .....	120
<i>PAVLENKO Z. O.</i> The limits of the possible and permissible in the technological approach to legal knowledge .....	132
<i>TROFYMENKO V. A.</i> Prevention as an object of scientific research of domestic and foreign scientists (on the basis of the compilation method).....	147
<i>KOVALENKO I. I., MELIAKOVA Y. V., KALNYTSKYI E. A.</i> The phenomenology of creativity in digital era .....	157
<i>CHALAPKO V. V.</i> Threats to information security of ukrainian society under the conditions of «hybrid war» .....	168
OUR AUTHORS .....	180
AUTHOR INDEX .....	181
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION «THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI NATIONAL LAW UNIVERSITY. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY» .....	182

# ФІЛОСОФІЯ

---

УДК 316.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195725>

*Данильян Олег Геннадійович*, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [odana@i.ua](mailto:odana@i.ua)  
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5308-4664>

*Дзьобань Олександр Петрович*, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [a\\_dzeban@ukr.net](mailto:a_dzeban@ukr.net)  
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>

## НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ

*У статті робиться спроба філософського осмислення необхідності євроатлантичної інтеграції для України в контексті забезпечення її національної безпеки. Європейський вектор вітчизняного державотворення розглядається як один з базових об'єктів національної безпеки України. Обґрунтовується, що євроатлантичний вибір – це єдиний прийнятний шлях магістрального розвитку України, який відповідає її національним інтересам, бажанню народу забезпечити своє надійне безпечне майбутнє. Виокремлені як цілком очевидні перспективи та переваги євроатлантичної інтеграції України, так і її можливі ризики та загрози для національної безпеки.*

**Ключові слова:** національна безпека; євроінтеграція; євроатлантична інтеграція; глобалізація.



**Постановка проблеми.** Сучасна соціальна дійсність у світі формується під впливом швидкоплинних змін, що відбуваються в системі міжнародних відносин, і визначається як активізацією інтеграційних процесів на глобальному та регіональному рівнях – з одного боку, так і зростанням суперництва між світовими й регіональними центрами сили за збереження та посилення свого впливу на перебіг розвитку цих відносин – з другого.

Загальні глобалізаційні процеси на Європейському континенті й агресивні дії окремих сусідів – гарантів національної безпеки України – спричинили докорінний перегляд вітчизняної системи національної безпеки, який цілком логічно трансформувався у спрямованість на євроатлантичну інтеграцію. У 2013–2014 рр. міжнародна спільнота зіткнулася з принципово новими спровокованими Росією загрозами й небезпеками у сфері глобальної, регіональної та національної безпеки, без подолання яких марно сподіватися на безпечне майбутнє. У цьому контексті складні системні питання безпеки залишаються не лише важливим чинником виживання і незалежності держав, вони також є, на слушну думку В. Воронкової, глобальними інтеграторами сучасного світу [1, с. 23].

Друге десятиліття ХХІ ст. наповнилося подіями, які чітко показали, що світ не став не те що досконалішим, він став ще небезпечнішим і непердбачуванішим, аніж це було за часів «холодної війни». Громадянські війни в Лівії та Сирії, поява агресивної іранської «Шіїтської імперії», війна Російської Федерації проти Грузії, анексія Криму та агресія на Сході України продемонстрували, що попередні оцінки основних ризиків для безпеки Європи були зроблені, як мінімум, неправильно. Так звані «лівійська», «сирійська» та «українська» кризи змусили суттєво переглянути безпекову стратегію європейських держав. Так, у 2015 р. було ухвалено документ під назвою «Огляд європейської політики сусідства» [2]. Хоча цей документ, як справедливо зазначає А. Годлюк, не є стратегією європейської безпеки у прямому сенсі, він визначає певні пріоритети, у тому числі й у безпековій сфері, як для самого ЄС, так і для держав-сусідів [3, с. 186]. Як основні напрями співпраці в галузі безпеки країнам-сусідам було запропоновано таке: попередження конфліктів, захист кордонів, протидія тероризму, радикалізація й організованій злочинності, реформування сектору безпеки [2]. Таким чином, основний фокус дещо змістився з терористичної загрози на запобігання конфліктам, а також з'явилися положення щодо протидії радикалізації суспільства. Нарешті, у 2016 р. було ухвалено нову безпекову стратегію ЄС, яка дає можливість досить чітко проаналізувати бачення європейськими експертами та політиками основних викликів з урахуванням тих коректив, які внесли політичні реалії останніх років [4].

Для України такі політичні реалії безпосередньо пов'язані зі збройним протистоянням на Сході. У даному контексті цілком доцільно навести такі слова В. Смолянюка: «Починаючи з 2014 р., зі збройної фази українсько-російського міждержавного протистояння, Україна тимчасово втратила 7% території (анексований Крим, непідконтрольні Києву так звані “луганська” та “донецька” народні республіки), близько 20% економічного потенціалу (зруйновані, демонтовані та вивезені росіянами промислові виробництва Донеччини та Луганщини, а також підприємства інших регіонів, що зупинились після розриву внутрішніх коопераційних зв'язків). Загибло більше 10 тисяч громадян України (в окремих джерелах називається 12 і навіть 14 тисяч). Маємо майже 2 мільйони біженців із зони бойових дій та самопроголошених сепаратистських псевдодержав. Крім того, фактично відсутнім є 400 км кордону на Сході країни, що деякі автори порівнюють з пробоїною у борту сумнозвісного “Титаніка”. Як видно, за масштабами втрат жодна країна світу у ХХІ ст. не виявилась настільки приниженою (пограбованою), аніж це зробила з Україною сусідня держава. На заваді чинному російському керівництву не стали ані двосторонні та міжнародні договори, ані взяті на себе зобов'язання щодо гарантування територіальної цілісності України, ані моральні обмеження, ані прийняті у цивілізованому світі правила добросусідства» [5, с. 70].

Отже, проблема забезпечення національної безпеки набуває для нашої країни в сучасних умовах особливого, небаченого раніше, майже драматичного значення. Кардинальні геополітичні зміни останнього десятиліття, військово-політичне протистояння з «дружньою сусідньою державою», яка повсюдно проявляє свої імперські амбіції, докорінно трансформували всю організацію міжнародних відносин, створену після Другої світової війни. Сьогодні на планеті робить спроби виокремитися гегемон, який одноосібно намагається вирішувати, якій державі, яке місце можна займати у світі і яку роль у ньому відігравати.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій** дозволяє констатувати, що наукові доробки стосовно означеної проблематики здійснюються здебільшого в межах політичної та економічної науки. Спроби ж цілісного філософського осмислення природи та детермінант спрямованості розвитку українського суспільства у євроатлантичному напрямку є недостатніми.

**Формулювання цілей.** Метою статті є спроба філософського осмислення необхідності євроатлантичної інтеграції для України в контексті забезпечення її національної безпеки.

**Виклад основного матеріалу.** За останні два роки принципово іншими стали умови існування й розвитку для нашої країни, іншими стали й загрози, під якими ми як країна знаходимося, і відповідно змінюються й завдан-

ня щодо їх своєчасного виявлення, попередження й нейтралізації. Завдання забезпечення нашої країни умовами безпечного існування й розвитку в масштабі планети взяті у взаємозв'язку і взаємозалежності з внутрішнім становищем у державі, проблемами й можливостями, що в ній виникають, імперативами і ресурсами їх вирішення і утворюють те фундаментальне реальне життєво важливе стратегічне завдання, безперервне вирішення якого державою і громадянським суспільством і є безпосередньо, у повсякденному житті, поняттям національної безпеки [6]. Вироблення конкретного ставлення до цих завдань і реалізація прийнятих рішень визначить вигляд нашої країни у ХХІ ст. У цьому зв'язку вивчення й осмислення самого феномену національної безпеки, визначення оптимальних засобів, шляхів і способів її забезпечення не можуть не мати найважливішого для нас значення.

Україна стає дедалі більш активним гравцем у міжнародних відносинах у зв'язку зі своїм геополітичним положенням. Сучасна Україна відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку політичної та економічної взаємодії на Європейському континенті та в прилеглих зонах, забезпечуючи в умовах надзвичайної мілітарної та агресивної інформаційної активності Росії регіональну стабільність та безпеку.

У науковому дискурсі з'явилося нове поняття – глобальна регіоналізація, де локальне і глобальне співіснують як процеси, що доповнюють, а не виключають один одного. Ці процеси можуть навіть розглядатися як передумови початку наступного якісно нового етапу в розвитку глобалізаційних процесів [7, с. 387]. Для України такі процеси безпосередньо корелюються з процесами євроатлантичної інтеграції, політико-правові засади якої були закладені ще в Декларації про державний суверенітет України, прийнятій 16 липня 1990 р. Верховною Радою Української РСР і протягом наступних років постійно доопрацьовувалися й удосконалювалися як у нормативно-правових актах, так і в численних наукових працях істориків, політологів, філософів, юристів, економістів.

Європейський Союз є найбільшим суспільно-політичним та економічним утворенням у євразійському просторі, яке об'єднує країни з високим рівнем розвитку та соціальної підтримки. Цілком очевидно й зрозуміло, що членство в такому союзі є і престижним, і вигідним з точки зору рівня життя й існування держави. Усі ці фактори, а також бажання жити на рівні країн ЄС і передусім мати реальні гарантії безпеки приваблюють до вступу в Євросоюз нових кандидатів, серед яких активну позицію займає Україна.

Для України питання євроатлантичного вибору не є риторичним. Вітчизняна історія наводить чимало яскравих прикладів, які переконливо свідчать, що за своїми історико-культурними, ментальними джерелами

Україна завжди належала до трансатлантичного простору. Саме уроками історії та прагненням України повернути свою ідентичність як повноправної європейської держави насамперед керувалося політичне керівництво держави при визначенні стратегічної мети зовнішньої політики Української держави – інтеграції до євроатлантичних структур. Євроатлантичний вибір – це єдиний прийнятний шлях магістрального розвитку України, що відповідає її національним інтересам, волевиявленню народу, який прагне, врешті, повернутися до європейської спільноти, забезпечити своє надійне безпекове майбутнє в єдиній демократичній і процвітаючій Європі. Цей вибір є логічним і безальтернативним результатом процесу утвердження незалежності нашої держави, формування її зовнішньополітичного курсу. Склалася об’єктивна залежність між реальним наповненням незалежності України та реалізацією її євроатлантичного покликання. Інтеграція України до трансатлантичних структур дедалі більш впевнено сформулювалася як суспільно-політична ідея [8, с. 54].

Отже, розвиток у напрямі інтеграції у європейську спільноту – це цивілізаційний вибір України. У системі зовнішньополітичних пріоритетів нашої держави він посідає особливе місце. Сучасний курс України на євроатлантичну інтеграцію має на меті прагнення стати частиною найбільш дієвої й ефективної системи колективної безпеки з чіткими гарантіями власної безпеки.

З урахуванням сучасного геополітичного становища України, внаслідок анексії Криму Російською Федерацією та ведення військових дій на Сході країни, очевидно, що Україна не має реалістичної перспективи самостійно забезпечити свою безпеку. Така ситуація становить беззаперечну загрозу для національних інтересів України, що полягають у забезпеченні територіальної цілісності, стабільного й незалежного розвитку країни в інтересах українського суспільства тощо, тому долучення до євроатлантичної системи безпеки є надзвичайно важливим питанням для України. Повноправне членство в Альянсі безпосередньо відповідає геостратегічним інтересам України, оскільки політична вага і військова міць НАТО можуть забезпечити її незалежність і територіальну цілісність краще, ніж непевний статус так званої «позаблокової» держави [9, с. 158].

Європейська інтеграція є незмінним стратегічним пріоритетом державної політики незалежної України, продиктована фактом належності України до європейської цивілізації. Успішний приклад Європейського Союзу демонструє можливість існування інтеграційної моделі, в якій стверджуються нові принципи міждержавних відносин, позбавлені недовіри й непрозорості, де національний суверенітет кожної з держав органічно пов’язаний з колективними зобов’язаннями та спільними діями. Європейська модель суспільно-

політичного та соціально-економічного розвитку є найсприятливішою для реалізації українського потенціалу та забезпечення поступального розвитку нашої держави. Результатом європейської інтеграції має стати утвердження в Україні європейських політичних, економічних, військових, соціальних і гуманітарних стандартів, якісне підвищення рівня життя всіх верств суспільства. Отже, цей процес відповідає інтересам усіх українських громадян [10, с. 39].

Активізація євроінтеграційних процесів означає також її більш інтенсивне включення в міжнародну співпрацю щодо врегулювання конфліктів та протидії новітнім загрозам у сфері безпеки. Основними ж напрямками забезпечення національної безпеки у сфері міжнародної співпраці є інтеграція в міжнародну систему безпеки і співпраця стосовно запобігання протиправних дій у безпековій сфері.

Великі розбіжності соціального розшарування, специфіки історичного шляху та традицій, розвиненості національних економік, що існують між європейськими країнами, пояснюють різні дефініції європейської соціальної моделі. Проте усіх їх поєднує посилення на соціальну державу і прагнення до колективного вирішенні безпекових проблем. Крім того, «усі національні соціально-економічні моделі країн – членів ЄС спираються на єдині принципи: соціальна справедливість, безпека, соціальна єдність, конкурентоздатна економіка» [11].

Необхідність розвитку держави в руслі європейських країн є потребою іманентною, внутрішньо притаманною народу та його культурі, який завжди відігравав помітну роль у світовій історії. Нині, як справедливо зазначає В. Отрешко, це потреба «рухатися в ногу з часом», ліквідувати прогалини тоталітарного минулого, стати на один рівень з розвиненими країнами світу [12].

Разом з тим геостратегічний вибір країни є оптимальним за умови збігу двох мотивів – цивілізаційно-ідентифікаційного та раціонально-прагматичного. Перший з названих мотивів зумовлює вибір країною стратегічного, а то й вічного історичного союзника за критерієм самовіднесення себе до тієї ж цивілізації, що і бажаний партнер. Зближення з цивілізаційним аналогом кратно прискорюється очікуваною матеріальною вигодою, тобто другим мотивом. Однак коли трапляється незбіг обох мотивів, країна у своєму виборі керується одним із них. За будь-якого рішення країна та її населення мають ідентифікувати себе частиною того простору, до якого спрямований її геополітичний вектор. Отже, в момент актуалізації проблеми історичного вибору адепти того чи іншого його варіанта намагаються апелювати як до цивілізаційно-культурних сентиментів нації, так і до меркантильного компонента її психології [13–14].

Європейський Союз, створений на початку як суто економічне співтовариство на принципах і цінностях демократії та вільного ринку, дедалі більше оформлюється в консолідовану спільноту зі спільними наддержавними структурами, власною валютою, узгодженою зовнішньою політикою, спільною політикою у сфері оборони й безпеки, а в близькій перспективі – власними збройними силами. ЄС має також усталені форми взаємодії із зовнішнім світом, зокрема у сфері безпеки й оборони [10, с. 27].

На противагу традиційному підходу до безпеки, який асоціюється насамперед з воєнною складовою, із застосуванням військових засобів, європейське бачення виходить із цілісного розуміння безпеки як взаємної залежності політичного, соціально-економічного, екологічного, культурного, військового, інформаційного вимірів. Цьому відповідає трактування ЄС себе як цивільної потуги, що прагне здійснювати стійкий і довготерміновий вплив на міжнародне оточення шляхом створення відповідного інформаційного середовища, а не за допомогою методів силового тиску або захоплення [10, с. 29]. Саме тому європейський вектор вітчизняного державотворення є одним з основних об'єктів національної безпеки України.

Євроатлантична інтеграція є важливою складовою процесу глобалізації сучасного світу та продовженням магістрального шляху модернізації західної цивілізації. Вона має декілька вимірів: по-перше, поглиблення інтеграційних процесів у різних сферах суспільно-політичного життя країн (політична, економічна, військово-політична), що організаційно утворюють повноцінну спільноту; по-друге, процес географічного розширення європейської спільноти за рахунок вступу нових членів з регіону Центральної та Східної Європи. Приєднання нових країн до НАТО та Європейського Союзу – це нова реальність, що утворилася після «холодної війни» та розпаду Організації Варшавського договору. Як справедливо зазначає Я. Троцький, привабливість інтеграційної моделі, яку демонструє Європейський Союз, полягає в досить оптимальному для глобалізованого світу співвідношенні національних інтересів окремої держави й інтересів спільноти в цілому [15, с. 12].

Україна нині перебуває на перехідному етапі розвитку суспільства. Перед нею постало завдання знайти ефективніший шлях реалізації своїх інтересів у взаємовідносинах з Європейським Союзом, зокрема зробити більш прагматичною, орієнтованою на результат проєвропейську політику.

Особливість політичних процесів усередині країни так само визначається певними характеристиками перебування її у всесвітній інфраструктурі, передусім в інформаційній. Обираючи напрями державного розвитку України, слід мати на увазі, що нестабільність політичних структур, невизна-

ченість домінуючих ідей, цілей розвитку суспільства зумовлює й нерозвиненість організаційних структур, які відбивали б інтереси відповідних верств населення та мобілізували б його на виконання поставлених завдань.

При цьому, на слушну думку В. Отрешка, одним із важливіших завдань політичних і владних структур у забезпеченні євроінтеграції та розвитку держави в руслі європейських цінностей є визначення стратегічних напрямів подолання невідповідності між традиційними цінностями масової свідомості й реальними суспільними відносинами [12]. Більше того, як справедливо зазначає А. Боднар, демократія, рівність можливостей, свобода слова, подолання правового нігілізму, реформа правової системи – ці європейські цінності поділяються українським суспільством, але повного розуміння поки що немає [16, с. 113–114].

Разом з тим у контексті аксіологічної складової європейського поступу України, доцільно згадати слова А. Єрмоленка, який зазначає: «оскільки ми країна запізнилої модернізації, то нам доводиться орієнтуватися на ті ліберальні цінності (свобода, права людини, рівність тощо), які в західних країнах втілювалися кількома століттями через реформацію й просвітництво. <...> Без просвітництва не було б не тільки суверенної особистості, а й новоевропейських демократичних інституцій, а відтак і переходу до постконвеційної стадії розвитку моральної свідомості» [17, с. 106].

Отже, політичною передумовою нашого державотворення є потреба вийти на рівень розвинених країн, завоювати гідне місце в міжнародній спільноті цивілізованих європейських народів і культур.

Безпекова сфера залишається однією із найбільш проблематичних на сьогодні, особливо якщо говорити про ситуацію на Сході України. Продовження бойових дій, незацікавленість сторін у проведенні відкритих переговорів та припиненні вогню, неможливість проводити відповідні дії в межах мінських домовленостей на лінії розмежування та низка інших деструктивних явищ не сприяють подальшому розвитку відносин із ЄС. Євросоюз постійно зауважує на тому, що небезпека на Сході є небезпекою і для всієї Європи, а тому для подальшого розвитку інтеграційних процесів потрібне припинення вогню та перехід до практичного виконання мінських домовленостей усіма сторонами. Сьогодні стан справ у цій сфері не дозволяє сподіватися на швидкі позитивні зрушення, а тому від риторики потрібно переходити до практичних дій [18, с. 310].

Отже, європейський вектор вітчизняного державотворення є одним з базових об'єктів національної безпеки України. Безпека України ґрунтується на тому, що розвиток і зміцнення ЄС поглиблюють загальноєвропейську безпеку в усіх її вимірах. Принцип неподільності європейської безпеки од-

наково важливий як для України, так і для ЄС та його повноправних та асоційованих членів [19, с. 258].

Безперечно, слід зазначити, що крім цілком очевидних і беззаперечних перспектив та переваг євроатлантичної інтеграції України, можливим є виникнення і певних ризиків та загроз для національної безпеки. Критичний аналіз наукових доробків з проблем безпекознавства дозволяє виокремити такі ризики [9; 20–23]:

*геополітичні ризики*, які пов'язані насамперед з ще більшим погіршенням стосунків з Російською Федерацією та можливим виникнення відкритих протистоянь;

*соціально-економічні ризики*, що виникнуть через значні фінансові втрати щодо реалізації різноманітних проектів, пов'язаних з євроатлантичним інтеграційним курсом, стосовно встановлення певних соціальних стандартів;

*військові та військово-політичні ризики*, пов'язані з питаннями оборонної політики України в системі та з урахуванням інтересів Альянсу;

*внутрішньополітичні ризики*, а саме: погіршення ситуації на Сході країни та неоднакове ставлення громадян до питання вступу до НАТО, у зв'язку з чим уже зараз необхідно докласти значних зусиль для роз'яснення переваг та можливих ризиків стосовно вступу всім членам суспільства.

Для України євроатлантична інтеграція – це рух держави до стандартів реальної, діючої демократії та цивілізованого, соціально орієнтованого ринкового господарства, від партнерства і співпраці до політичної асоціації та економічної інтеграції і, як наслідок, до гарантованого безпечного розвитку.

**Висновки.** Попри те, що повноцінним членом у євроатлантичному просторі у короткій і навіть у середньостроковій перспективі Україна стати не зможе, вона може значно наростити співпрацю з країнами заходу, що значно посилить її шанси і прискорить темпи інтеграції [3, с. 193]. Курс на євроатлантичну інтеграцію не обмежується деклараціями і заявами. Це конкретна, планова, багатогранна діяльність. Численні концепції (постіндустріального суспільства, коеволюційна, ноосферна тощо) були викликані до життя бажанням вчених знайти шляхи вирішення проблеми безпеки, а також встановлення балансу в стосунках людини й природи. Будучи взаємопов'язаними і взаємозалежними, проблеми безпеки і розвитку сучасного суспільства вимагають комплексного дослідження, оскільки від їх спільного вирішення залежить майбутнє як окремої країни, так і людства в цілому. Дослідження проблеми безпеки в контексті євроатлантичної інтеграції дозволить Україні переосмислити шляхи і способи забезпечення безпеки особистості, суспіль-



ства й держави і можливості успішного переходу суспільства до сталого розвитку в межах європейської спільноти.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Воронкова В. Г. Політика євроатлантичної інтеграції України: методика антропологічної експертизи. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 39. С. 21–35.
2. Review of the European Neighbourhood Policy. URL: [http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118\\_joint-communication\\_review-of-the-enp\\_en.pdf](http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf) (дата звернення 08.09.2019).
3. Годлюк А. Позиція НАТО і ЄС щодо інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур в умовах кризи європейської безпеки. *Американська історія та політика*. 2018. №5. С. 185–197.
4. Общее видение, единый подход: сильная Европа. Глобальная стратегия Европейского Союза по внешней политике и политике безопасности. URL: [https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/feature\\_eu\\_global\\_strategy\\_full\\_text.pdf](https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/feature_eu_global_strategy_full_text.pdf) (дата звернення 07.09.2019).
5. Смолянук В. Ф. Національна безпека України: термінологічний баласт чи державотворча необхідність? *Суспільно-політичні процеси*. 2017. Вип. 2–3. С. 68–87.
6. Становлення і розвиток системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони України: монографія / В. Г. Пилипчук, Л. Ф. Компанцева, С. С. Кудінов, І. М. Доронін, О. П. Дзьобань, О. В. Акульшин, О. Г. Заруба; за заг. ред. В. Г. Пилипчука. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 272 с.
7. Дахно О. Ю. Територіальна цілісність як структурний атрибут держави в умовах глобальної інтеграції. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. 115 (12). С. 386–390.
8. Тодоров І., Тодорова Н. Річні національні програми як інструмент євроатлантичної інтеграції України. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2018. Вип. 2. С. 52–68.
9. Соляник М. Л. Суспільно-географічні передумови Євроатлантичної інтеграції України, перспективи та можливі ризики. *Географія та туризм*. 2017. Вип. 41. С. 149–160.
10. Європейський проект та Україна: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2012. 64 с.
11. Ларіна Н. Б. Перспективи становлення європейської соціальної моделі. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. №2 (46). URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/6/01.pdf> (дата звернення 11.05.2019).
12. Отрешко В. Історичне підґрунтя українського державотворення. *Освіта регіону*. 2013. №3. URL: <http://social-science.com.ua/article/1175> (дата звернення 02.02.2019).
13. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Євроінтеграція й інформаційна безпека України: до проблеми взаємозв'язку. *Політологічний вісник: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 80. С. 53–60.

14. Данильян О. Г., Дзюбань О. П. Інформаційна безпека України: загрози, зумовлені цивілізаційним вибором європейських цінностей. *Політологічний вісник: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 81. С. 60–67.
15. Троцький Я. О. Глобалізаційні виклики національній безпеці України в контексті європейських інтеграційних процесів: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2010. 20 с.
16. Боднар А. О. Аналіз державної євроінтеграційної політики: політико-правовий аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. №5. С. 113–114.
17. Єрмоленко А. Публічність як чинник громадянського суспільства в Україні за доби глобалізації. *Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови*. Київ: Інститут ліберального суспільства, 2007. С. 91–10.
18. Вонсович О. С. Саміт Україна – Європейський союз: підсумки та перспективи. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 116 (1). С. 308–311.
19. Білецька А. В. Стратегії формування ефективної моделі соціально-економічного розвитку як основа суспільної стабільності та національної безпеки. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 125 (10). С. 257–263.
20. Барановський Ф. Вплив громадянського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції: український контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 3. С. 198–218. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ\\_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=EJ000090](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=EJ000090).
21. Бень Я. О. Євроатлантична інтеграція України: від хартії про особливе партнерство до основного закону держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. №8. С. 141–146.
22. Гастинщиков В., Онищук М. Україна і НАТО: проблеми євроатлантичної інтеграції України крізь призму діяльності вітчизняних ЗМІ (аналітичний огляд). *Вісник Книжкової палати*. 2017. №9. С. 28–31.
23. Кудряченко А. І. Євроатлантична інтеграція Україна як цивілізаційний вибір. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 38. С. 166–178. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ\\_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=EJ000090](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=EJ000090).

## REFERENCES

1. Voronkova, V. H. (2009). Polityka yevroatlantlychnoi intehratsii Ukrainy: metodyka antropolohichnoi ekspertyzy. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi*

- akademii – Humanities Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy, Issue 39, 21–35 [In Ukrainian].*
2. Review of the European Neighbourhood Policy. URL: [http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118\\_joint-communication\\_review-of-the-enp\\_en.pdf](http://eeas.europa.eu/enp/documents/2015/151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf) [In English].
  3. Hodliuk, A. (2018). Pozytsiia NATO i YeS shchodo intehtratsii Ukrainy do yevropeiskykh ta yevroatlantychnykh struktur v umovakh kryzy yevropeiskoi bezpeky. *Amerykanska istoriia ta polityka – American History and Politics, 5, 185–197 [In Ukrainian].*
  4. Obshee videnie, edinyj podhod: silnaya Evropa. Globalnaya strategiya Evropejskogo Soyuzu po vneshnej politike i politike bezopasnosti. URL: [https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/feature\\_eu\\_global\\_strategy\\_full\\_text.pdf](https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/feature_eu_global_strategy_full_text.pdf) [In Russia].
  5. Smolianiuk, V. F. (2017). Natsionalna bezpeka Ukrainy: terminolohichni balast chy derzhavotvorcha neobkhdnist? *Suspilno-politychni protsesy – Socio-political processes, Issue 2–3, 68–87 [In Ukrainian].*
  6. Pylypchuk, V. H., Kompantseva L. F., Kudinov S. S. et al. (2018). Stanovlennia i rozvytok systemy stratehichnykh komunikatsii sektoru bezpeky i oborony Ukrainy. V. H. Pylypchuk (Ed.). Kyiv: «ArtEk» [In Ukrainian].
  7. Dakhno, O. Iu. (2016). Terytorialna tsilisnist yak strukturnyi atrybut derzhavy v umovakh hlobalnoi intehtratsii. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin, Issue 115 (12), 386–390 [In Ukrainian].*
  8. Todorov, I., Todorova, N. (2018). Richni natsionalni prohramy yak instrument yevroatlantychnoi intehtratsii Ukrainy. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist – Geopolitics of Ukraine: history and modernity, Issue 2, 52–68 [In Ukrainian].*
  9. Solianyk, M. L. (2017). Suspilno-heohrafichni peredumovy Yevroatlantychnoi intehtratsii Ukrainy, perspektyvy ta mozhlyvi ryzyky. *Heohrafiia ta turyzm – Geography and Tourism, Issue 41, 149–160 [In Ukrainian].*
  10. Yevropeyskyi proekt ta Ukraina: analitychna dopovid (2012). Kyiv: NISD [In Ukrainian].
  11. Larina, N. B. (2014). Perspektyvy stanovlennia yevropeiskoi sotsialnoi modeli. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration, 2 (46)*. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/6/01.pdf> [In Ukrainian].
  12. Otreshko, V. (2013). Istorychne pidgruntia ukrainskoho derzhavotvorennia. *Osvita rehionu – Education of the region, 3*. URL: <http://social-science.com.ua/article/1175> [In Ukrainian].
  13. Danylian, O. G., Dzoban, O. P. (2018). Yevrointehtratsiia y informatsiina bezpeka Ukrainy: do problemy vzaïmozv'язku. *Politolohichni visnyk: zbirnyk naukovykh prats – Political Science Bulletin: a collection of scientific papers, Issue 80, 53–60 [In Ukrainian].*
  14. Danylian, O. G., Dzoban, O. P. (2018). Informatsiina bezpeka Ukrainy: zahrozy, zumovleni tsyvilizatsiinym vyborom yevropeiskykh tsinnosti. *Politolohichni visnyk: zbirnyk naukovykh prats – Political Science Bulletin: a collection of scientific papers, Issue 81, 60–67 [In Ukrainian].*

15. Trotskiy, Ya.O. (2010). Hlobalizatsiini vyklyky natsionalnii bezpetsi Ukrainy v konteksti yevropeiskykh intehtratsiinykh protsesiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Київ [In Ukrainian].
16. Bodnar, A. O. (2014). Analiz derzhavnoi yevrointehtratsiinoi polityky: polityko-pravovyi aspekt. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 113–114 [In Ukrainian].
17. Iermolenko, A. (2007). Publichnist yak chynnyk hromadianskoho suspilstva v Ukraini za doby hlobalizatsii. *Hromadianske suspilstvo v Ukraini za doby hlobalizatsii: tsininisno-normatyvne ta instytutsiine zabezpechennia yoho rozbudovy – Civil society in Ukraine in the age of globalization: value-normative and institutional support for its development*. Київ: Інститут ліберального суспільства, 91–10 [In Ukrainian].
18. Vonsovych, O. S. (2017). Samit Ukraina – Yevropeiskyi soiuз: pidsumky ta perspektyvy. *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Gilea: Scientific Bulletin, Issue 116 (1)*, 308–311 [In Ukrainian].
19. Biletska, A. V. (2017). Stratehii formuvannia efektyvnoi modeli sotsialno-ekonomichnoho rozvytku yak osnova suspilnoi stabilnosti ta natsionalnoi bezpeky. *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Gilea: Scientific Bulletin, Issue 125 (10)*, 257–263 [In Ukrainian].
20. Baranovskyi, F. (2017). Vplyv hromadjanskoho suspilstva na protses yevropeiskoi ta yevroatlantlychnoi intehtratsii: ukraïnskyi kontekst. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies I. F. Kuras, NAS of Ukraine. Issue 3*, 198–218. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ\\_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=EJ000090](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=EJ000090) [In Ukrainian].
21. Ben, Ya.O. (2019). Yevroatlantlychna intehtratsiia Ukrainy: vid khartii pro osoblyve partnerstvo do osnovnoho zakonu derzhavy. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investment: practice and experience*, 8, 141–146 [In Ukrainian].
22. Nastynshchikov, V., Onyshchuk, M. (2017). Ukraina i NATO: problemy yevroatlantlychnoi intehtratsii Ukrainy kriz pryzmu diialnosti vitchyznianskykh ZMI (analitichnyi ohliad). *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 9, 28–31 [In Ukrainian].
23. Kudriachenko, A. I. (2008). Yevroatlantlychna intehtratsiia Ukraina yak tsyvilizatsiinyi vybir. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies I. F. Kuras, NAS of Ukraine. Issue 38*, 166–178. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ\\_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=EJ000090](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IJ=&S21COLORTERMS=1&S21STR=EJ000090) [In Ukrainian].

*Данильян Олег Геннадиевич*, доктор философских наук, профессор,  
заведующий кафедрой философии Национального  
юридического университета  
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

*Дзобань Александр Петрович*, доктор философских наук, профессор,  
профессор кафедры философии Национального  
юридического университета  
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

## **НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ: ФИЛОСОФСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ**

*В статье делается попытка философского осмысления необходимости евроатлантической интеграции для Украины в контексте обеспечения ее национальной безопасности. Европейский вектор отечественного государственного развития рассматривается как один из базовых объектов национальной безопасности Украины. Обосновывается, что евроатлантический выбор – это единственный приемлемый путь магистрального развития Украины, соответствующий ее национальным интересам, желанию народа обеспечить свое надежное безопасное будущее. Выделены как вполне очевидные перспективы и преимущества евроатлантической интеграции Украины, так и ее возможные риски и угрозы для национальной безопасности.*

**Ключевые слова:** национальная безопасность; евроинтеграция; евроатлантическая интеграция; глобализация.

*Danilyan Oleg Gennadievich*, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,  
Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,  
Kharkiv, Ukraine

*Dzoban Olexander Petrovich*, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,  
Professor Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,  
Kharkiv, Ukraine

## **NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF EURO-ATLANTIC INTEGRATION OF UKRAINE: A PHILOSOPHICAL REFLECTION**

**The Problem setting.** *General globalization processes on the European continent and the aggressive actions of individual States caused a radical revision of the system of ensur-*

ing national security of Ukraine, which transformed in the direction of Euro-Atlantic integration. Dramatic geopolitical changes of the last decade, the military-political confrontation with the Russian Federation radically transformed the whole organization of international relations established after the Second world war. Therefore, the problem of ensuring national security is our country in modern conditions a special, unprecedented, value.

**Recent research and publications analysis.** The availability of scientific publications allows us to conclude that the research of the designated problems is carried out mainly within the framework of political and economic science. Attempts holistic philosophical understanding of the nature and determinants of the direction of development of Ukrainian society in the Euro-Atlantic area are insufficient.

**Paper objective.** The purpose of this article is to attempt a philosophical understanding of the need for Euro-Atlantic integration of Ukraine in the context of ensuring its national security.

**Paper main body.** Ukraine is becoming a more active player in international relations due to its geopolitical position. Modern Ukraine plays an extremely important role in the development of political and economic cooperation on the European continent and in adjacent areas, providing in conditions of extreme military and information aggressive activity of Russia regional stability and security.

For Ukraine, the issue of Euro-Atlantic choice is not rhetorical. History cites many vivid examples that clearly demonstrate that their historical-cultural and mental sources Ukraine has always belonged to the transatlantic space. In the foreign policy priorities of our state, this selection occupies a special place. The modern foreign political course of Ukraine for Euro-Atlantic integration implies the desire to become part of the most efficient and effective collective security system, with clear guarantees of their own security. The intensification of European integration processes means more intensive inclusion of Ukraine in international cooperation for conflict and counter the latest threats in the security sphere. The main directions of ensuring national security in the sphere of international cooperation is integration into the international system of security and cooperation on prevention of illegal actions in the sphere of security.

The article highlights how obvious the prospects and benefits of Euro-Atlantic integration of Ukraine and its possible risks and threats to national security.

**Conclusions of the research.** Despite the fact that a full-fledged member of the Euro-Atlantic space in the short and even medium term, Ukraine will not be able to become, it can significantly increase cooperation with the countries of the West, which will greatly enhance her chances and accelerate the pace of integration. The course of Euro-Atlantic integration is not limited to declarations and statements. This is a concrete, planned, multi-faceted activity. Being interconnected and interdependent, the problems of security and development of modern society require a comprehensive study because of their joint decisions determine the future as a separate country and humanity in General.

**Keywords:** national security; European integration; Euro-Atlantic integration; globalization.



**Мануйлов Євген Миколайович**, доктор філософії, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [manuilov1946@gmail.com](mailto:manuilov1946@gmail.com)  
ORCID ID: 0000-0002-3896-6017

**Калиновський Юрій Юрійович**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [kalina\\_uu@ukr.net](mailto:kalina_uu@ukr.net)  
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

## ДУХОВНІ ІМПЕРАТИВИ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ТА БЕЗПЕКОВИЙ КОНТЕКСТИ

*Проаналізовано різноманітні підходи до визначення сутності духовних імперативів українського державотворення. Зазначено, що духовні стратегії розбудови української держави є синтезом національних та європейських цінностей. Визначено роль національної еліти у формуванні духовних пріоритетів розвитку України. Розкрито особливості уявлень про українську державотворчу ідеологію в сучасному науковому дискурсі. Показано основні загрози духовним цінностям українського суспільства.*

**Ключові слова:** державотворення; духовні імперативи державотворення; національні цінності; державотворча ідеологія; загрози духовній безпеці.

**Постановка проблеми.** Розбудова сучасної, демократичної української держави потребує комплексного підходу. Важливою складовою цього процесу є утвердження духовних цінностей та орієнтирів, які сприятимуть розвитку української нації, посиленню її безпеки на міжнародній арені. В даному контексті духовні імперативи вітчизняного державотворення потребують не тільки уточнення та осучаснення, а й захисту в умовах інформаційної агресії проти нашої країни.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблематика вітчизняного державотворення в духовно-ціннісному та безпековому контекстах репрезентована в низці наукових праць різноманітного методологічного спряму-

вання. Так, С. Коник пропонує власне бачення державотворчого процесу на основі комплексного підходу та пов'язує його ефективність саме з належною управлінською діяльністю певних суб'єктів, ступенем розвиненості їх цінностей. У свою чергу, В. Карлова акцентує увагу на особливій ролі національної еліти в розбудові держави шляхом виконуваних нею базових функцій. Серед таких функцій вона виокремлює насамперед стратегічну, комунікативну, інтегративну. З точки зору С. Вовканича, саме українська національна еліта на сучасному етапі державотворення має взяти на себе відповідальність за консолідацію нації, формулювання та впровадження національної ідеї, покращення духовного клімату в державі.

Натомість Н. Юськів стверджує, що перешкодою на шляху до духовно-ціннісного укорінення людини стає соціальна аномія. Загалом, на його думку, на духовну ситуацію вітчизняного сьогодення впливає руйнація «старих» колективістських духовних цінностей та відсутність достатнього продуктивного ґрунту для існування автономного, відповідального індивіда.

Необхідно зазначити, що значний масив наукових праць присвячений важливості створення української державотворчої ідеології, у якій мають бути чітко сформульовані духовні орієнтири розвитку країни. Зокрема, на переконання І. Миклашук, при визначенні поняття «державотворча ідеологія» значну увагу слід звернути на ціннісний аспект у зв'язку з тим, що ціннісні орієнтації – найважливіший складник масової свідомості, який визначає реакцію людей на явища дійсності й спрямовує їх поведінку. На думку П. Лісовського, Україна потребує нової інтегративної ідеології, яка не повинна представляти собою лише набір ідей, положень, запозичених з різних, часто протилежних концепцій. Це має бути інноваційна, прогресивна та наукова ідеологія на основі гуманізму. У свою чергу, Є. Головаха і В. Пухляк переконують, що держава не може існувати без ідеології та ідеологічних інститутів, які здатні забезпечити стабільність держави й достатній рівень матеріального та духовного життя людини на основі демократичної системи цінностей.

Окрема група наукових досліджень репрезентує безпековий вимір функціонування духовного світу сучасної України. Так, А. Сухорукова класифікує основні виклики та загрози духовній сфері української держави на дві групи – зовнішні й внутрішні, та показує їх діалектичний взаємозв'язок. О. Павлишина наголошує, що основні світоглядні загрози духовній безпеці суспільства та держави мають переважно внутрішній характер і до них можна віднести такі: культурно-ціннісну загрозу, ідейно-доктринальну загрозу, суспільно-організаційну загрозу. На переконання Б. Парахонського та Г. Яворської, загрози духовній сфері української держави проявляються насамперед у впливі на національно-культурну ідентичність, яка має симво-



лічно-знакову природу й пов'язана зі смислами та особливостями розуміння подій.

Разом з тим варто зазначити, що вищенаведений аналіз наукового доробку з проблеми нашого дослідження дозволяє виокремити недостатньо розкриті аспекти розуміння духовних детермінант державотворчого процесу з точки зору їх смислового визначення й імплементації у вітчизняному суспільстві. Також потребує подальшого наукового дослідження проблема ефективного захисту національно-державницьких цінностей в умовах інформаційної війни.

**Формулювання цілей.** У даному дослідженні планується проаналізувати базові духовні імперативи українського державотворення та визначити основні загрози щодо їх реалізації.

**Виклад основного матеріалу.** Державотворчий процес у сучасній Україні має свої характерні риси та особливості, які обумовлені внутрішніми та зовнішніми чинниками. Формулювання саме духовних орієнтирів вітчизняного державотворення знаходиться в тісному взаємозв'язку з різноманітними соціальними процесами та тенденціями розвитку української нації як суб'єкта історії.

Як відомо, державотворення є багатограним процесом, що охоплює цілий комплекс взаємопов'язаних чинників, зокрема: природничо-географічних, культурно-гуманітарних, мовних, етнопсихологічних, духовно-світоглядних (міфологічні та релігійні), соціально-економічних, правових, геополітичних, військово-оборонних тощо, – що відображають усі сфери життєдіяльності суспільства. Державотворення – безперервний процес. На кожному етапі державотворення мають бути поставлені свої цілі й розроблена стратегія розвитку держави, визначена роль органів державної влади у цьому процесі [1, с. 3–4].

Безумовно, особлива місія у виробленні духовних орієнтирів нації, магістральних напрямів розвитку держави покладена на різноманітні елітарні групи, які, маючи інтелектуальний, організаційний, політико-правовий потенціал, здатні спрямовувати суспільство до процвітання.

Як доводить В. Карлова, роль національної еліти в державотворенні виявляється передусім у функціях, які вона виконує. Серед них слід насамперед виокремити стратегічну, комунікативну, інтегративну. Зміст стратегічної функції полягає в розробці стратегії суспільного розвитку, визначенні політичної програми дій, практичній реалізації прийнятих рішень. Національна еліта повинна розробляти світоглядні, моральні та ідеологічні засади практичної політики, формувати національну самосвідомість як духовну основу соціально-політичної активності народу, незважаючи на жодні перешкоди (несприятливі обставини, пасивний опір деморалізованих верств

населення, свідому протидію панівних олігархічних структур тощо). Комунікативна функція передбачає відображення в політичних програмах інтересів і потреб (політичних, економічних, етнонаціональних, культурних, регіональних, професійних тощо) різних суспільних груп та практичну їх реалізацію. Реалізація цієї функції вимагає від представників національної еліти ведення постійного діалогу із суспільством з найбільш важливіших питань державотворення, вироблення спільних, узгоджених рішень. Інтегративна функція полягає у зміцненні стабільності й єдності суспільства, забезпеченні консенсусу за всіма основними принципами життєдіяльності нації і держави. Щоб ефективно реалізовувати зазначені функції, національній еліті мають бути властиві: державницьке мислення, розвинена національна самосвідомість, здатність до захисту загальнонаціональних інтересів [2, с. 100].

Варто зазначити, що національна еліта має бути не тільки спроможна сформулювати духовні імперативи розвитку української держави, а й донести їх до громадян у прийнятній для них формі, відійти як від «академізму», так і від популістичних політичних гасел.

У цьому контексті доречними є роздуми С. Вовканича, який виокремлює специфічні функції та ролі, які повинна виконувати українська національна еліта на сучасному етапі, а саме:

- роль вирівнювача рівнів окремих регіонів України щодо державницьких і духовних цінностей, національної свідомості, історичної пам'яті, традицій;
- роль консолідатора нації в політичному, регіональному, мовному та культурному аспектах, тобто створення єдиної етнічної та політичної української нації;
- роль подвижника національної ідеї, мрії, їх трансформації в нових історичних обставинах, морального розвитку нації;
- турботи про майбутнє, надання життєвого ліфта молоді та прийдешньому поколінню;
- роль продуцента та відповідального за якість рішень, тягар їх вибору, тактику та стратегію реалізації у системі внутрішньої і зовнішньої життєдіяльності України щодо її державотворчих завдань та національних інтересів [3, с. 31–32].

Історична трагедія українців полягає в тому, що постійно обривається зв'язок елітних поколінь, втрачається традиція жертвовного служіння своєму народові, високі поняття честі, моральності, патріотизму. Політична еліта – це продукт селекції, з якою пов'язане життя кожної людини. У державі з багатовіковою традицією керівна еліта – це прошарок суспільства з відповідними традиціями, навичками, навіть секретами, які, як мудрість, переда-

ються від покоління до покоління. Посідаючи стратегічно важливі позиції в суспільній системі, політична еліта є одним із «локомотивів історії», «фіксаторів соціального порядку» [4, с. 77].

Відповідно без «якісної» еліти вкрай складно формулювати та утверджувати духовні пріоритети розвитку України, стратегію її поступу у XXI сторіччі. Саме тому основоположним завданням в Україні є відтворення національно-патріотичної еліти, яка б на перший план ставила завдання процвітання власного народу. Також вкрай важливим є вироблення єдиної стратегії державотворення, яка б не змінювалася під впливом політичної кон'юнктури та об'єднувала різноманітні верстви суспільства, класи, партії тощо. Україна потребує модерної філософії державотворення як консолідуючого начала, що ґрунтується на загальнолюдських та національних цінностях.

На нашу думку, стратегія українського державотворення має бути сформульована у формі чітких й зрозумілих для широкого загалу духовних цінностей та пріоритетів. Відповідно економічна, правова, безпекова та соціальна політики мають ґрунтуватися на національній ідеї і при цьому не суперечити духовним надбанням українського народу.

Необхідно зауважити, що визначенню духовних імперативів вітчизняного державотворення заважає низка факторів, зокрема:

- криза моралі, права та соціальних норм у вітчизняному соціумі;
- консервативність суспільної свідомості;
- непослідовність національної еліти у формулюванні стратегії розбудови української держави;
- превалювання соціально-економічних цінностей над духовними у суспільній думці;
- кризові явища в освіті, науці та вихованні;
- коливання (зміна) політичного курсу нашої держави на певних етапах державотворення;
- недостатній вплив духовної та інтелектуальної еліти нації на формулювання стратегії вітчизняного державотворення;
- відсутність національного консенсусу щодо подальшого розвитку України;
- негативні зовнішні впливи інформаційного, геополітичного, економічного та військово-політичного характеру.

Вочевидь, духовні цінності державотворчого процесу мають утверджуватися як на загальносоціальному, політичному, так і на індивідуальному рівнях. Як переконує І. Белебега, «українська еліта зобов'язана вести націю до високої самоорганізації. Саме еліта покликана “запліднити”... національну людність таким світобаченням, щоб кожна людина відчувала себе

державотворцем... наповнилася почуттям відповідальності за долю нації» [5, с. 504].

З іншого боку, на переконання Н. Юськіва, перешкодою на шляху до духовно-ціннісного укорінення людини стає соціальна аномія як найтипівіший результат руйнування старих цінностей без своєчасного запровадження нових. Щодо духовної ситуації вітчизняного сьогодення, то можна стверджувати, що після руйнації колективістських духовних цінностей не закладено достатнього продуктивного ґрунту для існування автономного, відповідального індивіда, що призвело до негативного індивідуалізму, який відкидає усіх «інших» та вищі цінності, вибираючи власну сваволю, тобто намагання радикально змінити ціннісно-смісловий зміст життя, призводить у багатьох випадках до аномії як руйнування ціннісного світу особистості, а отже, до духовного знекорінення [6, с. 89].

Можна частково погодитися з вищезначеним автором та підкреслити, що втрата духовних традицій народу в умовах глобалізації, інформаційних та «гібридних» воєн, культурної експансії стає однією з основних загроз державотворчим процесам в Україні.

Разом з тим, на думку науковців, реалізація інноваційної, інформаційно-просторової моделі розбудови національної держави, її євроінтеграційних намірів і розробка належної соціогуманістичної стратегії розвитку диктують потребу опрацювати систему ідеологічного забезпечення державотворення, що ґрунтуватиметься на загальноукраїнських інтересах, акумульованими такими пріоритетами української національної ідеї (УНІ) – Україна: соборна, українська, гідна людини, нації та людства. Визначаючи ці стратегеми, фахівці наголошують, що:

– соборна – це не лише географічні, територіально-просторові атрибути, а соборна здатність нації разом ефективно творити українську державу за допомогою консолідації сил усіх громадян, які в Україні та поза її межами проживають; це духовна єдність народу на своїй землі. Лише таке розуміння соборності допоможе сформувати єдиний національний економічний, мовно-інформаційний, культурний, релігійний та інші простори, аби допомогти всім українцям, незалежно від місця проживання, усвідомити себе соборною державоцентричною нацією. Це особливо важливо для формування українського соціуму як спільноти, у якій діють доцентрові (соборні) і відцентрові (регіональні, українофобські) сили і поля впливу;

– українська – відкидає підкинуте шовіністичне гасло «Україна лише для етнічних українців», але не реальну констатацію, що найважче українцеві в Україні. Ідеться про формування нових стереотипів, що позиціонували б Україну у свідомості всього соціуму державу як «рідну хату», як дім нації, який слід розбудовувати на спільних духовних цінностях, патріотич-

них почуваннях, інтелектуальних і культурних кодах та ідеалах українського народу, на притаманних йому традиціях, нормах і правилах поведінки, на інноваційних засадах модернізації національної економіки та політики держави відповідно до нових завдань, економічних укладів, національних інтересів і сучасних викликів. Крім того, цей пріоритет визначає необхідність збереження українськості, використання нових чинників національної ідентичності, що вирізняють український народ як окреме самодостатнє утворення, яке має всі ознаки нації: власну землю, питому мову та своє європейське світобачення, лише йому притаманне, яке у глобальному вимірі гідне поваги серед світової мозаїки культур. Аби зберегти свою автентичність, українцям нікуди виїжджати, вони вдома, на обітованій землі, у Європі, і європейскість – їхній природний стан;

– гідна людини, нації і людства – передбачає створення належних соціально-економічних, екологічних умов окремій особистості шляхом не лише піднесення рівня матеріального добробуту, європейських стандартів життя, а й духовних, ментальних можливостей самореалізації, спілкування, національно-творчого середовища, яке поза «рамами нації», за І. Франком, поза національною ідеологією ні створити, ні зберегти неможливо. Складові високої ідеї нації, що ослаблена імперським етноінтелектогеноцидом, мають нести не лише всі компоненти квітального розвитку для досягнення європейських стандартів життя, а й мати певні пріоритети для свого духовно-культурного, національного відродження через соціогуманістичне ставлення до ослабленої нації, червонокнижний захист її мови, культури, інформаційного простору, гуманно допомогти усунути антиукраїнську імперську семіотику, телепропаганду тощо. Українські майдани довели, що не можна розривати гідність, свободу людини та нації, їхні цінності від європейських і загальнолюдських [7, с. 14–15].

Продовжуючи вищеозначені роздуми, зазначимо, що на сучасному етапі вітчизняного державотворення вкрай важливим є вироблення національної системи цінностей політико-правового, духовного, соціального, геостратеґічного характеру. Як відомо український народ завжди дуже чутливо реагував на порушення соціальної справедливості, активно боровся проти зазіхань на національну мову та культуру, відстоював право мати незалежну державу.

У зв'язку з цим низка фахівців веде мову про доцільність створення державотворчої ідеології як уособлення національного проекту розвитку на основі ідей соборності, культурної ідентичності, демократії, верховенства права, захисту прав і свобод людини, соціальної справедливості тощо. Вочевидь, саме модерна ідеологія вітчизняного державотворення має містити духовні імперативи подальшого розвитку української нації.

Так, на переконання І. Миклашук, при визначенні поняття «державотворча ідеологія» значної уваги слід надавати ціннісному аспекту. Ціннісні орієнтації – найважливіша складова масової свідомості, що визначає реакцію людей на явища дійсності і спрямування їх поведінки. У сучасних умовах посилюється їх роль як мотиваторів дій соціальних спільнот, які спрямовують соціум у майбутнє. Наявність політичного та ідейного плюралізму сприяє утворенню широкого спектра цінностей. Державотворча ідеологія є системою ціннісних орієнтацій. Її можуть виробляти й поширювати спеціалізовані групи людей усередині політичних еліт – теоретики, ідеологи, лідери та ін. Інституційними органами виробництва державотворчої ідеології є держава та її інститути, а також інституції громадянського суспільства [8, с. 67].

У свою чергу, П. Лісовський підкреслює, що нова інтегративна ідеологія ні в якому разі не має представляти собою лише набір ідей, положень, запозичених з різних, часто протилежних концепцій. Це повинна бути інноваційна, прогресивна та наукова ідеологія на засадах гуманізму. Вона має бути побудована на знанні й урахуванні об'єктивних законів розвитку природи і суспільства, ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях. Тільки за умов гуманізації ідеології та її опертя на загальнолюдські цінності можливе її сприйняття суспільством. Крім того, інтегративна ідеологія має спиратися на корінні інтереси і потреби кожної особистості і суспільства в цілому на основі соціального досвіду та певних культурних традицій [9, с. 124].

На нашу думку, сучасна державотворча ідеологія України має бути насамперед людиноцентричною, але водночас вона фіксуватиме базові стратегію розвитку нашої держави як інституту забезпечення прав і свобод людини за низкою системоутворювальних параметрів, а саме – духовний, політико-правовий, інституційно-управлінський, геополітичний, соціально-економічний.

У цьому контексті Є. Головаха і В. Пухляк доводять, що нормальна держава не може існувати без ідеології та ідеологічних інститутів, метою яких є відтворення цієї ідеології в масовій та індивідуальній свідомості. Для сучасного суспільства єдиною ідеологією, здатною забезпечити стабільність держави й достатній рівень матеріального і духовного життя людини, є демократична система цінностей, яка ґрунтується на політичному плюралізмі, вільній ринковій економіці й рівності громадян перед законом [10, с. 26–29].

Таким чином, державна ідеологія стає:

1) рушієм суспільного розвитку – в цьому полягає її ключовий прикладний аспект;

2) вона впливає на легітимацію влади, тобто на здатність певного режиму досягати суспільного визнання і виправдання обраного політичного

курсу, прийняття цим режимом політичних рішень, кадрових чи функціональних змін у структурах влади;

3) ідеологія стає дороговказом і системою координат для людини і суспільних груп загалом, забезпечує відчуття єдності в інтересах спільної праці [11, с. 105].

Отже, духовні імперативи українського державотворення мають бути системно репрезентовані у цілісній стратегічній концепції розбудови України у XXI сторіччі. У цьому контексті класичне розуміння поняття «ідеологія», з нашої точки зору, варто доповнити такими поняттями як «національна ідея» та «стратегія державотворення». Варто зауважити, що таке трактування державотворчої ідеології має насамперед духовний характер, а політика, економіка, право є інструментами її реалізації.

У наш час ми спостерігаємо посилення загроз та викликів функціонуванню української держави, постійні спроби підірвати безпеку її існування, у тому числі й духовну, шляхом здійснення інформаційних атак, розгортання «гібридних воєн» тощо.

На переконання фахівців, основні виклики та загрози духовній сфері української держави можна розподілити на дві групи – зовнішні та внутрішні. На переконання А. Сухорукової, до числа зовнішніх загроз вітчизняному державотворенню в духовній сфері можна віднести такі: політику окремих країн, що спрямована на домінування в культурній та духовній сферах, на протидію вільному розвитку власної культурно-духовної традиції країни, блокування рівноправної участі в міжнародному розподілі культурних надбань людства, насадження чужої ідеології; розгортання окремими країнами світу «культурної експансії» щодо інших країн. В Україні це виявляється, зокрема, у прагненні скоротити використання української мови як засобу спілкування й таким чином зменшити долучення українців до українського інформаційного простору, а також у підтримці культурної залежності, створюючи штучний попит, такий як на маскультуру; розробку окремими державами концепцій «інформаційної війни», які передбачають створення та використання засобів небезпечного впливу на духовну сферу інших країн з метою порушення її нормального функціонування й несанкціонованого доступу до всіх внутрішніх ресурсів країни; злочинну діяльність релігійних сект, організацій та окремих осіб у духовній сфері; діяльність економічних і політичних структур у духовній сфері, що спрямована проти національних інтересів країни [12].

У свою чергу, на думку О. Павлишина, основні світоглядні загрози духовній безпеці суспільства та держави (які мають переважно внутрішній характер) є такими:

1) культурно-ціннісна загроза (низький рівень розвитку світогляду, загальної та правової культури кожного члена суспільства, нерозвинене світобачення та світосприйняття особистості, недостатньо сформована система індивідуальних цінностей, відсутність власної життєвої позиції);

2) ідейно-доктринальна загроза (відсутність єдиної державної теоретичної суспільно-ідейної платформи, що призводить до заміщення відповідних прогалян альтернативними ідеологічними концептами);

3) суспільно-організаційна загроза (відсутність світоглядних, а відповідно – правових та організаційних передумов формування політичної свідомості населення та побудови дієвого механізму політико-правового забезпечення суспільного життя, здатного консолідувати суспільство, використати його неоднорідність як таку властивість соціальної системи, що додає їй гнучкості, динамізму, різноманітності, а отже, життєздатності. Наслідком цього є наявність перманентних антагонізмів або відмова від активної участі в політичному житті, байдужість до реалізації людиною своїх прав і обов'язків, які можуть призвести до дезінтеграції українського суспільства) [13, с. 48–49].

Загалом, як внутрішні, так і зовнішні загрози духовній сфері нашої країни спрямовані на руйнування культурного коду нації, її цінностей, основ національно-культурної ідентичності, державності. З точки зору Б. Парахонського та Г. Яворської, механізми впливу на ідентичність мають символічно-знакову природу, вони пов'язані зі смислами, з особливостями розуміння подій. Під час гібридної війни так само, як в інших новітніх конфліктах, пов'язаних, зокрема, із тероризмом, символічні компоненти виходять на перший план і починають відігравати ледь не вирішальну роль. Ідеться про символи владного домінування противника (нападника), що набувають поширення за допомогою засобів масової інформації [14, с. 12].

У цьому сенсі зауважимо, що цінності за своєю природою є явищем досить консервативним, що, з одного боку, забезпечує стабільність буття нації, а з другого боку, гальмує суспільні трансформації. Як засвідчує досвід України, найбільш динамічно розуміння цінностей та їх ієрархія змінювалися під час потужних соціальних подій – Помаранчева революція, революція Гідності. Вищезначені соціальні протести сприяли активному формуванню громадянського суспільства, політичної нації, продемонстрували ціннісні пріоритети народу України. Громадяни показали свою здатність боротися за демократію, права людини, європейські цінності загалом, захищаючи духовну безпеку суспільства в умовах інформаційної агресії проти нашої держави [15, с. 29].

У зв'язку з вищенаведеними загрозами значно актуалізується проблема гарантування та зміцнення духовної безпеки Української держави. У сучас-



ному дискурсі про духовну безпеку йдеться передусім про відсутність небезпеки для людської духовності, тобто про наявність умов, при яких неможливе (без бажання суб'єкта) вторгнення у його духовний світ і, як наслідок, коректування змістових блоків цього світу; зміна ціннісних орієнтацій; продукування інших, ніж реально існуючі, світоглядних переконань; «переформатування» емоційного компонента тощо [16, с. 84].

З нашої точки зору, духовна безпека держави – це всебічний захист культурно-ціннісного простору країни, підвалин національно-культурної ідентичності народу, національних інформаційних ресурсів від зовнішніх та внутрішніх агресивних впливів.

Як стверджують фахівці, духовна безпека потребує адекватних соціальних цінностей, позитивного ставлення до них переважної більшості населення, що безпосередньо пов'язано з довірою індивідів до суспільства і держави, з готовністю ідентифікувати себе з ними. Її забезпечення в Україні реалізується через державні органи влади, релігійні та громадські організації, які необхідно включити в загальну схему, що розкриватиме в цілому систему духовної безпеки. До цієї системи належать насамперед засоби масової інформації, які мають великий вплив на духовну безпеку, релігійні організації (традиційні конфесії), а також безпосередньо соціальні інститути (виховання та освіти), основною функцією яких є соціальне відтворення та духовно-моральний розвиток людини [17, с. 125].

Вочевидь, Україна на сучасному етапі державотворення стикається з досяганнями не тільки на територіальну цілісність, а й на духовний та інформаційний суверенітет. Загрози духовній сфері нашої країни мають яскраво виражені ознаки гібридності: вони становлять комплексний характер й поєднують інформаційні, комунікаційно-технологічні, пропагандистські та інші заходи. Безумовно, основний негативний вплив на духовність українського народу здійснюється за допомогою засобів масової комунікації. Можна констатувати, що Україна стала як об'єктом, так і суб'єктом інформаційної війни.

У загальному розумінні мета інформаційного протиборства – це забезпечення національних інтересів в інформаційно-психологічній сфері, що включає: забезпечення геополітичної та інформаційно-психологічної безпеки держави; досягнення військово-політичної переваги і безперечного лідерства у сфері міжнародних відносин; забезпечення досягнення цілей національної економічної, ідеологічної, культурної, інформаційно-психологічної експансії; забезпечення сприятливих умов для переходу власної національної системи соціально-політичних відносин на новий, більш високорозвинутий і високотехнологічний етап еволюційного розвитку; трансформація структури національних економічного, політичного, соціаль-

но-культурного, інформаційно-психологічного просторів відповідно до власних принципів формування інформаційної картини світу [18, с. 285–286].

Ефективне інформаційне протиборство ґрунтується на низці цінностей, які відстоює та або інша держава, зберігаючи власну культуру та національну пам'ять. Цілком очевидно, що духовні імперативи вітчизняного державотворення – це смисловий каркас розбудови України, ціннісна основа протиборства в «гібридній війні».

**Висновки.** Отже, духовні імперативи сучасного вітчизняного державотворення мають бути продовженням тих цінностей, що були напрацьовані найкращими представниками української нації впродовж національно-визвольної боротьби. З іншого боку, духовні стратагеми розбудови української держави мають відповідати сучасним внутрішньополітичним та зовнішньополітичним реаліям, не бути «архаїчними» та вузькополітичними. Безсумнівно, духовна сфера українського суспільства, наша культурна самобутність потребують всебічного захисту в умовах інформаційної війни та глобального протистояння.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Коник С. М. Державотворення як управлінська категорія. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 2. С. 1–7. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp\\_2012\\_2\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_6) (дата звернення: 21.11.2019).
2. Карлова В. Національна еліта як суб'єкт державотворення: український досвід. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2012. Вип. 1. С. 98–106.
3. Вовканич С. Плюралізм еліт і універсалізм елітарності. *Схід*. 1996. № 4. С. 30–38.
4. Козловець М. А. Політична еліта як суб'єкт державотворення в умовах трансформації українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2017. № 2. С. 74–87.
5. Белебеха І. Національне прозріння українців. Харків: ФОП Здоровий Я. А., 2012. 580 с.
6. Юськів Н. В. Правові проблеми державотворення у сучасних українських трансформаційних реаліях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 86–91.
7. Вовканич С. Й. Ідеологічні засади державотворення в системі стратегізації регіональної політики, національної економіки та безпеки України. *Регіональна економіка*. 2014. № 4. С. 7–23.
8. Миклашук І. Державотворча ідеологія як чинник демократичного розвитку України. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 63–71.
9. Лісовський П. М. Механізми формування духовної безпеки в ідеології державотворення сучасної України: філософський аналіз курсу до європейської інтеграції.

- Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2006. Вип. 25. С. 123–133.
10. Головаха Є., Пухляк В. Політична соціалізація в посткомуністичній країні. *Політична думка*. 1994. №2. С. 26–29.
  11. Отрешко В. С. Особливості українського державотворення: завдання та напрями. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 78. С. 97–107.
  12. Сухорукова А. В. Безпека духовності: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Запоріжжя, 2010. 18 с.
  13. Павлишин О. В. Семіотико-правовий аналіз основних загроз духовній безпеці суспільства та передумов їх подолання в сучасній Україні. *Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я*: матеріали XVII науково-практичної конференції (м. Київ, 17 травня 2018 р.). Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. С. 47–49.
  14. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів. *Стратегічна панорама*. 2017. №1. С. 7–16.
  15. Калиновський Ю. Ю., Мануйлов Є. М. Духовна безпека українського суспільства у державотворчих процесах сучасності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. Харків: Право, 2019. №1 (40). С. 21–39.
  16. Павлов В. Л. Про зміст понять «духовність» і «духовна безпека». *Духовна безпека України: погляд суспільствознавства і богослов'я*: матеріали XVII науково-практичної конференції (м. Київ, 17 травня 2018 р.). Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. С. 83–85.
  17. Маслова А. А. Інституціональні засади впровадження політики забезпечення духовної безпеки суспільства. *Економіка та держава*. 2011. №7. С. 124–126.
  18. Катеринчук П. Медіаполітика Росії як засіб політичного тиску у країнах ЦСЄ. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2017. Т. 35–36. С. 283–294.

## REFERENCES

1. Konyk, S. M. (2012). Derzhavotvorennia yak upravlinska katehoriia. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice*, 2, 1–7. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp\\_2012\\_2\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_6) [in Ukrainian].
2. Karlova, V. (2012). Natsionalna elita yak subiekt derzhavotvorennia: ukrainskyi dosvid. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, issue 1*, 98–106 [in Ukrainian].
3. Vovkanych, S. (1996). Pluralizm elit i universalizm elitarnosti. *Skhid – Skhid*, 4, 30–38 [in Ukrainian].
4. Kozlovets, M. A. (2017). Politychna elita yak subiekt derzhavotvorennia v umovakh transformatsii ukrainskoho suspilstva. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”*. Serii : Politolohiia – Bulletin of

*the National University "Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine". Series: Political Science, 2, 74–87 [in Ukrainian].*

5. Belebekha, I. (2012). Natsionalne prozrinnia ukrainsiv. Kharkiv: FOP Zdorovy Ya. A. [in Ukrainian].
6. Iuskiv, N. V. (2014). Pravovi problemy derzhavotvorennia u suchasnykh ukrainskykh transformatsiinykh realiiakh. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Yurydychni nauky – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Legal Sciences, 801, 86–91 [in Ukrainian].*
7. Vovkanych, S. Y. (2014). Ideolohichni zasady derzhavotvorennia v systemi stratehizat-sii rehionalnoi polityky, natsionalnoi ekonomiky ta bezpeky Ukrainy. *Rehionalna ekonomika – Regional economy, 4, 7–23 [in Ukrainian].*
8. Myklashchuk, I. (2009). Derzhavotvorcha ideolohiia yak chynnyk demokratychnoho rozvytku Ukrainy. *Politychnyi menedzhment – Political management, 5, 63–71 [in Ukrainian].*
9. Lisovskyi, P. M. (2006). Mekhanizmy formuvannia dukhovnoi bezpeky v ideolohii derzhavotvorennia suchasnoi Ukrainy: filosofskyi analiz kursu do yevropeiskoi inteh-ratsii. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanities Bulletin of Zaporizhzhie State Engineering Academy, issue 25, 123–133 [in Ukrainian].*
10. Holovakha, Ye., Pukhliak, V. (1994). Politychna sotsializatsiia v postkomunistychnii kraini. *Politychna dumka – Political thought, 2, 26–29 [in Ukrainian].*
11. Otreshko, V. S. (2015). Osoblyvosti ukrainskoho derzhavotvorennia: zavdannia ta napriamy. *Politolohichniy visnyk – Politology Bulletin, issue 78, 97–107 [in Ukrainian].*
12. Sukhorukova, A. V. (2010). Bezpeka dukhovnosti: sotsialno-filosofskyi analiz. *Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].*
13. Pavlyshyn, O. V. (2018). Semiotyko-pravovyi analiz osnovnykh zahroz dukhovnii bezpetsi suspilstva ta peredumov yikh podolannia v suchasni Ukraini. *Dukhovna bezpeka Ukrainy: pohliad suspilstvoznavstva i bohoslovia: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kyiv: VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 47–49 [in Ukrainian].*
14. Parakhonskyi, B. O., Yavorska, H. M. (2017). Ontolohiia hibrydnoi viiny: hra prykhovanykh smysliv. *Stratehichna panorama – Strategic panorama, 1, 7–16 [in Ukrainian].*
15. Kalynovskyi, Yu. Yu., Manuilov, Ye. M. (2019). Dukhovna bezpeka ukrainskoho suspilstva u derzhavotvorchykh protsesakh suchasnosti. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, № 1 (40), 21–39 [in Ukrainian].*
16. Pavlov, V. L. (2018). Pro zmist poniat «dukhovnist» i «dukhovna bezpeka». *Dukhovna bezpeka Ukrainy: pohliad suspilstvoznavstva i bohoslovia: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kyiv: VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 83–85 [in Ukrainian].*
17. Maslova, A. A. (2011). Instytutsionalni zasady vprovadzhennia polityky zabezpechen-nia dukhovnoi bezpeky suspilstva. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state, 7, 124–126 [in Ukrainian].*

18. Katerynychuk, P. (2017). Mediapolityka Rosii yak zasib politychnoho tysku u krainakh TsСЕ. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu – Historical and political problems of the modern world*, Vol. 35–36, 283–294 [in Ukrainian].

**Мануйлов Евгений Николаевич**, доктор философии, профессор, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

**Калиновский Юрий Юрьевич**, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

### **ДУХОВНЫЕ ИМПЕРАТИВЫ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА: АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ И СЕКЬЮРИТАРНЫЙ КОНТЕКСТЫ**

*Проанализированы различные подходы к определению сущности духовных императивов украинского государственного строительства. Отмечено, что духовные стратегемы развития украинского государства являются синтезом национальных и европейских ценностей. Определена роль национальной элиты в формировании духовных приоритетов развития Украины. Раскрыты особенности представлений об идеологии украинского государственного строительства в современном научном дискурсе. Показаны основные угрозы духовным ценностям украинского общества.*

**Ключевые слова:** государственное строительство; духовные императивы государственного строительства; национальные ценности; идеология государственного строительства; угрозы духовной безопасности.

**Manuylov Eugene Mykolayovych**, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of the Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkov, Ukraine

**Kalinovsky Yuriy Yuriyovych**, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of the Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkov, Ukraine

### **SPIRITUAL IMPERATIVES OF DOMESTIC STATE-BUILDING: AXIOLOGICAL AND SECURITY CONTEXTS**

**Problem setting.** *The development of a modern, democratic Ukrainian state requires an integrated approach. An important component of this process is the establishment of spiritual values and guidelines that contribute to the development of the Ukrainian nation and the strengthening of its security on the international arena. In this context, the spiri-*

*tual imperatives of the domestic state-building need not only clarification and modernization, but also protection in conditions of information aggression against our country.*

**Recent research and publications analysis.** *Problematics of the domestic state-building in the spiritual and value, and security contexts are presented in a number of scientific works of a diverse methodological direction. Thus, S. Konyk offers his vision of the state-building process on the basis of an integrated approach and associates its effectiveness precisely with the proper management of certain entities and the degree of their values development. In its turn, V. Karlova focuses on the special role of national elite in the state development by means of carriage the basic functions. Among such functions, she distinguishes primarily strategic, communicative, integrative. From the standpoint of S. Vovkanych, it is the Ukrainian national elite, at the present stage of the state-building, that should take responsibility for the consolidation of the nation.*

**Paper objective.** *In this research, it is planned to analyze the basic spiritual imperatives of the Ukrainian state-building and to identify the main threats to their implementation.*

**Paper main body.** *The formulation of spiritual guidelines of the domestic state-building is closely interconnected with various social processes and development trends of the Ukrainian nation as a history subject. Unconditionally, a special mission, which is the development of the nation spiritual guidelines, of the main directions of state growth, is assigned to various elite groups, which have an intellectual, organizational, political and legal potential and are able to guide society towards prosperity. In this way, the economic, legal, security and social policies should be based on the national idea, and should not contradict the spiritual heritage of the Ukrainian people. Nowadays, a number of experts talk about the advisability of creating a state-building ideology as an embodiment of a national development project based on the ideas of conciliarism, cultural identity, democracy, the rule of law, protection of human rights and freedoms, social justice, etc.*

**Conclusions of the research.** *Therefore, the spiritual imperatives of the modern domestic state-building should be a continuation of those values that were developed by the best representatives of the Ukrainian nation during the national liberation struggle. On the other hand, the spiritual stratagems of the Ukrainian state development should conform to modern domestic and foreign political realities, should not be “archaic” and narrowly political.*

**Keywords:** *state-building; spiritual imperatives of state-building; national values; state-building ideology; threats to spiritual security.*



**Юркевич Олена Миколаївна**, доктор філософських наук, професор,  
професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені  
Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [olenayurkevych@ukr.net](mailto:olenayurkevych@ukr.net)  
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4023-4624>

## ІСНУВАННЯ НОРМ ПРАВА ЯК ПРОБЛЕМА В ДЕОНТИЧНІЙ ЛОГІЦІ

*Досліджено можливості розвитку деонтичної аналітики, її понятійного апарату, формалізації висловлювань щодо існування норм права, особливості дії логічних принципів повноти і несуперечності правових систем в онтологічному контексті. З'ясовано необхідність введення критерію раціональності волі, дослідження існуючих норм права в умовах конфлікуючих воль, уточнено логічну відмінність прескриптивних та дескриптивних нормативних висловлювань, введення поняття нормативної інстанції, за рахунок чого збільшується обсяг корпусу норм права та здійснюється розширення деонтичної логіки.*

**Ключові слова:** деонтична логіка; існування норм права; прескриптивні норми; дескриптивні норми; корпус норм права; правова інстанція; правова система.

**Постановка проблеми.** Сучасна проблематика деонтичної логіки бере свій початок з виходу в світ роботи Георга Хенріка фон Врігта «Деонтична логіка», у якій сформувався новий предмет логічного знання, пов'язаний з нормами права, де норма права аналізувалася за допомогою логічної техніки. У процесі логічного аналізу виявлялася формальна сторона норм та нормативних понять, їх системоутворювальні логічні характеристики. Загальна проблема для деонтичної логіки на початку її розробки була пов'язана з дилемою Йоргенсена, яка виявляла сумнів щодо логічного значення імперативів. З одного боку, виконувалися логічні правила висновку, а з іншого – заперечувалося значення істинності щодо імперативів. А якщо приписи не можуть бути ані істинними, ані хибними, то це заперечує й саму деонтичну логіку. Розвиток логічної думки в цьому напрямі виявив необхідність поглиблення онтологічного і практичного аспектів розуміння логіки норм права. У деонтичній логіці були створені логічні системи, в яких у висловлюваннях про норми права виявлялися логічні закономірності без істиннісних значень, необхідних при абстрактному мисленні. Саме існування норм постало проблемою на шляху логічного знання щодо норм права, де кла-

сичні закони і правила символічної логіки не досягали бажаної чіткості при їх поясненні. Теорія силогізму Аристотеля, його аксіоматична система (теорія науки) з певними логічними умовами її побудови, теорією виводу тощо керувалися критеріями необхідної істинності та були ідеалом раціональної науки. Але вони поряд з принципами несуперечливості та повноти набули певного переосмислення в процесі встановлення їх значення щодо юридичної практики. Ідеальні умови несуперечливості і повноти розходилися з можливістю існування суперечностей і пробілів у праві. Довгий час філософи права відстоювали позицію щодо визнання правових систем повними, не визнавали конфліктів у праві тощо (Г. Кельзен та ін.). Ці питання почали вирішуватися при розширенні предмета логіки, особливо за рахунок розвитку її прикладних додатків. На сьогодні більшість логіків і філософів права погоджуються з точкою зору Г. фон Врігта, який зазначав, що логіка має насправді більшу сферу впливу, ніж та, що забезпечується поняттям істини [7].

Розрізнення норм-приписів та існуючих норм стало на сьогодні визначальним для подальших досліджень наступних пов'язаних з ним проблемних питань, таких як: формалізація, зокрема формалізація умовних норм; кваліфікація різних видів пробілів (юридичних невизначеностей); подальше вивчення суперечливостей норм тощо.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** В історії деонтичної логіки виділяють три періоди [12]. Перший період вважається передісторією, в якій протягом періоду з античності до 1951 р. відбувалося формування основних понять і принципів, включаючи перші деонтичні числення. Виникнення деонтичної логіки пов'язують з ім'ям Аристотеля, зокрема, його логічною теорією висловлювань, де були викладені перші модальності (логічний трактат «Про тлумачення») [2]. У середньовіччі деонтична модальність пов'язувалася з алетичною. У XVIII ст. систематичне дослідження деонтичних висловлювань здійснив Г. В. Ф. Лейбніц, який визначив ключові деонтичні оператори і розпочав досліджувати правила їх співвідношення. Надалі І. Бентам відстоював відокремлення деонтичної логіки як особливої модальної теорії, вважаючи її логікою волі, або повеління. У XX ст. деонтична логіка остаточно була сформована і визначена як окрема модальність серед інших модальностей. У ці часи була створена аксіоматика опису деонтичних понять (С. Малі, А. Хеффлер, Е. Менгер). Ключовою систематизуючою роботою стала праця Г. фон Врігта «Деонтична логіка» (1951), де він запропонував термін «деонтична логіка» та описав основні деонтичні поняття. У другий період (1951–1990) логічне знання набуло розвитку шляхом узагальнень від деонтичних числень до деонтичних систем. Третій період визначається розвитком мультимодальних та немонотонних логік



норм (від 1990 р. – до сьогодні). Саме цей період характеризується як поворот до практичного рівня деонтичної логіки.

Дослідження проблеми існування норм у деонтичній логіці проводилися здебільшого в поєднанні правознавства, логіки та аналітичної філософії. За допомогою логічних методів автори прагнули пояснити правознавчі питання. Визначальними є роботи К. Альчуррона і Є. В. Булигіна, харків'янина за походженням, а нині – відомого аргентинського філософа і логіка права. У працях цих вчених логічний інструментарій використовувався для аналізу повноти і несуперечливості правової системи, колізій у законотворчості, пробілів у праві, методології прийняття судових рішень тощо [3]. У своїх роботах К. Альчуррон досліджував питання інтенціональної логіки, можливість створення формальних теорій для правових систем, а Є. В. Булигін завдяки розвитку прикладних логічних досліджень сформував оригінальну концепцію інклюзивного правового позитивізму, в якій право постає системою логічно пов'язаних норм, висловлювань і пропозицій [3]. Булигін за допомогою логічних засобів визначив нормативну систему як сукупність норм, чинних у законодавстві певної держави в даний момент, а правопорядок – як множинну нормативних систем, які існували в історії цієї держави в різні часи [4]. Таким чином, була створена перша формальна теорія логіки норм, яку вважають другою порядковою логічною теорією.

Дослідження з деонтичної логіки також проводили українські вчені А. Є. Конверський [12], С. І. Максимов [10], О. М. Юркевич [12], Н. О. Сатохіна та ін. Зокрема, харків'яни С. І. Максимов і О. М. Юркевич у своїх дослідженнях спиралися на концепцію свого земляка Є. В. Булигіна, вивчали його твори з філософії права та логіки [10], продовжували дослідження з логіки практичного мислення юристів [11] тощо.

**Формулювання цілей.** Метою дослідження є розкриття проблеми існування норм права з точки зору завдань логічної аналітики, рівня розробки логічного інструментарію в деонтичній логіці з урахуванням і поглибленням знань щодо логіки практичного мислення юристів.

**Виклад основного матеріалу.** Деонтична логіка відома як основна теорія логіки норм як більш широкої галузі логічного знання. Її називають також юридичною деонтикою, розуміючи під цим, що предметом є не будь-які норми (наприклад, моральні, технічні, логічні або граматичні), а саме норми права. У сучасній логіці деонтична логіка (від грец. *deon* – обов'язок, правильність) розглядається як одна з модальних логік, у якій досліджується «природа, логічна структура нормативних висловлювань та логічні відношення між ними» [12, с. 198].

Деонтична логіка пов'язана з алетичною та аксіологічною модальностями. Зв'язок з алетичною модальністю був побудований за аналогією (Г. фон

Врігт), де: заборона отримує значення заперечення обов'язку, неможливість – заперечення необхідності, припустимість і можливість – заперечення необов'язковості. Зв'язок деонтичної та аксіологічної логік обумовлюється тим, що соціальна оцінка передує правовому регулюванню соціальної дії або ситуації. Санкції як обмеження прав і свобод накладаються за порушення правової норми, що трактується як невідповідність соціальній нормі. У цьому аспекті обов'язок виражає позитивну соціальну оцінку дії, ситуації або наслідків, заборона означає їх негативну оцінку, а дозвіл – довільну оцінку, або відсутність негативної оцінки. Але на відміну від оцінок, які не мають часових обмежень при застосуванні, норми завжди спрямовані тільки у майбутнє. Окрім того, норми права спрямовані тільки на людей, а оцінювати можна як людей, так і інші об'єкти. Деонтична логіка може бути пов'язаною також з логікою соціальної дії та ін.

Предметом сучасної деонтичної логіки є логічні форми і правила їх використання у певних нормативних контекстах, що складаються з прескриптивних та дескриптивних висловлювань. Дескриптивні висловлювання описують фактичні ситуації та людські дії, а прескриптивні – виражають ідеальні або необхідні дії чи ситуації, що закріплені в юридичних нормах-приписах. У свою чергу, нормативний контекст може бути «чистим» або змішаним. У суто нормативному контексті всі висловлювання є прескриптивними, а в змішаному містяться як прескриптивні, так і дескриптивні висловлювання.

Завданням деонтичної логіки є виявлення правильних логічних форм шляхом аналізу логічного синтаксису та логічної семантики, що визначають побудову наслідку з урахуванням логічного значення висловлювань. Деонтична логіка пов'язана з різним ступенем зобов'язань (сильним, слабким та нульовим) та їх виконанням або невиконанням у дійсності. Особливим випадком є умовні зобов'язання та норми. Ключовими деонтичними поняттями в нормативних висловлюваннях є поняття дозволу, заборони та обов'язку. Ці деонтичні поняття визначають характер норм та відмінність дозвільного законодавства, забороняючих норм та зобов'язального права. Наприклад: «Дозволено виготовлення та застосування печаток юридичних осіб у добровільному порядку», «Забороняється використання мобільного телефону при складанні ЗНО», «Боржник зобов'язаний, згідно з договором, повернути гроші кредитору». Зміст деонтичного поняття додається до основного змісту висловлювання, це додавання створює особливий змістовний комплекс та пов'язує це висловлювання з можливістю певної дії за певних умов. Ця функція пов'язування висловлювання з певною дією стосовно суб'єкта норми створює *характер норми*, який визначається саме логічною модальністю. Тобто зміст нормативного висловлювання визначає дію чи ситуацію, що

регулюється цією нормою («заповідати», «одружуватися»), а характер норми, утворений за допомогою деонтичного поняття, накладає зобов'язання певного ступеня щодо цієї дії або ситуації. У свою чергу, деонтичні поняття, за допомогою яких утворюється характер норми, постають з точки зору формальної логіки як деонтичні оператори, що мають певні позначення при символічному вираженні логічної форми висловлювань.

Деонтичні оператори мають різні семантичні значення, які встановлюються щодо обов'язку. «Деонтичний оператор “заборонено” виражає сильне негативне зобов'язання, оператор “обов'язково” – сильне позитивне зобов'язання, а оператор “дозволено” має слабкий нормативний статус та постає частиною складного деонтичного оператора “заборонено” (“не дозволяється”), який вказує на сильний негативний нормативний статус шляхом заперечення дозволу. Оператор “(нормативно) байдуже” вказує на відсутність у певної дії нормативного статусу, тобто має нульовий ступінь зобов'язання і належить до дескриптивних висловлювань» [12, с. 199].

Логічні системи, що були побудовані в деонтичній логіці, ґрунтуються на традиційній логіці висловлювання та взаємовизначенні деонтичних понять. Так, стандартна система фон Райта «містить висловлювання ( $p$ ,  $q$ ,  $r$ ), зв'язки – заперечення ( $\neg$ ), кон'юнкцію ( $\&$ ), диз'юнкцію ( $\vee$ ), імплікацію ( $\rightarrow$ ) та еквівалентність ( $\leftrightarrow$ ) та деонтичні оператори:  $O_p$  ( $p$  обов'язково),  $P(p \vee q)$  (припускається  $p$  або  $q$ ),  $p \rightarrow Fq$  (якщо  $p$ , то  $q$  заборонено).

У стандартній системі діють усі теореми логіки висловлювань, а також – декілька деонтичних аксіом.

Ах. 1  $\neg (O_p \& O_{\neg p})$ .

Ах. 2  $O(p \& q) \equiv (O_p \& O_q)$ .

Ах. 3  $O(p \vee \neg p)$ .

Взаємовизначеність деонтичних понять має такий вигляд:

Df. 1  $O_p = \neg P_{\neg p}$  (« $p$  обов'язково, якщо не дозволено  $не-p$ »).

Df. 2  $P_p = \neg O_{\neg p}$  (« $p$  дозволено, якщо не обов'язково  $не-p$ »).

Df. 3  $F_p = O_{\neg p}$  (« $p$  заборонено, якщо обов'язково  $не-p$ »).

Df. 4  $I_p = P_p \& P_{\neg p}$  (« $p$  байдуже, якщо дозволено  $p$  та дозволено  $не-p$ »).

У системі деонтичних відношень зв'язки є похідними функціями щодо змісту норми, наприклад,  $\neg A$  визначає неефективність  $A$ » [12, с. 201].

При інтенціональному підході до змісту норми використовують аналогію змісту норми з дією, що впливає на характер висновку деонтичного умовиводу. Логічне значення висновку оцінюється не в термінах «істинно» / «хибно», а в термінах «обґрунтовано» / «припустимо», що означає лише логічне припущення.

Основними для деонтичної системи є принципи деонтичної повноти та несуперечності, які встановлюють межі нормативних систем та їх доскона-

лість. При поясненні взаємозв'язків між нормами використовується логіка ідеальних світів. Наприклад, якщо в конституції представлена нормативна структура ідеальної держави, то діюча норма означає втілення в реальність одного з можливих ідеальних світів.

Поворотним для розвитку деонтичної логіки після Г. фон Врігта стали дослідження К. Е. Альчуррона і Є. Булигіна, які продовжили аналіз деонтичних висловлювань. У своїх працях вони прагнули до більшого наближення логіки до практики правозастосування, піднявши проблему існування правових норм з точки зору поглиблення його (існування) прояснення логічними засобами.

У ході аналізу теорії фон Врігта Є. Булигін зазначає, що недостатність уваги з боку юридичної науки щодо деонтичної логіки пов'язана з використанням узагальнень, логічного формалізму, а також з частковою невідповідністю понять, що викликає труднощі з розумінням деонтичної логіки та її значення для фахівців [3]. У свою чергу, Є. Булигін, розуміючи необхідність формалізації та неможливість ототожнення мови логіки з мовою права, пропонує свої додатки у формалізації. Але ці додатки не мають штучно ускладнювати символічний апарат деонтичної логіки, а містять елементи практичної логіки юриста, що пов'язують загальну теоретичну конструкцію з правовою інстанцією. Цей симбіоз теоретичного узагальнення з практичною типовістю є характерним для логіки юриста, в якій сполучаються абстрактне і конкретне мислення [11].

Практичне мислення має «іншу логіку», зважаючи на важливість конкретизації та деталізації, прагне при цьому до системності. «“Системний розум” здійснює упорядкування, структурує інформацію за певними правилами. Системність практичного мислення протистоїть хаотичності та безмірності інформаційного простору, “завантажує пам'ять” в певній послідовності та керуючись принципом економії. Звичайно, мова йде про практичне мислення з певним життєвим досвідом. <...> Важливо також зазначити, що людина має один інтелект, а не два. Тому розрізнення теоретичного і практичного модусів інтелектуальної діяльності рівносильне виокремленню двох інтелектуальних форм, що діють при єдиному основному механізмі мислення і змінюються в залежності від наявних інтелектуальних завдань» [11, с. 235]. Практичне мислення має безпосередній зв'язок з практикою, керується алгоритмами теорії прийняття рішень, воно пов'язане з часовими показниками та обмежене різними контекстами в конкретній ситуації. У логічних дослідженнях при визначенні рівня строгості логіку практичного мислення розуміють як сукупність логічних систем, що формалізують практичні міркування (А. Т. Ішмуратов). До логіки практичного мислення відносять також логіку соціальної дій, герменевтичну логіку, логіку комунікації тощо.

У своїх дослідженнях фон Врігт першим вводить поняття *існування норми*. Питання про існування в логіці пов'язане з усвідомленням того, що не тільки об'єкти мають онтологічні характеристики, людська думка також існує. Це стверджував ще Аристотель. Г. В. Лейбніц також зазначав, що все, про що людина мислить, має своє існування в мисленні. Засновник Львівсько-Варшавської логіко-філософської школи К. Твардовський доводив нетотожність змісту й об'єкта думки. Особливістю мисленого існування абстрактних об'єктів як мисленої конструкції є їх несуперечливість. «Інакше кажучи, з логічного погляду, ідеальні об'єкти не можуть містити внутрішньої суперечності. Істинність таких “конструктивних об'єктів” не залежить від випадкових, фактичних істин: вона доводиться несуперечністю внутрішньої структури подібних об'єктів...» [8, с. 73]. Таке розширення традиційного поняття буття вимагало визначення рівнів буття з урахуванням предметів думки. Термінологічне розрізнення рівнів дійсного і мисленого буття, зокрема, вже знайшло втілення в термінах «властивість» (для денотата) і «атрибут» (для предмета думки), або «взаємодія» (між об'єктами дійсності) і «відношення» (між мисленими предметами) тощо. У зв'язку з цим був також переосмислений квантор існування: «логіків цікавить не те, чи живуть на Марсі марсіани, а наявність несуперечності логічних конструкцій з квантором існування» [8, с. 74].

Норми права створюються, потім вони виникають у соціальному просторі і певний час існують. Їх існування пов'язується зі встановленням нормативного відношення, а закінчення існування норми пов'язується з припиненням нормативного відношення. Існування норми обумовлює її *силу*. «Таким чином, – пише Є. Булигін, – існування норми залежить від існування нормативного відношення між нормативною інстанцією і суб'єктом норми» [3, с. 119]. Для розгляду різних аспектів нормативного відношення беруться поняття повідомлення, висловлювання і пропозиції. Ці три різні поняття розташовані послідовно на різних ступенях абстрагування. У *повідомленні* як дії беруть участь принаймні дві особи – той, хто повідомляє і той, хто отримує повідомлення (наприклад, наказ). *Висловлювання*, це дія, що передає певний зміст. При цьому здійснюється абстрагування відносно отримувача (наприклад, норма-припис). *Пропозиція* – це зміст повідомлення і висловлювання (лектон). При цьому здійснюється абстрагування від обох осіб даного відношення [5].

Оскільки норма права є утворенням людської думки, фон Врігт вважав, що необхідною умовою її існування є *несуперечливість*. Тобто тільки несуперечливі норми можуть існувати, а суперечливі існувати не можуть. Однак його точка зору, обумовлена контекстами існування норм, відрізняється від загального формально-логічного підходу до непротиріччя. Загаль-

ними формально-логічними критеріями несуперечливості норми є: несуперечливість змісту норми та можливість її виконання. Від несуперечливості змісту норми залежить можливість її виконання: якщо норма несуперечлива, то цей припис можна виконати, а якщо норма суперечлива, то дія є невиконуваною. Також якщо логічно неможливим є зобов'язання чи дозвіл та утримання від виконання певного припису, то цей припис є суперечливим. Таким чином: «норма не може існувати, якщо суб'єкт норми не може зробити те, що наказано; отже, норма, котрій неможливо підкоритися, оскільки дію припису неможливо виконати, не може існувати. Тому вона є суперечливою» [3, с. 128]. Виходячи з цього в межах множин зобов'язуючих або дозвільних норм не має бути суперечностей. Тільки тоді можливо скористатися будь-якою дозвільною нормою в множині дозволів або множині зобов'язань. Так само несуперечність відкриває можливість виконання зобов'язань і дозволів, якщо вони становлять змішану множину.

Але зважаючи на фактичне існування норм вони можуть існувати в несумісних формулюваннях, якщо ці норми видані різними інстанціями. У такому разі на практиці вони не вважатимуться суперечливими і можуть співіснувати в одному правовому полі. І тільки якщо суперечливі формулювання належать до однієї інстанції, вони будуть суперечливими, оскільки «не можуть співіснувати як прояв раціональної волі, бо інстанція, що видає дві несумісні норми, демонструє, що її воля ірраціональна» [3, с. 129]. Таким чином, відмінність між абстрактно-логічним підходом в деонтичній логіці та практико-логічним підходом визначається насамперед відмінністю у критеріях, залежно від яких усвідомлюються логічні закономірності. Логічний аналіз існування норм передбачає введення нового *онтологічного критерію раціональної / нераціональної волі*, від якого залежить можливість / неможливість дії [6]. З огляду на позицію Врігта в цьому аспекті дослідження норм права *раціональність волі постає критерієм практичного мислення*, що заміщає логічний критерій несуперечливості, який є загальним для абстрактного мислення. І хоча існування несумісних норм, сформульованих різними інстанціями можливе, один і той самий суб'єкт не зможе виконати приписи несумісних за своїм змістом норм, незважаючи на те, сформульовані вони однією інстанцією чи різними. Тобто суперечливі норми можуть існувати одночасно, але одночасно не можуть бути виконаними. Їх несуперечливість стосується обсягу тільки одного *корпусу* (множини) норм [3, с. 130].

Критерії раціональності волі та непротиріччя думки не є автономними, вони доповнюють один одного в конкретній аналітичній дії. Так, норми, сформульовані ірраціонально-волевим чином, є також формально суперечливими, несумісними.

Дослідження фон Врігта та Є. Булигіна уточнюють характеристики існування норм права [1]. Позиція фон Врігта звужує логіку норм до корпусу норм, що видається тільки однією інстанцією. Щодо норм різних інстанцій, то вони, за Врігтом, продукують нормативні системи, у яких також не може бути протиріч. Є. Булигін звертає увагу саме на існування норм та на особливий випадок можливості співіснування суперечних норм, виданих різними інстанціями. Зважаючи на раціонально-вольовий критерій такі випадки належать до «конфлікту воль» (фон Врігт) та постають практичною проблемою в правовому полі. Для уникнення логічних ускладнень щодо логіки існування норм права Є. Булигін робить уточнення, що «логіка норм (приписів) фон Врігта є логікою норм-формувань (деонтичних виражень)» [3, с. 132]. У такому разі логічна проблема несуперечливості вирішується за допомогою формального критерія сумісності норм-формувань. Таким чином, розрізняючи онтологію норм і норм-формувань як їх промультгації, можна вважати «“суперечністю”, коли несумісні норми-формування видані тією самою інстанцією, а “конфліктом воль” – якщо інстанції різні» [3, с. 133]. За аналогією до розрізнення висловлювання і пропозиції в логіці Є. Булигін пропонує розрізнення норм-лектонів і норм-приписів. Як пропозиції, так і норми-лектони не можуть бути суперечливими, бо вони належать одному розуму або одній інстанції. Але висловлювання може містити суперечність, як і норми-приписи, бо вони на відміну від пропозицій і лектонів, можуть існувати. «Це означає, що, у відповідності до нашого критерію, суперечливі норми можуть існувати (як норми-приписи) і що, наприклад, два (існуючих) накази будуть названі взаємно суперечливими, якщо, і тільки якщо, дії його припису не можуть бути виконані суб’єктом норми (за логічними причинами), поза залежністю від того, видала їх одна і та ж інстанція чи ні» [3, с. 134].

Виходячи з вищезазначеного логіка норм будується як логіка прескриптивної мови, або логіка норм-лектонів (за Врігтом, «прескриптивна інтерпретація деонтичного обчислення»).

Нововведення у формалізації деонтичних виразів здійснюється шляхом зведення пропозицій норм до пропозицій про існування норм з урахуванням промультгації норм певною інстанцією. Наприклад, «пропозиція “ $p$  заборонено” означає теж саме, що і пропозиція “є (існує) правова норма, що забороняє  $p$ ”, що, у свою чергу, означає, що “деяка інстанція промультгувала норму, згідно якої  $p$  робити неможна”» [3, с. 138].

Такий підхід передбачає зміни й у формалізації. Замість уже відомого символічного запису ( $O - p$ ) або ( $Fp$ ), тобто що  $p$  заборонено, Є. Булигін пропонує використовувати запис « $NxO - p$ », «де  $x$  означає законодавчу інстанцію, а оператор  $N$  означає двомістське відношення промультгації: про-

мульгація норми ( $O - p$ ) інстанцією  $x$ » [3, с. 138]. Аналогічно прописуються символічні вирази стосовно всіх модальностей. Заперечення в таких деонтичних виразах буде означати заперечення існування тієї самої норми.

З точки зору виконання закону непротиріччя в деонтичній логіці істинним може бути тільки одна з суперечливих пропозицій. З цієї логіко-теоретичної позиції розглядаються тільки можливі норми. Але якщо мати на увазі існування норм, то цей закон не виконується. Якщо нормативна система суперечлива, містить суперечливі норми, то як існуючі ці суперечливі норми можуть бути обидві як істинні, так і хибні. Тобто існування двох суперечливих норм можливе і це часто відбувається на практиці. Тому й заперечення існуючих норм не є повним. Бачимо, що усвідомлення відмінності можливих (прескриптивних) та існуючих (дескриптивних) норм відкриває й їх логічну відмінність. Ця відмінність характеризує пропозицію і дію. Таким чином, здійснюється розширення деонтичної логіки.

*Розширення деонтичної логіки*, за якого до вже описаних закономірностей прескриптивних норм додаються особливості дескриптивних норм, означає *розширення обсягу корпусу норм*, до яких включаються: прескриптивні норми, промульговані дескриптивні норми та логічні наслідки промульгованих норм (похідні норми, що є неявними). Це викликає необхідність перегляду поняття *повноти* нормативної системи.

Суперечливе правове регулювання, що виникає у випадках промульгації суперечливих норм, має наслідком *нормативну невизначеність*, що впливає на повноту нормативної системи. Тобто існуючі нормативні системи суперечливі і неповні (з «пробілами»).

Прескриптивні формули Врігт відносить до формул вищого порядку щодо дескриптивних формул. Саме формули вищого порядку символізують формально-логічну правильність та повноту системи. Дескриптивні формули є формулою другого порядку, що означає наявність дозволу на її існування іншою, більш високою інстанцією. Якщо логічне значення прескриптивних норм характеризується як істинність або хибність, то дескриптивні норми отримують імовірне значення істинності. Таким чином, їх логічний статус є підлеглим щодо прескриптивних норм. Окремим випадком є так звані суверенні норми. Вони не є ані дійсними, ані недійсними, тобто вона ані дозволена, ані заборонена певною інстанцією. Оскільки суверенна норма є деонтично не визначеною, її наявність характеризує нормативну систему як відкриту.

**Висновки.** Таким чином, дослідження існування норм права як проблеми деонтичної логіки показало розвиток логічної методології за рахунок поглиблення онтологічної тематики та логіки практичного мислення, розширення поняття корпусу норм, а також можливостей та символічного інстру-



ментарію логічної формалізації, в яку додається символізація правової інстанції, уточнення логічних значень щодо існуючих норм. Подальші дослідження проблеми існування в деонтичній логіці повинні сприяти більш реалістичному підходу при урозумінні деонтичних понять та логічних наслідків у правових висновках, переосмисленню понять нормативної системи та нормативної невизначеності тощо.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов М. В., Лисанюк Е. Н. Нормативные системы в теории права и логике норм. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та. 2013. 380 с.
2. Аристотель. Об истолковании. *Аристотель. Политика. Метафизика. Аналитика*: пер. с древнегреч. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгард. 2008. С. 485–504.
3. Булыгин Е. В. Избранные работы по теории и философии права : пер. с англ., нем., исп. Санкт-Петербург: Алеф-Пресс. 2016. 476 с.
4. Булыгин Е. В. Нормы и нормативные предложения: различие между ними и опасность их смешения. *Правоведение*. 2008. №2. С. 147–153.
5. Булигін Є. Норми права, логіка та істина. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 298–311.
6. Булигін Є. Моє бачення раціональності права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 318–323.
7. Вригт Г. Х. фон. Логико-философские исследования. Избранные труды: пер. с англ. Москва: Прогресс. 1986. 600 с.
8. Жоль К. К. Вступ до сучасної логіки. Київ: Либідь. 2002. 152 с.
9. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна): підручник. 2-ге вид. Київ, 2008. 536 с.
10. Максимов С. Євгеній Булигін: концепція права як нормативної системи. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 310–317.
11. Юркевич О. М. Практична логіка юристів: мереологічний підхід. *Філософія права і загальна теорія права*: наук. журнал. 2012. №1. С. 234–243.
12. Юркевич О. М. Деонтична логіка. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т 2: Філософія права* / редкол.: С. І. Максимов та ін. Харків: Право. 2017. С. 198–202.

## REFERENCES

1. Antonov, M. V., Lisanyuk, E. N. Normative systems in the theory of law and the logic of norms. Sankt-Petersburg: Publishing House of St. Petersburg. University. 2013. 380 s. [in Russian].
2. Aristotle. About the interpretation. *Aristotle. Politics. Metaphysics. Analytics* / tr. from ancient Greek. Moscow: Eksmo; Sankt-Petersburg: Midgard. 2008. Pp. 485–504 [in Russian].

3. Bulygin, E. V. Selected works on the theory and philosophy of law / trans. with English, German, Spanish. Sankt-Petersburg: Alef-Press. 2016. 476 p. [in Russian].
4. Bulygin, E. V. Norms and normative proposals: the difference between them and the danger of their mixing. *Jurisprudence*. 2008. No. 2. Pp. 147–153 [in Russian].
5. Bulygin, E. Norms of law, logic and truth. *Philosophy of law and the theory of law*. 2015. No. 1–2. Pp. 298–311 [in Ukrainian].
6. Bulygin, E. My bachenia racial rights. *Philosophy of law and the theory of law*. 2016. No. 1–2. Pp. 318–323 [in Ukrainian].
7. Wrigt, G. H. von. Logical and philosophical research. Selected Works / tr. from English. M.: Progress. 1986. 600 p. [in Russian].
8. Zhol, K. K. Entry to the current logic. Kyiv: Lybid. 2002. 152 p. [in Ukrainian].
9. Konversky, A. Є. Logic (Tradition and Suchasna): Textbook. 2nd view. Kyiv. 2008. 536 p. [in Ukrainian].
10. Maksymov, S. Evgeniy Buligin: concept of law as a normative system. *Philosophy of law and the theory of law*. 2016. No. 1–2. Pp. 310–317 [in Ukrainian].
11. Yurkevych, O. M. Practical Logic of Lawyers: A Network Approach. *Philosophy of law and general theory of law: science magazine*. 2012. № 1. Pp. 234–243 [in Ukrainian].
12. Yurkevych, O. M. Deontic logic. *The Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 Vol. T 2: Philosophy of Law* / ed.: S. I. Maxymov and others. Kharkiv. 2017. Pp. 198–202 [in Ukrainian].

**Юркевич Елена Николаевна**, доктор философских наук,  
профессор, профессор кафедры философии  
Национального юридического университета  
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

## СУЩЕСТВОВАНИЕ НОРМ ПРАВА КАК ПРОБЛЕМА В ДЕОНТИЧЕСКОЙ ЛОГИКЕ

*Исследованы возможности развития деонтической аналитики, её понятийного аппарата, формализации высказываний о существовании норм права, особенности логических принципов полноты и непротиворечивости правовых систем в онтологическом контексте. Прояснена необходимость введения критерия рациональности воли, исследования существующих норм права в условиях конфликтующих волей, уточнено логическое отличие прескриптивных и дескриптивных нормативных высказываний, введение понятия нормативной инстанции, за счет чего увеличивается объем корпуса норм права и осуществляется расширение деонтической логики.*

**Ключевые слова:** деонтическая логика; существование норм права; прескриптивные нормы; дескриптивные нормы; корпус норм права; правовая инстанция; правовая система.

**Yurkevych Olena Mykolaivna**, Doctor of Philosophical Sciences,  
Professor, Professor of Philosophy Department,  
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

## EXISTENCE OF NORMS OF LAW AS A PROBLEM IN DEONTIC LOGIC

**Problem setting.** *The existence of the rule of law as a problem of deontic logic is defined in the plane of logical and ontological problems of law, its origin is connected with the Jorgensen dilemma. The study of legal norms as existing established their inconsistency with the ideal of rational science. The existence of contradictions and gaps in the law does not correspond to the principles of consistency and completeness. The study of existing legal norms requires the further development of deontic concepts, clarification of the criteria for the existence and logical significance of legal norms, the development of formalization, and so on.*

**Recent research and publications analysis.** *The origin of deontic logic is associated with the name of Aristotle, later it was systematically investigated by G. V. F. Leibniz, I. Bentham, in the twentieth century it was finally formed. In the works of S. Mali, A. Hoffler, E. Menger, an axiomatic system for describing deontic concepts was created. The problem of the existence of legal norms in deontic logic was posed in the work "Deontic Logic" by G. von Wright and later investigated in the writings of K. Alchurron and E. V. Bulygin, who analyzed the completeness and consistency of the legal system, conflicts in legislation and "white spots" "in the right. They first created the formal theory of norms as a second-order logical theory. In Ukraine, research on deontic logic was carried out by A. E. Konversky, S. I. Maksimov, E. N. Yurkevych and others.*

**Paper objective.** *The purpose of the study is to reveal the problem of the existence of rules of law in terms of the tasks of logical analytics, the level of development of logical tools in deontic logic, taking into account and deepening knowledge of the logic of practical thinking of lawyers.*

**Paper main body.** *Modern deontic logic explores logical forms and the rules for their application in normative contexts. These contexts are sets of prescriptive and descriptive statements. The deontic concept connects the content of the utterance with a certain action under certain conditions. This creates the character of the norm. Systems of deontic logic are based on the traditional logic of utterances and the interdependence of deontic concepts ("forbidden", "obligatory", "allowed"). In deontic deduction, the conclusion is made by analogy with the action and is evaluated in terms of "justified" / "permissible", and not "true" / "false". The basic principles for the deontic system are the principles of deontic completeness and consistency. The existence of rules of law determines their strength and is associated with the establishment or termination of the regulatory relationship, which is the relationship between the authority and the subject of the norm. To consider the various aspects of normative relations, the concepts of different degrees of abstraction are taken: communication, utterance and proposition. The principle of consis-*

tency of the norm determines the possibility of its implementation, and hence the possibility of its existence. Conflicting rules issued by different authorities may exist (“conflict of will”). And the contradictory norms formulated by one instance mean the presence of irrational will. The introduction of the ontological criterion of rational / irrational will becomes crucial for the logic of practical thinking regarding the existence of legal norms. Conflicting norms in the same norms corpus cannot be simultaneously enforceable. In the formalization of deontic expressions, propositional norms are reduced to propositions about the existence of norms, provided that the norm is promulgated by a certain authority.

**Conclusions of the research.** The development of the problem of the existence of rules of law in deontic logic has developed a logical methodology by deepening knowledge of ontological topics and logic of practical thinking, expanding the concept of the corpus of rules of law, rethinking the principles of consistency and completeness of the legal system, as well as the possibilities and symbolic instrumentalization, which logistical tools, symbolization of legal instance, clarification of logical meanings with respect to existing norms.

**Keywords:** deontic logic; the existence of a rule of law; prescriptive norms; descriptive norms; corpus of law; legal authority; legal system.



**Требін Михайло Петрович**, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, Україна  
e-mail: [m.p.trebin@nlu.edu.ua](mailto:m.p.trebin@nlu.edu.ua)  
ORCID ID: 0000-0002-1328-9865

**Панфілов Олександр Юрійович**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна  
e-mail: [philosophy\\_ay@ukr.net](mailto:philosophy_ay@ukr.net)  
ORCID ID: 0000-0002-8997-0120

## ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНИХ СМИСЛОВИХ ВІЙН

*У статті робиться спроба визначення методології сучасних смислових війн. Розкривається поняття та сутність смислової війни. Обґрунтовується, що постмодерний дискурс формує базовий інструментарій смислових війн: створення симулякрів – образів відсутньої дійсності, за якими не стоїть будь-якої реальності; реінтерпретацію подій та явищ дійсності; посилення інтересу не до факту, а до його переосмислення, створення людиною власного апарату відторгнення «неправильних» інтерпретацій.*

**Ключові слова:** *смислова війна, смислова зброя, постмодернізм, постмодерний дискурс, симулякр.*

**Постановка проблеми.** Сучасна гібридна війна характеризується особливою роллю інформації в боротьбі із супротивником [1, с. 120]. Інформаційні кампанії ведуться на глобальному, регіональному та локальному рівнях і не мають ні географічних, ні геополітичних, ні національних меж. Одне з визначень інформаційної боротьби характеризує її як атаку інформації на інформацію [2, с. 5]. Сучасна інформаційна боротьба набуває все більш самостійного характеру, її об'єкт постійно змінюється залежно від того, у якому середовищі (воєнному або мирному) така боротьба ведеться. Інформаційна війна не є єдиною. Під цю назву фахівці підводять три різні поняття: інформаційно-технічну війну (спрямована на кіберресурси), інформаційно-психологічну війну (спрямована на те, щоб опонент-противник прийняв

рішення, потрібне для сторони, що атакує) та смислової війни, що практично не досліджена за сутністю та змістом.

Дослідники зазначають, що смислова війна на відміну від інших має цілі, розташовані як завгодно далеко, навіть за межами життя покоління. Попри факти, що постійно змінюються, смисли зберігаються тривалий час, оскільки вони відбивають модель світу. Зокрема, Г. Почепцов стверджує, що смисли управляються оцінками і цінностями минулого часу, що вони не вигадані сьогодні, їх беруть готовими з арсеналів смислового зброї, все це розташовано навколо двох полюсів: Добра і Зла. «Наше» завжди буде наближене до Добра, а «чуже» – до Зла. Сміслові війни характеризуються переосмисленням фактів на користь інтерпретатора [3]. Отже, смислова війна працює з інтерпретаціями виходячи з наявної моделі світу. Інтерпретаційні процеси, як більш складні, стають важливішими за просто інформаційні [4, с. 21].

Таким чином, актуалізується проблема пошуку методологічних засад ведення смислового протиборства, зміни системи цінностей, картини світу широкого загалу суспільства.

*Аналіз наукових джерел і публікацій* свідчить, що концепт «смислова війна» останнім часом використовується в засобах масової інформації та науковій літературі. Зокрема, проблематика окремих аспектів смислових війн перебуває в центрі уваги дослідників Ю. Громіка, О. Джолоса, Р. Марутян, О. Пеліна, Г. Почепцова, Ю. Соломонова та ін. Однак методологічні засади ведення сучасних смислових війн та смислового протиборства у вітчизняному науковому полі не отримали належного опрацювання.

*Метою статті* є розкриття методології сучасних смислових війн.

*Виклад основного матеріалу.* Тактична мета смислової війни – зробити кожну людину своєрідним «цензором», який сам буде тлумачити факти в потрібному, керованому сенсі: усе, визначене як «неправильне», відкидати, і засвоювати тільки те, що «дозволено». Стратегічна мета смислової війни – самознищення об'єкта агресії (соціальної групи, нації тощо). Отже, за своїм інструментарієм смислові війни спрямовані на просування ідей не прямо, а у фоновому режимі. Частково це пов'язано з небажанням викликати спротив, а з іншого боку, вони більш пасивні й можуть тривати тоді, коли ніхто, здається, війну не веде. Тобто інформаційні та віртуальні об'єкти мають два плани. Один план перебуває в полі зору реципієнта інформації, інший – поза його межами. Якщо інформаційно-психологічні операції працюють на одному плані, то смислові операції – на іншому [5].

На думку Г. Почепцова, одна з ключових відмінностей інформаційного та смислового протистоянь полягає в застосуванні принципово різних методів ведення війни: «Раніше в основі інформаційної війни стояло повідом-

лення, нині ж базою стає інтерпретація... Раніше ми бачили в світі те, про що нам розповідали. Тепер ми розуміємо те, що нам інтерпретують. Складний світ вимагає тлумачень» [4, с. 21].

Будь-яка знакова система має два боки: значення і сенс. Технократичне індустріальне суспільство, віддаючи перевагу практичному значенню речей, недооцінює роль смислів. Технократи зазвичай зверхньо ставляться до гуманітаріїв, але останнім часом усе частіше програють їм. Сміслова зброя здатна змінювати наявні цілі на потрібні або непотрібні, зменшувати або перебільшувати наявне значення речей та дій, легалізувати заборонене та табуйоване. Одним з практичних різновидів смислової зброї слід вважати технологію «вікно Овертона (вікно дискурсу)» Ця технологія дає можливість «розмивати смисли», змушувати їх не існувати у вигляді цінностей, а лише мерехтіти перед противником, створювати так звану «маячню», змушувати втрачати зміст того, що відбувається навколо супротивника [6].

Сміслові війни передбачають використання зовсім іншого інструментарію. Факти відходять на другий план. Достовірність факту не є настільки важливим параметром, як у випадку з інформаційним простором. Завжди можна знайти інший факт, якщо наведений факт не сприймається. Факт вторинний, первинним є необхідний образ-смісл. О. Харитоненко зазначає, що семантичні диверсії «стартують» від образу, метафори, влучно підбраного слова-кліше, під які згодом факти реальної дійсності лише «підтасовуються». Противник у цій війні «працює з образом окремо, а з фактом окремо; потрібний образ робить яскравим, а непотрібний факт – каламутним і спірним... [7, с. 161]. При цьому основними методами ведення смислової війни є реінтерпретація, «концептуальний переклад», міфологізація свідомості і ритуалізація поведінки.

У науці сьогодні не достатньо вивченим залишається питання методології смислової війни, за допомогою чого можна вільно «зайти» на «територію сенсів» жертви агресії, змінити систему цінностей, картину світу? З усього розмаїття методологій, що можуть бути застосовані до пояснення феномену смислової зброї, на наш погляд, принципово слід виокремити одну – постмодернізм. Постмодерністський дискурс чітко виокремлюється серед інших філософських напрямів і за тематикою, і за понятійним апаратом, і за світоглядними основами, особливо в умовах формування сучасного інформаційного суспільства [8, с. 215–216].

Незважаючи на різницю в тлумаченні терміна «постмодернізм» усі прибічники його застосування вбачають у ньому методологічний інструмент для визначення позиції відходу від класичного раціоналізму і модернізму. Методологічній культурі модерну, зазначає А. Павко, близький науковий аналіз дійсності, у тому числі її соціокультурних феноменів, за допомогою

лінійних категоріальних схем, утілення принципів жорсткого раціоналізму в пізнанні. До традиційних уявлень, притаманних раціоналізму модерної доби, або так званій науковій раціональності, належить образ світу, де немає оманливих ілюзій, конфліктів, недоречностей, несподіванок, непередбачуваного. Незалежно від того, чи можна уявити собі таку картину, вона не нагадує буття, яке ми емпірично відчуваємо, до якого прагнемо пристосуватися [9, с. 36]. Закономірним наслідком панування раціоналістичних ідей стали індустріальний прогрес, тоталітарні режими, геополітичне і культурне протистояння країн і континентів, безробіття [10, с. 115]. Навпаки, постмодернізм – заклик до подолання таких негативних феноменів суспільства епохи модерну, як «тоталітаризація» різних сфер життя, «відчуження об'єктивного знання», «лімітація» думок, дій людини різними привидами «загального», «раціонального» чи «істинного».

Виокремлюючи характерні риси постмодерністського мислення, слід зазначити, що воно антидогматичне, антитоталітарне за суттю, не сприймає ніякої абсолютизації. Критично оцінюючи будь-які форми монізму, ортодоксії, утопічних уявлень, прихованого деспотизму, воно відкриває простір для плюралізму, поліваріантності, конкуренції альтернативних парадигм. Історія філософії свідчить, що хоча раціоналізм має вирішальне значення для пізнання, проте ірраціоналізм теж відіграє не тільки негативну, а й у багатьох випадках позитивну роль, бо залучає до арсеналу пізнання методи, які поступово раціоналізуються, хоча спершу вони виглядали як суто ірраціональні.

У постмодерному дискурсі можемо виокремити декілька основних ідей, що успішно використовується у смислових протистояннях сучасності.

По-перше, це текстуалізація світу. Світ має сприймається як текст. Ж. Деріда зазначає, що ніщо не існує поза текстом. Ця думка є визначальною для постмодернізму. Доволі чітко її представляє український дослідник В. Єшкілев, який зазначає: «... всі ці держави, всі ці зв'язки, вся ця комунікація мешкає в тому домі, який називається “текст”... Порівняно з цим текстом, який є вже власним царством, власною імперією із своїми законами, своїми знаками і символами, – всі ці вкраплення, більш або менш конотовані з поняттям “реальність”, вони виступають тільки як цитати, гіперцитати, складні цитати, дуже складні цитати» [11]. Для опису реальності в межах постмодернізму використовуються поняття «наратив», «текстуальність», «інтертекстуальність».

По-друге, оскільки все розуміється як текст, то суб'єкт існує всередині тексту. Більше того, суб'єкт поглинається текстом. Людина постає як набір різних ідентичностей, прив'язаних до тих чи інших локально-культурних умов чи соціально-політичних контекстів. Доволі вдало становище людини в умовах постмодерну представив З. Бауман, стверджуючи, що хронічним



атрибутом «постсучасного» стилю життя виявляється непослідовність дій, фрагментаризація й епізодичність різних форм активності суб'єктів. Відповідно до цього суб'єкт перестає ставитися до себе як до чогось постійного, а постмодерні суспільства характеризуються постійним рухом, різноманітністю, змінами [12].

По-третє, постмодернізм характеризується розчаруванням в ідеалах Просвітництва. Зокрема, висловлюється недовіра до Розуму, заперечуються причинно-наслідкові зв'язки та існування ціннісних абсолютів [13, с. 56]. Постмодерна ситуація характеризується також тим, що зникають традиційні авторитети. На зміну інтелектуалам та політикам приходять спортсмени, артисти, шоумени тощо.

По-четверте, постмодерністський дискурс є принципово антифундаментальним, його цікавлять не субстанційні єдності і граничні (метафізичні) причини, а децентровані, розсіяні множини – відмінності. Під «загальною роботою законів» постмодернізм шукає і знаходить «гру особливостей». Інакше кажучи, в основу буття постмодернізм кладе відмінності. Єдність, тотожність у нього стосується відмінного. Відмінності – остання реальність, за ними вже нічого немає [14, с. 54–55].

По-п'яте, важливе місце в сучасному постмодерному дискурсі належить теорії симулякра (лат. *simulacrum* – зображення, подоба, видимість; *simulo* – робити вигляд, прикидатися) Ж. Дельоза та Ж. Бодрієра [15], згідно з якою симулякри, щораз далі відриваючись від відтворення реального, зрештою, стають повністю автономними, відірваними від реальності, яку вони спочатку репрезентували. Як зазначає Ж. Дельоз: «Ми “купаємося” в симулякрах; за допомогою їх ми сприймаємо, мріємо, бажаємо, діємо. Ці фантоми не є реальними і фізичними об'єктами, але вони мають фізичну реальність. Вони дозволяють нам відчувати, сприймати те, що повинно сприйматися, і так, як це повинно сприйматися відповідно до своїх призначень, згідно з тією дистанцією, яку вони долають, і тими деформаціями, які вони зазнають...» [16, с. 248].

У постмодерністських теоріях XX–XXI ст. трактування поняття «симулякр» пов'язане з кризою теорії репрезентації. Остання є базисом і теорії відображення, і теорії мімезису, і ширше класичного підходу до мови (як тієї чи іншої системи знаків) і реальності, яку вона представляє. В основі цієї теорії лежить принцип відповідності (еквівалентності) між свідомістю і реальністю, між копією та оригіналом, між поняттям і річчю, між знаком і референтом тощо. Копія не існує просто так, завжди є зразок, який вона і відтворює. Якщо прибрати оригінал (зразок), зникне і його копія. Знак завжди відсилає до свого референту, вказує на деяку реальність, знаком якої він і є. Цінність знака не в ньому самому, а саме в цій реальності, що укла-

дена в ньому або стоїть за ним. У межах класичної теорії мови знак має дві основні складові. Є те, що означає, в ролі якого може виступати звук, письмовий знак, матеріальний об'єкт тощо, і те, що означається, значення цього матеріального об'єкта, слова, пропозиції тощо. Виділяють і третю складову референт, тобто реальний об'єкт у реальному світі, до якого відсилає знак (реальна попуга протистоїть поняттю попуги чи звуку «попуга»).

Для постмодернізму характерна тенденція розглядати цю референцію як вигадку, міф. Більше того, ставиться під сумнів концепція мови як іменування, називання речей конкретними іменами, заперечується безпосереднє відношення між тим, що означає, і означуваним. Прихильники цього підходу кажуть: ми не перекладаємо окремі слова, що складають речення, в план їх значущих, тобто того, що вони означають. Швидше, ми читаємо речення загалом і з взаємовідносин його слів (що означають) виводимо те значення, яке визначається як «ефект сенсу». Таким чином, те, що означається виявляється ілюзією або міражем, являє собою ефект, вироблений взаємовідносинами тих чи інших значущих. Те, що означає, починає панувати над означуваним, стає більш реальним, ніж та «реальність», про яку воно має нібито свідчити. Таким чином, симулякр в постмодерністському сенсі це знак, який не має референта.

Ж. Дельоз схильний трактувати симулякри насамперед з онтологічної точки зору. Взявши за основу ідеї Платона, Ж. Дельоз розвинув їх далі. Він називає платонівські копії «вторинними володарями. Вони цілком обгрунтовані претенденти, забезпечені подобою» [17, с. 228–229], а симулякри «помилковими претендентами, що виникають на основі відсутності подібності і позначають перекручення або відхилення» [17, с. 229]. На переконання Дельоза, існують дві онтології або два способи прочитання світу, які фіксуються такими фразами: «різниться тільки те, що подібне» і «тільки різне може бути подібно один одному». З точки зору першої фрази, ми можемо мислити різне лише на основі ідеї попередньої тотожності (ідентичності), друга ж фраза закликає нас мислити тотожність як продукт відмінності. Перша встановлює світ як зображення, друга визначає світ як фантазм (симулякр). У світі симулякра (симулякрів) відсутні головні ознаки світу зображення (репрезентації): немає привілейованої точки зору, немає ієрархії, немає наслідування (зразку). Місце наслідування займає симуляція, але не як ілюзія й обман, а як маска (костюм), за якою завжди є інша маска. Таким чином, симулякр – це не імітація будь-якої ідеї (зразка) і не навмисне спотворення її, це дія, що відхиляє зразок-оригінал і його особливу позицію. Симулякр виробляє (симулює) подобу, але тільки як зовнішній ефект. Його внутрішній принцип відмінність, завдяки якому він вислизає від тотожності, подібності, подоби. Він руйнує зразок і множить копії так, що вже не-

можливо сказати, де копія, а де оригінал. Відповідно зникає і будь-який критерій, який дозволив би встановити пріоритет одних речей стосовно інших.

Ж. Бодріяр вважає симулякр продуктом симуляції, під якою він розуміє заміну реального світу уявним, але більш прийнятним людині як реально існуючий. Автор характеризує сучасність як епоху загальної симуляції, що створює гіперреальність, яка охоплює всі сфери життя особистості, яка звикла в епоху постмодернізму не відрізняти справжнє від вимислу. На його думку, реальність закінчилася, поступившись місцем симулятивній гіперреальності симулякрів: «Територія більше не передує мапі, ні переживає її. Відтепер території передує мапа прецесія симулякрів тепер вона [мапа] породжує територію» [15, с. 16]. Симулякр висловлює приховані інтенції, прихований вплив на реципієнтів, цілеспрямоване заміщення реальності помилковими символами-брендами. Він стає найпотужнішим знаряддям маніпулювання свідомістю мас.

Залежно від історичного періоду Ж. Бодріяр виділив три категорії симулякрів, кожна з яких ще ближче в часі до сучасності, то більше є відірваною від зразків реального світу. Отже, симулякри, які належать до першого порядку, ще вказують на джерело-оригінал, ілюстрацією цього може бути барокова підробка в епоху Відродження. «Підробка йде на всіх рівнях, від фальшивого жилета (тільки спереду) до ліпних інтер'єрів і грандіозних театральних машин бароко» [18, с. 116], зазначає Ж. Бодріяр.

Промислова революція з її механізованими процесами виробництва стояла біля витоків симулякрів другого порядку, де творяться цілі конвеєрні серії аналогічних рівноцінних копій. Симулякр третього порядку це знак без зафіксованого за ним значення, що взаємодіє з іншими знаками відповідно до приписів коду владних структур. Ці симулякри, внаслідок тісного зв'язку із засобами комунікації та масової інформації утворюють симульовану гіперреальність, що є реальнішою за саму реальність.

У постмодерну добу навколо людини існує велика кількість симулякрів, цих знаків-фальшивок, які, відірвавшись від своїх першооснов, підмінюють собою справжні сенси, створюючи зовсім інший світ, ніж той, у якому звикла жити людина, світ, створення якого відбулося з такою шаленою швидкістю, що людина виявилася неготовою до зустрічі з ним. Симулякр третього порядку – це знак без референта, проте вже представляє собою абсолютну сингулярність і зовсім некерований. Як підкреслює Ж. Бодріяр: «Симулякр першого порядку діє на основі природного закону цінності, симулякр другого порядку на основі ринкового закону вартості, симулякр третього порядку на основі структурного закону цінності» [18, с. 115]. Згідно з Ж. Бодріяром у породженні і поширенні симулякрів головну роль віді-

грають усі різноманітні засоби масової інформації, які він позначає терміном «медіа».

З точки зору виробництва симулякрів найбільш грандіозної і масштабної постає саме медіатична сфера, здатна торкнутися будь-яких інших сфер: політичної, біологічної, медичної, психологічної тощо, і саме медіуму Ж. Бодріяр приділяє значну увагу у своїй концепції симулякрів. Важливо ще й те, що інформація мас-медіа більше не має нічого спільного з «реальністю» фактів, «реальність» також уже протестована.

Наповнення симулякра смислами відбувається в чотири етапи. Спочатку симулякр проявляється як відбиття події, маскуючи соціальну дійсність; потім він ту дійсність спотворює; наступним етапом маскується наявність соціальної дійсності; завершенням процесу стає віртуалізація образу, що не стосується реальності, стаючи своїм власним симулякром [15, с. 23].

Народження симулякрів можливе при навмисному замовчуванні інформації, хронологічного порядку проходження подій, евфемістичному перифразі, навішуванні ярликів, які несуть оцінне значення, маніпулюванні текстовим матеріалом, його урізанням або перестановкою окремих його частин та ін. Завдяки зусиллям фахівців виникли симулякри «бандерівець», «Правий сектор», «київська фашистська хунта», «терорист», «сепаратист», «Новоросія» тощо. Тобто виникають симулякри терору, жахіття або катастроф, які лякають більше, ніж реальні вияви насилля чи стихійні лиха, які переживаються в реальності.

Можна виокремити особливості використання симулякрів для формування необхідної свідомості людей в умовах смислових війн: а) застосовується метод персоніфікації події; для цього подія висвітлюється в контексті долі окремої особистості (жінки, «яка спостерігала за катуванням трирічного хлопчика» або «яка втратила під час бомбардування єдину дитину» тощо); б) візуалізація інформації; якщо до 1990-х років у подачі інформації через ЗМІ переважав вербальний компонент, то поява супутникового телебачення, технологій створення віртуальної реальності відкрили нові можливості впливу на психіку людини за допомогою візуалізованих образів. Такий вплив спирається на чуттєво-емоційний досвід людини, якому вона більше довіряє ніж словам; в) широке використання образів-метафор. Як відомо, метафора є засобом перенесення сенсу з більш знайомого феномена на менш знайомий. г) подача вербальної і візуальної інформації в контексті ціннісних орієнтацій більшості громадян цієї держави. У сучасних ЗМІ найчастішими способами подання політичної інформації є такі фрейми, як «порушення прав людини», «захист прав національних меншин», «національні інтереси», «тероризм», «екстремізм», «екологічна загроза» тощо; д) використання феномену «цапа-відбувайла», коли для каналізації негатив-

ної енергії людей, їхньої консолідації довкола вождя використовують образ «ворога», який нібито й є відповідальним за біди, що звалилися на їхні голови. Як правило, як такого «цапа-відбувайла» вибирають будь-який народ, політичну партію або її лідера, державу, релігійну групу тощо.

Симулякри породжують феномен маси. Маси визначаються як мовчазна більшість, чорна дірка, що поглинає соціальне. Маси тяжіють до фізичної та статичної форми, яка є одночасно не-соціальною та над-соціальною. Маси, на думку Ж. Бодріяра, не можуть бути керованими жодною політичною владою. Маси також породжують ілюзії влади [19].

**Висновок.** Таким чином, постмодернізм зумовлює нові способи осмислення соціальної та політичної реальності, оскільки пропонує власний тип раціональності. Спираючись на постмодерний дискурс, характерною рисою смислових війн постає певний базовий інструментарій: симуляція – створення симулякрів – образів відсутньої дійсності, позбавлених оригіналу, поверхневих, гіперреалістичних об'єктів, за якими не стоїть будь-яка реальність; реінтерпретація подій та явищ дійсності; охоплення не одного сегменту населення, а широкого загалу суспільства; більший інтерес не до факту, а до його переосмислення, створення людиною власного апарата відторгнення «неправильних» інтерпретацій.

Фізичні війни захоплюють фізичний простір, інформаційні – інформаційний. Сміслові війни захоплюють усе: і віртуальний, і когнітивний простори, а також програмують у результаті й простір інформаційний навколо людини. Це пов'язано з феноменом сприйняття, відповідно до якого людина бачить навкруги тільки те, що відповідає її картині світу.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Требін М. П. Гібридна війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. №3. С.113–127.
2. Почепцов Г. Сенси і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с.
3. Почепцов Г. Сміслові війни в політиці та бізнесі. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4633/2013-03-10-smislovi-viini-v-polititsi-ta-biznesi/>.
4. Почепцов Г. Г. Сміслові та інформаційні війни. *Інформаційне суспільство*. 2013. Вип. 18. С. 21–27.
5. Марутян Р. Р. Що таке сміслові війни та чому вони загрозовіші за інформаційні? *UKRLIFE.TV*. Грудень 2017. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=b2EZh\\_7Grkw](https://www.youtube.com/watch?v=b2EZh_7Grkw).
6. Продум М. Вікно Овертону: технологія знищення, або як легалізувати що загодно. URL: <https://www.ar25.org/article/vikno-overtona-tehnologiya-znyshchennya-abo-yak-legalizuvaty-shcho-zavgodno.html>.

7. Харитоненко О. Сміслові війни в межах гібридних протистоянь. URL: [http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22259/1/Kharytonenko\\_HVIZh\\_2018\\_S.%20143-228.pdf](http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22259/1/Kharytonenko_HVIZh_2018_S.%20143-228.pdf).
8. Філософсько-соціологічні аспекти сучасного інформаційного суспільства: монографія / за заг. ред. проф. Панфілова О. Ю. Харків: ФОП Данилко Н. С., 2017. 388 с.
9. Павко А. Методологія модерну і постмодерну: проблеми синтезу протилежних підходів. *Вісник НАН України*. 2011. № 3. С. 34–39.
10. Схотний В. Рациональное та ірраціональне в науці й освіті. Київ – Дрогобич: Коло, 2003. 288 с.
11. Єшкілев В. Постмодерністична «машина вживання» і українська культурна традиція. *Ї*. 2000. № 9. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/jeshkilev.htm>.
12. Шевчук В. Постмодерні виміри політичної філософії. *Філософія, педагогіка, суспільство. Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. 2011. № 1. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/3748/1/Shevchuk.pdf>.
13. Додонова В. Методологічні настанови постмодернізму: від поетичного мислення до поетичної раціональності. *Versus*. 2014. № 2. С. 55–61. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/404/1/1021-2101-1-PB.pdf>.
14. Фоменко А. М Гуманізм чи антигуманізм? дискурс постмодерну. *Вісник НАУ*. Серія: Філософія. Культурологія. 2014. № 1 (19). С. 52–57.
15. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / пер. с фр. и вступ. ст. О. А. Печенкиной. Тула: Тульский полиграфист, 2013. 204 с.
16. Делез Ж. Лукреций и натурализм. *Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века*. Томск: Водолей, 1998. С. 241–252.
17. Делез Ж. Платон и симулякр. *Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века*. Томск: Водолей, 1998. С. 225–240.
18. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва: Добросвет, 2000. 387 с.
19. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2000. URL: <http://www.anthropology.ru/ru/texts/ baudrill/silent.html>.

## REFERENCES

1. Trebin M. P. (2014) Hibrydna viina yak nova ukrainska realnist. *Ukrainskyi sotsium*. 3. 113–127 [in Ukrainian].
2. Pocheptsov H. (2016) Smysly i viiny: Ukraina i Rosiia v informatsiinii i smyslovii viinakh. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
3. Pocheptsov H. Smyslovi viiny v politytsi ta biznesi. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4633/2013-03-10-smislovi-viiny-v-polititsi-ta-biznesi/> [in Ukrainian].
4. Pocheptsov H. H. (2013) Smyslovi ta informatsiini viiny. *Informatsiine suspilstvo*. 18. 21–27 [in Ukrainian].

5. Marutian R. R. (2017) Shcho take smyslovi viiny ta chomu vony zahrozlyvishi za informatsiini? *UKRLIFE.TV. Hruden*. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=b2EZh\\_7Grkw](https://www.youtube.com/watch?v=b2EZh_7Grkw) [in Ukrainian].
6. Produm M. Vikno Overtonu: tekhnolohiia znyschennia, abo Yak lehalizuvaty shcho zavhodno. URL: <https://www.ar25.org/article/vikno-overtona-tehnologiya-znyschennya-abo-yak-legalizuvaty-shcho-zavgodno.html> [in Ukrainian].
7. Kharytonenko O. Smyslovi viiny v mezhakh hibrydnykh protystoian. URL: [http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22259/1/Kharytonenko\\_HVIZh\\_2018\\_S.%20143-228.pdf](http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22259/1/Kharytonenko_HVIZh_2018_S.%20143-228.pdf) [in Ukrainian].
8. Filosofsko-sotsiolohichni aspekty suchasnoho informatsiinoho suspilstva: monohrafiia (2017). Za zah. red. prof. Panfilova O. Iu. Kharkiv: FOP Danylo [in Ukrainian].
9. Pavko A. (2011) Metodolohiia modernu i postmodernu: problemy syntezy protylezhnykh pidkhodiv. *Visnyk NAN Ukrainy*. 3. 34–39 [in Ukrainian].
10. Skhotnyi V. (2003) Ratsionalne ta irratsionalne v nautsi y osviti. Kyiv – Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
11. Yeshkilev V. (2000) Postmodernistychna «mashyna vzhyvannia» i ukrainska kulturna tradytsiia. *Yi*. 9. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/jeshkilev.htm> [in Ukrainian].
12. Shevchuk V. (2011) Postmoderni vymiry politychnoi filosofii. *Filosofia, pedahohika, suspilstvo. Zbirnyk naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*. 1. URL: <https://eprints.ua.edu.ua/3748/1/Shevchuk.pdf> [in Ukrainian].
13. Dodonova V. (2014) Metodolohichni nastanovy postmodernizmu: vid poetychnoho myslennia do poetychnoi ratsionalnosti. *Versus*. 2. 55–61. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/404/1/1021-2101-1-PB.pdf> [in Ukrainian].
14. Fomenko A. M (2014) Humanizm chy antyhumanizm? dyskurs postmodernu. *Visnyk NAU. Seriia: Filosofii. Kulturolohiia*. 1 (19). 52–57 [in Ukrainian].
15. Bodriyyar Zh. (2013) Simulyakryi i simulyatsiya. Per. s fr. i vstup. st. O. A. Pechenkinoy. Tula: Tul'skiy poligrafist [in Russian].
16. Delez Zh. (1998) Lukretsiy i naturalizm. *Intentsionalnost i tekstualnost. Filosofskaya myisl Frantsii XX veka*. Tomsk: Vodoley, 241–252 [in Russian].
17. Delez Zh. Platon i simulyakr. *Intentsionalnost i tekstualnost. Filosofskaya myisl Frantsii XX veka*. Tomsk: Vodoley, 225–240 [in Russian].
18. Bodriyyar Zh. (2000) Simvolicheskiy obmen i smert. Moskva: Dobrosvet [in Russian].
19. Bodriyyar Zh. (2000) V teni molchalivogo bolshinstva, ili Konets sotsialnogo. Ekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo unIversiteta. URL: <http://www.anthropology.ru/ru/texts/ baudrill/silent.html> [in Russian].

**Требин Михаил Петрович**, доктор философских наук, профессор,  
 заведующий кафедрой социологии и политологии,  
 Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

**Панфилов Александр Юрьевич**, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба

## ПОСТМОДЕРНИЗМ КАК МЕТОДОЛОГИЯ СОВРЕМЕННЫХ СМЫСЛОВЫХ ВОЙН

*В статье осуществлена попытка определения методологии современных смысловых войн. Раскрывается понятие и сущность смысловой войны. Обосновывается, что постмодернистский дискурс формирует базовый инструментарий смысловых войн: создание симулякров – образов отсутствующей действительности, за которыми не стоит любая реальность; реинтерпретацию событий и явлений действительности; усиление интереса не к факту, а к его переосмыслению, созданию человеком собственного аппарата отторжения «неправильных» интерпретаций.*

**Ключевые слова:** смысловая война, смысловое оружие, постмодернизм, постмодернистский дискурс, симулякр.

**Trebin Mikhailo Petrovych**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

**Panfilov Oleksandr Yuriyovych**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, Ukraine

## POSTMODERNISM AS A METHODOLOGY OF MODERN SEMANTIC WARS

**Problem setting.** *The information war is not a united one, it includes three different aspects – the information and technical war (aimed at cyber resources), the information and psychological war (designing to make an opponent decide in the way necessary for an attacking side) and the semantic war. Researchers note that, in contrast to others, the semantic war has far goals that lie even beyond the limits of the life of a generation. Unlike facts that are constantly changing, meanings remain valid for a long time as they reflect the model of the world. The semantic war deals with interpretations based on the existing model of the world. Interpretation processes, being more complex, become more important than just informational ones.*

*Thus, the problem of searching for the methodological foundations of conducting semantic confrontation, changing the value system, and the world picture of the general public of the society is becoming more and more topical.*

**Recent research and publications analysis.** *The issues of certain aspects of semantic wars are in the centre of attention of such researchers as Yu. Gromyko, A. Dzholos, R. Marutyanyan, A. Pelin, G. Pocheptsov, Yu. Solomonov and others. However, the methodol-*



ogy of semantic warfare remains insufficiently studied although this can help freely “enter” the “territory of meanings” of the victim of aggression, change the value system, and the picture of the world.

**Paper objective.** *The goal of this paper is to clear up the methodological foundations of modern semantic wars.*

**Paper main body.** *The article attempts to determine the methodology of modern semantic wars. It is justified that postmodernism is one of the methodologies that can be used to explain the phenomenon of semantic weapons. Postmodernist discourse greatly differs from other philosophical directions in terms of topics, conceptual apparatus, and ideological foundations, especially in the context of the formation of a modern information society.*

*It is determined that several basic ideas can be distinguished within the postmodern discourse, these ideas being successfully used in the present semantic confrontations.*

*First, this is the textualization of the world. The world should be understood as a text. Second, since everything is understood as a text, the subject exists within the text. Moreover, the subject is absorbed by the text. A person appears as a set of different identities that are tied to one or another local-cultural condition or socio-political context. Third, postmodernism is characterized by disillusionment with the ideals of the Enlightenment. In particular, the Reason is not believed in any more, causal relationships and absolute values are denied. Fourth, the postmodernist discourse is principally anti-fundamental, it is not interested in substantial unity and ultimate (metaphysical) causes but in decentralized, scattered sets – differences. Fifth, an important place in the modern postmodern discourse belongs to the theory of simulacrum.*

*A simulacrum is a product of simulation, which replaces the real world with an imaginary one but which is more acceptable for a person as a real one. A simulacrum produces (simulates) a similarity but only as an external effect. Its internal principle is the difference, due to which it eludes of identity, similarity, likeness. It destroys the sample and multiplies the copies so that it is not possible any longer to tell where the copy is and where the original is. Simulacra give rise to the phenomenon of masses. Masses are defined as the silent majority, a black hole absorbing social aspects. The masses gravitate toward a physical and static form, which is simultaneously non-social and supra-social.*

**Conclusions of the research.** *It is concluded that postmodernism brings about new ways of understanding social and political reality since it offers own type of rationality. Based on the postmodern discourse, a characteristic basic semantic toolkit arises as a feature of semantic wars: the simulation, that is the creation of simulacra – missing reality images that lack originality and that are superficial, hyper-realistic objects that do not have any reality behind them; reinterpretation of events and phenomena of reality; the coverage of not just one segment of the population but the general public; more interest that does not focus on a fact but on its rethinking, the creation of an apparatus for rejecting own “incorrect” interpretations.*

**Keywords:** *semantic war, semantic weapons, postmodernism, postmodern discourse, simulacrum.*



**Мелкевик Бьярн**, доктор права, Університет Париж-II,  
професор юридичного факультету, Університет Лавалля (Квебек, Канада)  
e-mail: [bjarne.melkevik@fd.ulaval.ca](mailto:bjarne.melkevik@fd.ulaval.ca).

## ВІЛЛЕЙ ТА ПРОБЛЕМА ПРАВОВОЇ ДІАЛЕКТИКИ<sup>1</sup>

*Мішель Віллей (1914–1988) – французький філософ та прибічник природного права. У статті критично розглянуто одне з ключових понять його теорії – правова діалектика. Проаналізовані основи теорії Віллея в контексті філософсько-етимологічних підвалин поняття діалектики. У статті досліджено звернення автора до праць Аристотеля та Фоми Аквінського з метою обґрунтування згаданої концепції діалектики. Вивчений досвід використання автором діалектики для обґрунтування природного права. Критично розглянуто відповідну філософію мовних структур та запропоновано новий напрям у розумінні поняття діалектики, що відповідає сучасній комунікативній концепції права.*

**Ключові слова:** філософія права; юридична теорія; теорія природного права; Мішель Віллей (1914–1988); комунікативна теорія права.

Питання про «правову діалектику» займає центральне місце та має першочергове значення у філософії права Мішеля Віллея. Цей мислитель наполягає на необхідності серйозного й точного ставлення до «правової діалектики» та різнобічно аналізує значення такої вимоги для побудови збалансованого та соціально гармонійного права. Віллей часто використовує поняття «діалектика» і навіть заграє з поняттям «діалогічне», аби підкреслити, що для нього не мають значущості питання лінгвістичної точності – ідеться передусім про інтелектуальний підхід. Немає сумніву, що тут йдеться про освітню (або евристичну) стратегію, що полягає в тому, аби узгодити філософські концепції (Аристотеля та томістів), які Віллей поєднав у своєму правовому вченні. Усе це здійснюється ще й під егідою оновленого та оживленого природного права та, врешті-решт, надихається роботою представників юридичного фаху [див.: 1]. На підтримку своєї концепції Віллей часто наводить прислів'я, що прийшло з класичного римського права: *suum jus cuique tribuendi* (себто правильно відміряти [відплачувати] «долю», що припадає на кожного, й таким чином визначати право осіб, які звернулися до правосуддя).

<sup>1</sup> Глава з книги: Мелкевик Б. Заметки по истории правовых понятий – переклад І. Коваленко

Розглянемо «правову діалектику» або «правовий діалог» у працях Мішеля Віллія [2; 3]. Проаналізуємо ту багатозначність, якою він наділяє роль поняття «правова діалектика» у його філософії права [4–6]. Той факт, що Віллей розуміє «діалектику» як таку, що перебуває в залежності від конкретної філософії, й те, як він переносить це поняття в юридичний світ, буде в центрі наших міркувань. Наш підхід можна стисло охарактеризувати як «критично рефлексивний».

Ми здійснимо аналіз за чотирма напрямками: по-перше, аналіз етимології поняття діалектики та тих висновків, які Віллей виводить з неї; далі проаналізуємо засади такої концепції стосовно філософії Аристотеля та св. Фоми; згодом здійснимо аналіз діалектичного природного права як синтез концепції Віллія й, нарешті, вдамося до заочного діалогу з Віллеем стосовно поняття «діалог» у межах модерністського розуміння права.

### 1. Діалектика в етимологічній перспективі

Питання «діалектики» розглядається Віллеем у ракурсі філософії [7]. Саме на основі філософії таке питання переміщається у правове поле. Поняття «правова діалектика» є не «юридичним», а швидше похідним від філософської рефлексії, тому в цьому випадку саме філософія має теоретично обґрунтувати використання смислового уточнювального маркера «юридичний». Способи комбінування таких смислів інтересуватимуть нас при аналізі, по-перше, висловлювань Віллія стосовно етимології поняття «діалектика» та, по-друге, стосовно теоретичних перспектив, що він виводить з неї.

Віллей дійсно вважає, що етимологічне походження має виняткову значущість для з'ясування смислу, який ми маємо надати поняттю діалектики. Етимологія у такому сенсі є філософським закріпленням підходу до «діалектики». Саме етимологія дозволяє йому відійти від усіх концепцій авторів модерну, які, надихаючись працями стоїків та творами Гегеля, Маркса та ін., використовували це поняття<sup>1</sup>. Віллей закликає: «Давайте практикувати звернення до етимології, яка має служити керівництвом. У “простій мові” грецького народу *dialektos*, або *dialexis* – це діалог, обмін словами між декількома співрозмовниками. *Dialegesthai* означає бесідувати, брати участь у якихось обговореннях у таверні чи на вулиці міста... Нинішній бунт прагматики звернув нашу увагу до такої риси мови – бути засобом взаємного обміну. І, як правило, це діалог. Монолог [є] мовним захворюванням, на щастя, рідким.

<sup>1</sup> «У стоїків діалектика означає мистецтво строгого судження; у середньовіччі це поняття набуло різноманітних значень... а для Канта стало предметом насмішок; діалектика використана Гегелем та Марксом для опису систем, що ніяк не стосуються ні спірного, ні проблематичного... Смісл слова змінюється, а шкода» [8, с. 217].

Діалектика, або *dialektiké*, була, безперечно, особливим видом розмови. Ті, кого називають *dialektiki* або *dialectici* (діалектики) – це філософи. Їхнє покликання – пошук істини, у них є свій власний спосіб брати участь у бесідах» [9, с. 264–265].

Зазначимо одразу, що є два зовсім різні суперечливі твердження стосовно поняття «діалектика». Перше твердження належить конкретно до публічного використання мови, до обміну словами в публічній сфері. Друге твердження (містить у собі перше) робить абстрактне посилення до мови, яка особливим чином використовується з точки зору телеології «істини». Саме остання версія діалектики позначається Віллеєм особливим чином.

Стосовно першого смислу ми вважаємо, що Віллей повністю має рацію, розглядаючи діалектику від початку як той «взаємний обмін» у лінгвістичному смислі, який пов'язаний з публічним використанням мови (й розуму). Якщо виходити з аналітичної точки зору, то діалектика, зрозуміла в такій перспективі, перебуває в царині інтерсуб'єктивності. Інтерсуб'єктивність характеризується наявністю та ступенем сприйнятливості конкретної публічної сфери. Публічна сфера утворює місце, де люди використовують свої мовні навички, аби виражати себе, судити й вибудовувати за допомоги мови соціальний, політичний, економічний та інші світи. Отже, публічна сфера гарантує, що всі питання смислу будуть тісно пов'язані з самими питаннями суспільного життя, як його розуміють люди, які використовують свої мовні ресурси, аби орієнтуватися, розуміти й висловлювати свою думку. Ми повернемося до цього згодом, оскільки Віллей у такому аспекті не є послідовним й мало уваги приділяє першому значенню. У нашій апології сучасної концепції діалектики у праві даний аспект перебуватиме в центрі філософії права.

Друге твердження, яке Віллей виділяє особливо, є вельми своєрідним (й тому проблематичним). Розглядаючи діалектику телеологічним чином, можна сказати, що певна еліта отримує абстрактні привілеї через відношення до особливої ролі, пов'язаної з поняттям «істина». Діалектика, зрозуміла таким чином, передбачає, що над словами й, відповідно, метафізично має існувати зв'язок між питанням про «право» та поняттям «істина», і що діалектична діяльність має, як передбачається, дозволити нам зв'язати ці два поняття. Таке поняття «істини» у підсумку поглинається філософією, подібно до того, як питання про істину вважається по суті філософським питанням навіть стосовно права. Із цього випливає, що питання істини передане Віллеєм у володіння філософії в тому, що стосується права, і що це також є гарантією правильності права. Як уже зазначалося, друге твердження переробляє перше через той факт, що воно одне, висловлюючись по-філософськи, володіє поняттям цієї самої істини.

Між цими двома твердженнями немає раціональної зв'язності, крім формальної. Поняття діалектики завжди належить парадигмі (теоретичній або практичній) обміну словами між декількома співрозмовниками. Таке ж спостереження робить і Віллей, коли стверджує, що перше твердження поглинається другим. Це ніщо інше, ніж філософська «рокіровка». Іншими словами, Віллей поєднує в бажаній комбінації три поняття (філософія, діалог й істина), використовуючи для такої мети підхід до розуміння мови як «взаємного обміну», від якого він може пізніше відмовитися без будь-яких наслідків<sup>1</sup>. Саме така філософська «рокіровка» дозволяє йому зробити ці три поняття трампліном для наближення до права в тому сенсі, що питання про «право» має перебувати практично на такій же відстані, що й відповідні поняття одне щодо одного. Звичайно, при цьому Віллей сподівається на наявність передвизначеної філософської підтримки, забезпечуваної аристотелізмом та томізмом, з метою наповнення смислом цих понять.

Така філософська «рокіровка» неминуче призводить до проблеми, пов'язаної зі значенням мови. Якщо й насправді публічне використання мови не потребує додаткової теоретичної позиції, то пошук «істини», вираженої за допомогою мови або істини в мові, є конче необхідним! Навіщо? Публічне використання мови саме по собі є лише відношенням суб'єкта до іншого суб'єкта. Отже, якщо суб'єкти за обоюсторонньою згодою бажають сконструювати між собою деяку істину, це може бути зроблене тільки через використання конвенціональних сил мови. У результаті, поняття «істина» належатиме тільки до угоди між різними учасниками суперечки. Але оскільки Віллей шукає не подібну умовну істину, а швидше «природну» або просто «метафізичну» істину, то така істина має виступати як об'єкт у мові. Це інформує нас про той факт, що Віллей реконструює «суб'єкт-об'єктне» відношення, у якому істина (а також право) буде залежати від об'єктивації мови, яка гадано містить згадану істину. Наполягання на такому суб'єкт-об'єктному відношенні може тільки слугувати підтвердженням залежності самого питання про право від конкретної концепції суб'єкта. Тут відбувається виокремлення питання про право з категорій «порядку» або «речі», або навіть «закону» або «природи».

Віллей потребує філософської опори, аби підтримати поняття істини на рівні мови. Йому потрібна стародавня (або класична) філософська концепція «універсальій», аби знайти для істини топічне розташування. Акцент,

<sup>1</sup> «Рокіровка» є переміщенням фігури в шахах. Вона робиться, аби захистити короля, який переміщається через два поля, закриваючи його турою, що встає на сусіднє поле. Рух може бути здійснений тільки за таких умов: це має бути перший хід короля та тури в партії; немає шаха королю; унаслідок рокіровки король не має отримати шах; усі клітини між турою та королем мають бути порожніми. Смысл, у якому ми використовуємо це слово, належить до зміщення «концепцій», аби досягти певної філософської мети.

який робиться на універсаліях, виражає для нього необхідність введення поняття «реальність» для закріплення смислу стосовно згаданої істини. Віллей відтворює стару схему, згідно з якою між вживанням слів та реальністю існує гомологічний зв'язок. Так, якщо ми вимовляємо такі слова, як «Сократ», «Афіни», «громадянин», то ці слова – як запевняє нас Віллей – «належать до чогось реального, виразного у дійсності» [7, с. 100]. Тому для Віллея «світ є упорядкованим, він містить загальні реалії (наприклад, «громадянин») або тіла (Афіни); він насправді є структурованим, саме ці структури відображають, хоча й недосконало, – адже наше знання завжди приблизне – терміни, що звуться універсальними» [там само].

Ми розуміємо, що якщо світ уже впорядкований, уже структурований як політичне або громадянське суспільство (а пізніше як держава), або як «об'єкт», істина може полягати тільки у виявленні такого порядку, такої структури, такого об'єкта. Звідси випливає, що істина завжди перебуває в процесі відкриття і створюється через формування порядку та структури у суспільстві. Але також це означає, що «діалектика» – це спосіб, метод, який дозволяє приступити до відкриття такого «порядку» або «структури» як істини або як «права».

Почасти тому номіналізм стає предметом неприязні для Віллея. Він робить боротьбу з номіналізмом одним зі своїх пріоритетів, слідуючи за його численними проявами в історії філософської думки в середні віки та новітній час [10]. Проте є ціна, що її треба сплатити на філософському рівні, – це надмірний філософський внесок, який обтяжує поняття діалектики філософською програмою, повністю спрямованою на площину конкретної філософії. На такій стадії роздумів Віллея поняття «діалектика» перебуває в постійному некомфортному стані нестачі. Такий нестаток має бути обов'язково заповнений філософською підтримкою, здатною закріпити або виправдати цю філософську програму.

## 2. Філософська підтримка

Якщо відштовхуватися від філософського роздуму про етимологію слова «діалектика», то стає зрозумілими, що Віллей обрав сферу або, точніше, філософські системи, здатні узагальнити його основні положення. Недивно, що тут з'являються Аристотель та св. Фома!

Важливо підкреслити, що Віллей звертається до праць цих філософів саме для цілей діалектики, що приймається далеко не одноставно з-поміж його послідовників. Через своє розуміння етимології Віллей прагне показати серйозну відмінність між практикою та теорією, між практичним та теоретичним Аристотелем, між св. Фомаю-практиком та св. Фомаю-теоретиком. Звернемося до цієї «квадратури» та її філософських наслідків.

Ось як Віллей представляє Аристотеля-практика: «Він був людиною діалектики, практикуючи її в усіх своїх працях, і навіть у своїй метафізиці, як було підкреслено П. Обенком, як і в “Етиці” та “Політиці”. Такі відмінні між собою праці сповнені питань, дискусій та спростувань, що успішно поєднують в єдине ціле діалог за участі декількох співрозмовників» [8, с. 216]<sup>1</sup>.

Передусім зазначимо, що ключовим тут є образ текстів Аристотеля, який зумів зібрати воедино смисл діалектики. Ми не можемо почути діалоги між Аристотелем та його учнями і маємо лише філософські тексти. Значення поняття «діалектика» повністю змінюється, оскільки замість практичного обміну словами між чоловіками та жінками з плоті та крові – які нам дійсно невідомі через історичну дистанцію – Віллей реконструює поняття «діалектика» лише як «дух» текстів. Він так само може відтворити смисл діалектики як залежний від поняття «істина». Ці два поняття зливаються воедино та проектується на майбуття як телеологічна вимога стосовно права.

Далі Аристотель-теоретик служить для пояснення причин такого повороту. Як стверджує Віллей, Аристотель «...був також теоретиком діалектики. У різних текстах він показує свої головні риси. Він учить нас з-поміж іншого тому, що ця діалектика була, подібно до риторики, універсальним методом; або щонайменше була придатна для використання при вивченні нами реальних та конкретних речей разом з тим мінливим та невизначеним, що вони його містять. Діалектика також має своє застосування у праві. На відміну від науки, діалектика має свою основу та відправну точку не в якихось аксіомах або визначеннях, а в правдоподібних, чисельних та суперечливих думках – значення діалектики проступає у протистоянні. Людина є расовою твариною й тому вона «разом» з іншими; вона не може нічого знати наодинці. Починаючи з невизначених думок діалектика не може досягти (що, безперечно, краще пасує нашому стану людини) нічого, крім неточного знання. Діалектика відштовхується від ймовірного (думок) й висновків про нього, включаючи й долю свавілля, й залишається у сфері ймовірного. Якщо вона не практикується для задоволення або вправи, вона слугує інструментом дослідження; справедлива гра, з якої слід вилучити софістів та задирак, проте зберегти її для еліти обраних людей заради любові до істини. Аристотель продовжує протиставляти діалектику евристиці, софістиці і навіть чистій риторичі» [8, с. 216].

Діалектика описується тут як «інструмент», «збережений для еліти» людей, обраних за їхньою любов'ю до істини. Як ми бачили на «практиці», теоретичне питання істини може бути тільки «діалектичним», тобто об'єктом дослідження в руках «особливих» людей, а також інструментом телеологічного пошуку, який набуває форми теоретичного «діалогу» про об'єктивне

<sup>1</sup> Віллей тут відсилає до праць П'єра Обенка [11; 12].

значення такої істини. Але з цього випливає, що поняття діалектики завжди буде сиротою, не маючи підтримки у фундууючих дискурсах. Ось для чого служить поняття «істина».

Але проблема в тому, як обрати таку еліту? Чи достатньо, як у випадку Франції та інших країн, ігнорувати соціальну, політичну та економічну реальність, або покладатися винятково на настільки абстрактний принцип? Ми знаємо, що частіше за все обрання такої еліти – це тільки стратифіковане самовідтворення, у якому сини та доньки перебувають у стані законних нащадків своєї «касти». Іншими словами, це привілей касти чоловіків та жінок, які вкушають плоди слави просування в суспільстві через університети й інші виші, або шляхом самообрання, завдяки владі «імені» або «грошей». Віллей не цікавиться такими питаннями – у найбільш граничному значенні згадана еліта означається або виявляється діалектично тому, що еліта має адекватно відповідати за «діалектичний» дух текстів. Але твердження, що еліта обирає «тексти» (Аристотеля та св. Фоми) у такий же спосіб, що і «тексти» (тих само) обирають еліту, не є насправді положенням філософії права.

Симетрія «Аристотель-практик» та «Аристотель-теоретик» пізніше стала для Віллея моделлю, аби зрозуміти св. Фому Аквінського. Звернемося до рівняння св. Фоми-практика та св. Фоми-теоретика у тому, що стосується поняття діалектики.

Стосовно першого Віллей пояснює: «для того, хто хоча б зверхньо звертався до тексту “Суми” [теології святого Фоми], немає жодних сумнівів у тому, що вона є діалектичною» [там само, с. 218].

Але будьте обережні! Безперечно, будучи чудовою, книга «Сума теології» є не тільки заснованим на Біблії підтвердженням виняткового діалектичного духу, як стверджує Віллей, говорячи про Аристотеля. Повіримо йому на слово – йдеться, швидше, про питання діалектичного духу, ніж про втілення, досягнення, досконалості. У тому місці, де Аристотель показує дух, святий Фома та «Сума» показують свого роду діалектичну плоть на трансцендентному рівні. Одним із наслідків такого підтвердження, що констатується в усіх працях Віллея, є те, що св. Фомі завжди приписується діалектична перевага над Аристотелем. Початкове значення завжди надається Іа і Пае питання 57 «Суми Теології» про «справедливість». У підсумку вона перебуває на більш високому рівні, ніж положення «Нікомахової етики» Аристотеля.

Стрибок до святого Фоми-теоретика може бути здійсненим, якщо пригадати, що тест «Суми» є не мертвим текстом, а прообразом «живої» діалектики: «Творчість святого Фоми відбиває ці схоластичні праці. «Quaestio-disputatae» або «Quaestiones» можуть бути у деяких випадках лише стислим



описом, нарисом дискусій, які мали місце насправді серед учнів в його школі. У «Сумі Теології» св. Фома концентрує увагу на самій дискусії, приймаючи на себе всі ролі, вигадуючи порядок. Так само, як і Аристотель у своїй «Етиці», «Політиці» та «Метафізиці». Тим не менш ми маємо справу з діалектичними суперечностями» [там само, с. 218–219].

Проблема, звичайно, полягає у тому, чи може слово «діалектика» мати тут якийсь смисл. Якщо Віллей має рацію в тому, що св. Фома «приймає всі ролі» і що св. Фома робить все, що йому заманеться, знову винаходячи, впорядковуючи тощо, то хіба це не «монолог»? Навіть якщо припустити, що насправді перед написанням книги мав місце певний діалог, чи може такий діалог зберегтися, розтягнутися до нескінченності у межах між двома обкладинками після того, як книга буде написана? Як це можливе? Це можливе тільки тому, що Віллей, як ми бачили раніше, ставить поняття «діалектика» у таку ж саму залежність до любові до істини. І стосовно любові до істини, на думку Віллея, св. Фома може дійсно приміряти всі ролі й водночас бути великим «діалектиком», бо навіть «Сума Теології» вводить нас в «істину» як філософська або метафізична праця, не кажучи вже про те, що ця праця є також і богословською.

Недоліком є те, що слово «діалектика», як і сполучення «любов до істини», можна знайти у різних філософських працях. Виникають запитання: чи не застосовні вони для інших філософських та теологічних текстів пізнього середньовіччя, нового часу або сучасності? І як у такому випадку вирішити, чи є передумова для розкриття такого тексту «діалектичною»? Як дізнатися, чи є критерій його існування також «діалектичним»? Чи дійсно любов до істини стосується тексту або наміру його автора? Чи можна отримати доступ до авторського замислу за межами тексту? І якщо ми змушені відповідати заперечно, чи не могли б ми сказати, що антропоморфізму бракує «діалектичних» рис?

Підкреслимо, що ймовірно діалектичний характер «Суми Теології», за Віллеем, перетворився на текстуальну владу (філософсько-правову). Термін «діалектика» використовується тут тільки для перероблення «Суми Теології» св. Фоми як основоположного тексту, причому також і стосовно права. Але якщо така передача діалектичної влади св. Фомі (та його «Сумі») може на перший погляд викликати захват у томістів, то теза про діалектику св. Фоми не має нічого втішного для томістської ортодоксії. Тією мірою, якою Віллей додає домішок екзистенціалізму, аби наблизитися до св. Фоми, зміни вносяться і в самий смисл праці [див.: 4]. Існує різка відмінність між тим, аби бути янгольським «доктором» або екзистенціалістським «діалектиком» у тому, що стосується вивчення права. Ось чому теза Віллея про Фому-діа-

лектика та Фому-екзистенціаліста навряд чи віталась би ортодоксальним томізмом<sup>1</sup>.

Стисло підсумуємо вторгнення Віллея у філософію Аристотеля та св. Фоми:

поняття діалектики належить передусім до духу тексту;

у виборі «діалектичних» текстів (за Віллеєм) необхідно завжди віддавати пріоритет Аристотелю та св. Фомі;

винятково «еліта» має інтерпретувати їх діалектично.

Пильний погляд на сформульовані тези викликає подив та запитання. Чи не є це все фундуочим дискурсом у сфері права? Хіба не йдеться про створення «коду» для права, де передбачається, що поняття діалектики відіграє роль методу для декодування одного й того ж коду? Але якщо так, то чи може право не бути знаряддям гетерономії в руках еліти, яка завжди виявляється такою, що складається з «діалектиків»? І чи є дійсно відсутність автономії суб'єкта права, що ми часто спостерігали, насправді невинною? Проте не будемо забігати уперед!

### 3. Діалектичне природне право Віллея

Віллей синтезує етимологічну інтерпретацію та її філософське підґрунтя. Однак він не може зробити цього, базуючись на питанні про право. Віллей змушений діяти за допомогою теорії природного права, структурованої й зрозумілої на «діалектичній» основі. У цьому плані має бути уточнена сама ідея такого «діалектичного» (й екзистенціального) природного права та проаналізовані її контури. Ми зробимо це, по-перше, розглядаючи діалектику як основу для дослідження права та справедливості та, по-друге, як діалектичний підхід для їх одночасного виявлення.

Що стосується діалектики як основи дослідження, то Віллей використовує слово «діалектика» для характеристики порядку, у якому ми можемо виявити право. Іншими словами, діалектика як метод, як інструментальний та логічний крок належить до гіпотетичного діалектичного порядку, що існує у світі. Проблема в тому, як підійти до цієї діалектики в тому вигляді, у якому вона доступна для об'єктивного виявлення?

Згідно з Віллеєм, «римляни практикували деякі види “природного права”, проте у грецькому смислі, а не в смислі сучасного раціоналізму. Однак ми не можемо примирити суперечливі думки двох сторін і суперечки на такій об'єктивній основі, як “природа речей”, вельми популярній у наші дні» [9, с. 270].

<sup>1</sup> Див.: Schoupe J. P. *Le réalisme juridique* Bruxelles: Story-Scientia, 1987. P. 135 s. Таке дистанціювання, схоже на «надто філософське», але схильне до «соціального», можна знайти у праці Rousseau F. *C'est la misère qui juge le monde*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, 2001. Також див. огляд цієї книги: F. *Archives de philosophie du droit*. 2002. Tome 46. P. 529–531: «Хоча назва й не вказує на це, все ж таки це серйозна праця з філософії права... Перша частина має назву «Класичне природне право» й розкриває вчення Фоми Аквінського» (Р. 529) [Див.: 25, 26].

Підкреслимо, що «об’єктивні засади», про які йдеться, Віллей називає «природою речей». Тому питання права має належати до «світового порядку». У такому смислі абсолютно правильно сказати, що природне право Віллея є «об’єктивістським». Але йдеться не стільки про певний стійкий «світовий порядок» або про відновлення того порядку, який був раніше<sup>1</sup>. Таке тлумачення наміру Віллея було б помилковим: учорашній порядок ніколи не буде порядком завтрашнього дня, якщо він не визначений самим ритмом змін у суспільстві. Отже, правовий або «соціальний» порядок слід розуміти не як «встановлений» у якомусь смислі, а як підданий «діалектичному» пошуку, який має виявляти – у душі поваги до «порядку» – ймовірно «справедливий» та «гармонійний» устрій. З цього випливає, що питання права для Віллея є елементом діалектики цього «об’єктивного світу». Саме діалектика допомагає виявити право на практиці – право діалектично перебуває в цій практиці. Звідси й повага Віллея до загального права яке він протиставляє сліпоті французької традиції правової «науки», заснованій на доктринальній творчості вчених.

Однак коли йдеться про більш конкретну характеристику смислу такої природи речей, Віллей дає її через перспективу онтології мислителів давнини. Він звертається до філософських авторитетів в особі Аристотеля та св. Фоми для ствердження того, що порядок світу є не умовним (штучним), а природним. Віллей стверджує: «Коли класики використовують термін “природа речей”, ми маємо чути слово “речі” в його найширшому смислі. Цей смисл розкривається через спостереження груп у тому вигляді, в якому вони існують у природі і який Аристотель бажає зробити джерелом права» [13].

Ідеться про споглядання природного або «об’єктивного» порядку, створеного спільним спонтанним зусиллям. Дотримання права буквально означає здатність виловити, образно кажучи, знайдене «правильне» рішення в цьому природному або навіть у «стихійному» порядку. Може виникнути враження, що до Віллея прислухалися б більше, якби він використовував термінологію «спонтанності» у душі Фрідріха Августа фон Хаєка, говорячи про «спонтанний порядок» або «спонтанне право» [див.: 14].

<sup>1</sup> Нагадаємо, що ідентичне відтворення оригіналу все рівно полягає в копіюванні. При цьому «копія» завжди повністю помилкова, бо навіть якщо оригінал існує, – це може мати місце у мистецтві, – між ними завжди неперехідна відстань, тому що митець ніколи не може зробити два оригінали. Митець може створювати «оригінали» тільки один за одним. Він має прийняти ту обставину, що один «оригінал» зраджує самим фактом свого існування другий «оригінал», який також являє собою оригінал за своїми власними засновками. Звідси випливає, що акт художньої творчості є прийняття будь-якого «оригіналу». Оскільки ми не маємо «оригінального» митця у правовому полі, усі копії будуть сліпі або просто дурні. Так з’являються необхідність та ризик (згідно з міркуваннями Віллея) завжди створювати нові оригінали – тут начебто будь-який адвокат стає митцем на свій страх та ризик.

Тепер розглянемо роль діалектики як шляху до розкриття «права». Слід підкреслити, що право завжди створюється в такому «спогляданні». У свою чергу, «виробництво» потребує юридичного мистецтва, яке само по собі завжди вважається «діалектичним». Ми розуміємо, що використання слова «розкриття» – смисл якого доволі зрозумілий у межах філософії Віллей – не є тут вдалим. Урешті-решт, як вказував Віллей, таке «розкриття» являє собою насправді створення права суддею [1, с. 184–187]. У зв'язку з цим можуть бути окреслені два аспекти розглядуваного аспекту діалектики: по-перше, діалектика в судовій практиці, або ще краще – судова практика як модель створення права, й, по-друге, діалектика та пошук справедливого рішення (тобто права).

Стосовно практичної моделі створення права Віллей показує нам яскравий образ: «У діалектиці, узятій цілком, думка рухається знизу вгору – з множини думок, приватних та несуттєвих питань вона дає нам більш повне бачення того, чому ці речі існують. Вона показує, але не доводить. І оскільки є так багато факторів невизначеності (вибір обговорюваних думок, якісна оцінка цінності влади), у цьому процесі не залишилося нічого ні необхідного, ні визначеного. Це не наука, а «вишукування», дослідження, наближення до істини» [9, с. 269; 7, с. 208–211].

Тут діалектика узагальнюється як практичне дослідження права. Використання Віллеем слова «вишукування» є вельми показовим, бо такий грецький термін фактично означає вивчення, дослідження або розслідування. У межах такого «розслідування» необхідно заглядати під кожне каміння, копатися в закоулках соціального та психологічного життя. Віллей часто говорить, що ми маємо спочатку впізнати «людину» – вислухати всі сторони, оцінити всі аргументи тощо. Навіть найкращий поліцейський не може проводити розслідування наодинці – він має звернутися до своєї команди та до наявних ресурсів. І в юридичному світі нам потрібні адвокати, які захищають своїх клієнтів, і судді, які вирішують питання права. Очевидно: вивчення, дослідження, розслідування не можуть здійснюватися однією людиною, якою б блискучою вона не була. Така діяльність має бути реалізована як спільне завдання, що забезпечує адекватний розгляд максимально широких, різноманітних та «плюралістичних» варіантів. Саме така спільна праця має, врешті-решт, забезпечити наближення «істини» без якоїсь реальної визначеності права<sup>1</sup>. Тому важливе значення, на думку Віллей, має забезпечення розмаїття поглядів та рівної поваги до них.

<sup>1</sup> « Між тим [у поняттях] прекрасного та правосудного, які, власне, має на увазі наука про державу, міститься стільки різного та розпливчастого, що починає здаватися, начебто [все це] можливе лише умовно (потой), а від природи (physei) цього немає. Така ж свого роду розпливчастість міститься у [вираженні] «блага», тому що багатьом від [благ] буває збиток. Адже відомо, що одних згубило багатство, інших – мужність. Тому при подібних предметах міркувань й подібних передумовах

Позитивіст навряд чи зможе спростувати такі твердження. Однак безодня між позитивізмом та ідеями Віллея виявляється, шойно він відкриває другу частину завіси, що приховує ідею судового рішення: діалектику можна використовувати, аби рішення було справедливим, аби рішення могло вписуватися у прийнятне визначення поняття «справедливість». Слід зазначити, що наша стаття не дозволяє нам у всіх нюансах аналізувати ідею справедливості у творчості Віллея, яка значною мірою заснована на спадщині Аристотеля та св. Фоми. Діалектика розглядається, за Віллеєм, у пошуку права – цей пошук має проводитися у світлі справедливості.

«Схоплення справедливого рішення є діалектичним – воно працює через стрибок у часі, у дії, щоб декілька спалахів гри освітили небо через раптове вторгнення якоїсь Книги Абсолюту» [16, с. 52].

Або:

«Але справедливе перебуває в самому серці буття, де є під'їзна дорога до нього. Неправда, що в нас немає ніяких засобів його пізнання. Ми залишили осудний шлях суперечливої діалектики [sic]. Злочин – вторгтися в цю царину за допомогою корисного, що є сферою не буття, а понять та суворого міркування» [16, с. 93].

Пошук «права» або «справедливості» здійснюється на практиці як питання «буття». Оскільки буття не має нічого спільного з реальністю, це «буття» як запрошення до метафізики є кроком до діалектики в тому смислі, у якому ми висловлювалися раніше. Такий крок заново відкриває «діалектику» пошуку справедливого та гармонійного рішення, що може відповідати «об'єктивістському» праву та суспільству, як їх розуміє Віллей.

Підсумовуючи таку концепцію «діалектики», що служить природному праву, слід сказати, що питання про право завжди буде «другорядним». Право буде «другорядним» у тому смислі, що концепція природного права Віллея містить – як у плані засади, так і в плані передбачуваної законності – питання права лише в певному контексті. Іншими словами, «кодування» природного права завжди зверталося до діалектики як до «розкодування» конкретного передбачуваного права.

#### 4. На захист модерністської діалектики

Прориватися всередину концепції Віллея означає звільнити її від вантажу «філософської рокіровки», від «кодування» та її «філософської підтрим-

---

бажано (agapeton) приблизно й у загальних рисах указати на істину, а якщо міркують про те, що має місце лише в більшості випадків й за відповідних передумов, то [достатньо вже й того, щоб] й висновки [поширювалися лише на більшість випадків]. Звичайно, у такий же спосіб слід сприймати й кожен наш окремий вислів; адже людині освіченій властиво добиватися точності для кожного роду [предметів] тією мірою, якою це допускає природа (pragma). Однаково [безглуздим] властиво як задовольнятися правдоподібними міркуваннями математика, так і вимагати від ритора суворих доказів [15, 36–38].

ки»; слід обмежити дослідження тільки «мовною грою» як такою<sup>1</sup>. З такою метою ми повертаємося до першого етимологічного визначення «діалектики», сформульованого Віллеєм, та помірковано над певними ключовими елементами: по-перше, над питанням «мовної гри» загалом; по-друге, над важливістю публічної сфери й, нарешті, над особливим характером судового процесу, пов'язаним з публічною сферою. Мова піде про інтеграцію поняття «діалектика» в модерністську концепцію права [див.: 17–21].

Нагадаємо, що ми вивели з концепції Віллея припущення про публічне використання мови й публічної мовної інтерсуб'єктивності. Але якщо «діалектика» насправді зв'язана з мовною грою, яка спирається лише на мовні засоби, то чи не слід спочатку опановувати мовні навички, а вже згодом брати участь у «діалектичних іграх»? Хіба мовні навички не дозволяють нам стверджувати, що перед нами дійсно інтерсуб'єктивний обмін? Хіба мовні навички не є тим самим ступенем діалогу, що виражає себе як мовна гра? Відповідаючи на такі запитання ствердно, ми можемо вивести дві тези:

По-перше, мовні навички належать усім. Ми усі, у принципі, володіємо такими навичками, що дозволяють нам спілкуватися за допомогою мови. Це вміння не передбачає ні «рівності», ні «елітарності» – воно є просто навичкою, що впливає з наших персоніфікацій та соціалізацій у суспільстві, де є можливості використання мови (й, відповідно, перекладу). Таким чином, усі ми маємо право активно брати участь у «мовній грі» – за допомогою та на основі мови.

По-друге, мовні навички здійснюються на основі автономії особистості. Тут немає ніякої причинно-наслідкової логіки, оскільки будь-яка людина може завжди (за допомогою або без допомоги мови) потрапити під вплив гетерономії. При цьому автономія є синонімом мовних навичок у тому смислі, що навички розкриваються поступово у бік більшої автономії ролей та дій, що є (й можливих) у «мовній грі». Мовні навички служать як пружини у процесі набуття автономії й підтверджують її у ступені свобод, отриманому в політичній та культурній сферах.

Якщо ми хоча б частково маємо рацію, звідси випливає, що вирішальна роль особистості (суб'єкта прав)<sup>2</sup>, як і автономія особистості, підтверджується в усіх проявах «мовної гри». У тому, що стосується поняття «діалектика», це приводить нас до твердження, що ми завжди маємо думати про

<sup>1</sup> Відкинемо подалі всі спроби стерилізації природного права. Ми розробили тезу про те, що замість цього необхідно розглядати природно-правові теорії (також дійсні для позитивістських теорій права) як «резервуари», що мають значення у світлі модерністської концепції права [див.: 21–23].

<sup>2</sup> Ми не проводимо відмінності між особистістю та суб'єктом права. Ми рішуче відкидаємо будь-які спроби гіпостазувати «суб'єкт права» як поняття метафізичне, трансцендентне тощо [див.: 21].

право в його відношенні до можливості автономії, яка може бути реалізована соціально, політично або юридично. Навіть якщо є ймовірність невдачі такої автономії, що проявиться в множині гетерогенності, які придушують автономію в ім'я різних видів залежності.

Тим поняттям (й реальністю), що найбільш адекватно відповідає вимогам «мовної гри», є публічна сфера. Така сфера є ніщо інше, ніж сума взаємних мовних обмінів, що існують фактично та потенційно. Визначаючи публічну сферу як місце, де відбуваються мовні діалоги, ми завжди виявляємо індивідів, які, мобілізуючи свою автономію, обмінюються думками про своє суспільство та про вибір, що стоїть перед ними. Публічна сфера характеризується як публічне використання мови або «розум».

За такої точки зору, діалектика характеризується потоком інтерпретацій, наративів й аргументів, що виринаються з усіх боків. Вони втілюються у парадигмі мовної «інтерсуб'єктивності», що не претендує на жодний статус, крім безперервності таких потоків. Діалектика, визначена через мовну гру, навряд чи може віддавати перевагу тому чи іншому філософу (або філософії) за будь-якої філософської «рокіровки». Усі філософії й усі філософи можуть існувати (і бути доцільними) тільки у відтвореному вигляді в зазначених інтерпретаціях, наративах й аргументах, які артикулюються окремими індивідами в публічній сфері.

Аристотель та св. Фома (а також їхні прибічники), безумовно, мають значення<sup>1</sup>. Але будь-яка ідея про наявність незмінної або постійної філософської позиції безнадійно провалюється. Чому? Причина у тому, що звична мовна гра не дозволяє нам зробити певну філософську «рокіровку», але при цьому потребує від нас згоди у плані процедури, що належить до вибору, і в плані її результатів. Тут має переважати просто сила аргументів. Як відомо, формулювання аргументу може бути здійснене з опорою на множину джерел. Тією мірою, якою формулювання аргументів заміняє філософський доказ, стає ясным, що тільки демократичні процедури, що сполучають у собі ресурси індивідуальної та публічної автономії [21, с. 64–69], підходять для обговорення питання права в межах, що не належать до фундаменталізму<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Тут ми згодні з Юргеном Хабермасом, коли він схвалює св. Фому: «Коли я занурююся у Сумму проти язичників Фоми Аквінського, мене приголомшує складність, ступінь диференціації, серйозність й строгість його аргументів, побудованих безпосередньо за діалектичною моделлю. Я шанувальник Фоми. Він підтверджує форму духу, що гарантує його справжність за рахунок власних ресурсів. У потоці релігійності, що ми його сьогодні спостерігаємо, немає більше самородків такої величини, і це також факт» [325–326].

<sup>2</sup> За допомогою слова «фундаменталізм» ми відсилаємо себе до фундуячого дискурсу, побудованого на основі норм, «права» та інститутів. «Антифундаменталістська» позиція заперечує будь-який фундуячий дискурс як інтелектуальну сліпоту.

У тому, що стосується питання про діалектику в межах правового поля, тобто судового процесу (і тут легко можна сказати, що ми згодні з Віллеєм у тому, що в такому процесі міститься суть права), ми можемо уточнити таке. Якщо ми розуміємо судовий процес як гру, звідси випливає, що не існує «центру» (крім публічного використання мови) й «привілеїв» – крім тих, що надаються самим процесуальним правом. Це також означає, що тільки самий процес впливає на можливий результат.

Ми можемо іноді відчувати спокусу використовувати слово «справедливість». Це слово може мати значення тільки в суворому смислі, який розкривається загальним правом стосовно процедури, що виходить (або має виходити) від «природної справедливості» [26]. Звідси значущість вимог до ролі суб'єктів права при прийнятті рішення про право. Така значущість «ролей» повністю сумісна з діалектикою (мовною грою) в тому смислі, що вона належить до наративів, інтерпретацій й особливо до аргументів стосовно питань права.

Таке уявлення про «діалектику» повідомляє нам, що якщо поняття «справедливість» залишає процедурне ложе, то ми неминуче опиняємося в ситуації непередбаченості. Якщо питання про право належить суб'єктам права, то все, що виходить за межі суперечки, підриває їхні статуси та їхні ролі в цьому процесі. З цього випливає, що вкладання поняття «справедливості» (або корисності, рівності, добра, соціального порядку тощо) в площину чогось, що вважається отриманим або має бути отриманим за допомогою «права», урешті-решт, означає неправомірне наділення судді позасудовою юрисдикцією за рахунок суб'єктів права. Пригадаємо просту істину, прекрасно відому кожному адвокату – жодна здравомисляча людина не приходить до судді, аби добитися «справедливості»: сторони приходять, аби перемогти! Дівчина, яка раніше пережила насилля над собою й з жахом спостерігає, як гвалтівник залишає слухання виправданим через відсутність доказів, не може повірити, що «справедливість здійснилася», якщо факти показують, що права нічого не в змозі зробити для неї.

Який висновок з цього випливає? Якщо ми відмовляємося слідувати Віллею в його філософській «рокіровці», ми неминуче стикаємося з багатоманітним «діалектичним» образом права. Цей образ можна резюмувати у трьох тезах:

Через парадигму «діалектики» ми визнаємо, що без індивідуальної автономії не може обійтися жоден сучасний правовий проект. За допомогою «діалектики» люди беруть участь у процесі, що веде до визнання можливості взаємно ствердити одне одного як авторів та «хазяїв» права.

Вдаючись до парадигми «діалектики», люди визнають, що публічна сфера стала сьогодні місцем знаходження права.



Діалектика, зрозуміла у своєму початковому смислі як мовна гра, виводить на поняття права, на нашу думку, набагато більш плідне для філософії права. Вона дає розуміння правової сучасності як з точки зору природного права, так і з позицій юридичного позитивізму. Така діалектика передбачає, що люди повинні мати можливість діяти один стосовно іншого як автори й отримувачі своїх «прав», «норм» або їхніх «інститутів» (переважно юридичних). Вона також є твердженням – водночас скромне та неймовірно амбітне – про необхідність надати філософії права ролі посередника для такого розуміння та його забезпечення в галузі аргументації, яка завжди буде «діалектичною».

## 5. Заключне слово

З огляду на діалектичну манеру ми ризикнемо запропонувати три різні висновки.

Термін «діалектика» створений Віллеєм для того, аби вивести сучасних правників (особливо французьких) зі стану догматичної дрімоти. Віллею довелося зіштовхнутися з багатьма проявами ворожості з боку лідерів французької правової догматики. Він відповідав, м'яко посміюючись над цими критиками, які обмежують свій розум й праці «науковими» фактами. Тому термін «діалектика» використовується Віллеєм, аби змусити французьких догматиків зосередитися на юристах й на тому, що юристи роблять у їхній практиці. Це той парадокс, який догматики не наважуються визнати, але Віллей розробляє свою концепцію саме на захист юридичної практики. І тут наше судження на боці Віллея: реальність «помститься» його твердолобим критикам. Та, ймовірно, розтормошить їх!

Поняття «діалектика» також легко розуміється у зв'язку з боротьбою, яку вів Віллей протягом багатьох років. Це боротьба зі всіма розбіжностями на користь філософії права, зрозумілої як місце для роздумів, незамінне для інтелектуальної підготовки професійного юриста. У такому смислі поняття «діалектика» фактично служить, як ми бачили раніше, для того, аби дати юристам знання про складні проблеми, з якими вони неминуче стикнуться в їхній юридичній професії. Тут мова йде про аргумент на користь раціональної оцінки юридичного досвіду й важливості того, щоб філософія права забезпечувала рефлексивний зв'язок між теорією та практикою. Тут ми знову на боці Віллея.

Останнє критичне судження буде протилежним до Віллея. Якщо ми дійсно відмовляємося брати участь у якійсь філософській «рокіровці», у нас не залишається нічого, крім парадигми мовної гри стосовно смислу, який буде встановлений по питанню про право. Сприймаючи цю парадигму всер-

йоз, ми рухаємось до концепції права, яка наполягає на вирішальній ролі індивідів, а також на автономії їхніх дій у питанні права. Виявляється, що парадигма «діалектики» змушує нас переглянути як межі нашої природно-правової спадщини, так і нашу спадщину правового позитивізму. Тут ми зможемо побачити тільки вихідний матеріал, подібний до чорнозему, у який люди опускають своє культурне коріння, а також коріння повної демократичної свободи. З цього випливає, що правова сучасність звертається до наявної в суб'єкта права можливості бути упізнаним у взаємності з іншими суб'єктами права. Суб'єкт тут виявляється як засіб пояснення та реалізації права. Люди як суб'єкти права мають бути здатними взаємно та незалежно один від одного визнавати одне одного як авторів та адресатів своїх політичних та правових законів, норм та інститутів. Звідси випливає й необхідність для сучасної філософії права сприяти вирішенню такого величезного завдання.

Коли ми послідовно розглядаємо ці три висновки, вони свідчать про зацікавленість, діалог та повагу до праці Мішеля Віллея. І хіба все це у підсумку не приводить до «діалектики»?

## ЛІТЕРАТУРА

1. Bauzon S. *Le métier de juriste. Du droit politique selon Michel Villey*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, coll. Diké, 2003.
2. Melkevik B. *Michel Villey et le droit naturel en question*. Paris: L'Harmattan, 1994.
3. Melkevik B. *L'influence de Villey au Québec et au Canada francophone. Michel Villey et le droit naturel en question*. Paris: L'Harmattan, 1994.
4. Melkevik B. *Villey et la philosophie du droit: en lisant Les Carnets. Bulletin Stiintific Universitatea Mihail Kogalniceanu*. 2000. N 9. P. 110–129.
5. Campagna N. *Michel Villey: le droit ou les droits?* Paris: Michalon, 2004.
6. Rabbi-Baldi Cabanillas R. *La filosofia juridica de Michel Villey*. Eunsa: Pamplona, 1989.
7. Villey M. *Philosophie du droit*. Paris: Dalloz, coll. Bibliothèque Dalloz, 2001.
8. Villey M. *Sur la dialectique comme art du dialogue. Archives de philosophie du droit*. Paris: Sirey, 1976.
9. Villey M. *De la dialectique comme art de dialogue et sur ses relations au droit. Archives de philosophie du droit*. 1982. T. 27. Pp. 264–265.
10. Villey M. *La formation de la pensée juridique moderne*. Paris: Montchrétien, 1975.
11. Aubenque P. *Le problème de l'être chez Aristote: essai sur la problématique aristotélicienne*. 4ème édition Paris: Presses universitaires de France, 2002.
12. Aubenque P. *La prudence chez Aristote*. Paris: Presses universitaires de France, 1963.

13. Villey M. La nature des choses dans l'histoire de la philosophie du droit. *Travaux du colloque de philosophie du droit comparé* (Toulouse, 16–21 septembre 1964), *Droit et nature des choses*. Paris: Dalloz, 1965.
14. Melkevik B. L'épistémologie hayékienne et la question de droit: analyse et critique. *Réflexions sur la philosophie du droit*. Paris: L'Harmattan, Québec: Les Presses de l'Université Laval, 2000. P. 133–151.
15. Aristote. *Éthique à Nicomaque*. 2ème édition / Trad. de J. Tricot. Paris: Vrin, 1967.
16. Villey M. *Les Carnets*. Paris: Sirey, 1976.
17. Melkevik B. *Horizons de la philosophie du droit*. Paris, L'Harmattan & Québec: Les Presses de l'Université Laval, 1998.
18. Melkevik B. *Réflexions sur la philosophie du droit*. Québec: Les Presses de l'Université Laval & Paris: L'Harmattan, collection Diké, 2000.
19. Melkevik B. *Rawls ou Habermas. Une question de philosophie du droit*. Paris: Les Presses de l'Université Laval & Bruxelles: Bruylant, coll. Diké, 2002.
20. Melkevik B. *Considérations juridico-philosophiques*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, collection Diké, 2005.
21. Melkevik B. Un regard moderniste sur le «droit naturel» ou comment rejoindre la modernité juridique. *Considérations juridico-philosophiques*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, 2005. p. 63–82.
22. Melkevik B. «Je suis le droit naturel»: critique d'un guet-apens intellectuel. *Paulo Ferreira da Cunha (dir.), Direito naturel, justiça e política. II Colóquio Internacional do Instituto Juridico Interdisciplinar, Faculdade de Direto da Universidade do Porto*. Coimbra: Coimbra Editora, 2005. P. 365–380.
23. Habermas J. *Une époque de transitions. Écrits politiques 1998–2003*. Paris: Fayard, 2005.
24. Schoupe J.-P. *Le réalisme juridique*. Bruxelles: Story-Scientia, 1987.
25. Rousseau F. *C'est la misère qui juge le monde*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, 2001.
26. Pue, Wesley W. *Natural justice in Canada*. Vancouver: Butterworth, 1981.

**Мелкевик Бьярн**, доктор права, Университет Париж-II, профессор юридического факультета, Университет Лавалья (Квебек, Канада)

## ВИЛЛЕЙ И ПРОБЛЕМА ПРАВОВОЙ ДИАЛЕКТИКИ

*Мишель Виллей (1914–1988) – французский философ и сторонник природного права. В данной статье критически рассмотрено одно из ключевых понятий его теории – правовая диалектика. Проанализированы принципы теории Виллея в контексте философско-этимологических оснований понятия диалектики. В статье исследовано обращение автора к работам Аристотеля и Фомы Аквинского с целью*

обоснования упомянутой концепции диалектики. Изучен опыт использования автором диалектики для обоснования природного права. Критически рассмотрено новое направление в понимании понятия диалектики, отвечающее современной коммуникативной концепции права. Изучен опыт использования автором диалектики для обоснования природного права.

**Ключевые слова:** философия права; юридическая теория; теория природного права; Мишель Виллей (1914–1988); коммуникативная теория права.

**Melkevik Bjarne**, Doctor Juris Habil, University of Paris 2, Professor (tenure), Law Faculty, Laval University (Université Laval), Quebec, Canada.

## VILLEY AND THE QUESTION OF LEGAL DIALECTICS

**Problem setting.** *The problem is to investigate how the French legal philosopher Michel Villey (1914–1988) understood the exigency of “dialectics” in our understanding of legal philosophy and of legal doctrine, as well as in judicial activities. In the article we stressed that Villey used this exigency of “dialectics” on one side in a heuristic and practical setting of judicial activity in reference to language, and on the other, imposed the character “dialectics” as a philosophical emblem reserved to a specific philosophical tradition. As to the latter, Michel Villey used the exigency of “dialectics” to justify the conception of a natural law largely based on Aristotle and Saint-Thomas’ philosophies and their legacies. The interrogation as to the “dialectic exigency” is thus simultaneously a legitimisation of how this conception of natural law comes to life, how it is functioning and what is the foundationalistic reasoning justifying it. The researcher, however, raises the question of whether we can understand this exigency otherwise, and more rightfully as just embedded in practical language analysis and in situated judicial communication. He answers this positively in showing that language is dialectics when understood as dialogue and sharing communicatively the world by means of language. He so turns the tables on Villey and this form of natural law theory in showing that if this is the case, then practical language understanding wholly takes care of the dialectic exigency. The researcher takes the stand for a legal philosophy which is neither positivist nor iusnatural if not simply modern and centred on the grammar of practical language.*

**Recent research and publication analysis.** *The legal philosophy of Michel Villey has had a great influence around the world, especially in Catholic country or in Catholic settings. The number of translations of his articles and books around the world is impressive and remarkable! Since his death in 1988, we have seen an avalanche of studies and essays about the legal philosophy, the iusnatural conception of law, legal history, all embedded in M. Villey’s writing or taking a stand against it. The writings related to Michel Villey are growing, in his home country and in other countries. Two outstanding works have been entirely devoted to his philosophy: Renato Rabbi-Baldi Cabanillas, *La filosofía jurídica de Michel Villey [In Spanish]* (Pamplona, Eunsa, 1989), and Stéphane Bauzon, *Le métier**

*de juriste. Du droit politique selon Michel Villey [In French] Québec, Les Presses de l'Université Laval, coll. Diké, 2002 (or in Italian: Il mestiere del giurista. Il diritto politico nella prospettiva di Michel Villey, Milano, Giuffrè editore, 2001). The present study is entirely topical as to the way Michel Villey found his legal philosophy.*

**Paper objective.** *To investigate, research and elucidate the meaning of the exigency of “dialectics” in the writings of French legal philosopher Michel Villey. Simultaneously, to give an alternative version and understanding of how this exigency can help us better understand how we write the philosophy of law or legal dogmatic.*

**Keywords:** *legal philosophy; philosophy of law; legal theory; natural law theory; Michel Villey (1914–1988); communicative theory of law.*



**Коваленко Інна Ігорівна**, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [kinna087@gmail.com](mailto:kinna087@gmail.com)  
ORCID ID: 0000-0001-9320-1773

**Месякова Юлія Василівна**, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [melyak770828@gmail.com](mailto:melyak770828@gmail.com)  
ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

**Кальницький Едуард Анатолійович**, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [kalnitsky@ukr.net](mailto:kalnitsky@ukr.net)  
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

## **ФЕНОМЕН ТІЛЕСНОСТІ В ПЕРФОРМАТИВНІЙ ПАРАДИГМІ: ВІД ЗІБРАННЯ ДО ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО**

*Стаття присвячена сучасним дослідженням проблематики тілесності та її ролі в політичному дискурсі. Показано, що в умовах тілесної комунікації перформативний акт стає засобом прояву індивідуальності, способом входження в комунікацію, у тому числі політичну. Розглянута перспектива проблематизації політичного, задана перформативною парадигмою та продовжена у працях Джудіт Батлер, а також інших дослідників нової політичної реальності. Розглянуті концепти зібрання, влади, прекарності, демократії, етичні джерела політизації тілесності тощо. Особлива увага звернена на те, що феномен виходу людей на вулицю, спричинений уразливістю та драматизмом особистих історій, змушує враховувати такі спонукальні мотиви, а також осмислювати умови та способи прийняття політичної позиції як такої.*

**Ключові слова:** перформативна онтологія; тілесність; новий політичний суб'єкт; прекарність; зібрання; Джудіт Батлер.

З'явитися, стояти, дихати, рухатися, замерти, говорити та мовчати – усе це аспекти раптового зібрання, непередбаченої форми політичної перформативності, що висуває життєстверджувальне життя на передній край політики.

Дж. Батлер

**Вступ.** Динамізм – ключове поняття, що характеризує розвиток сучасної культури. Стрімке та непередбачуване розгортання глобалізаційних процесів та нових соціально-політичних практик відбувається на тлі плюралізму ідентичностей й позначене поняттями розламу, переходу, мозаїчності. В умовах невизначеності соціально-політичної реальності, а також за відсутності єдиних правильних та простих рішень індивіди змушені переглядати уявлення про самих себе, їхнє місце в житті, співвідношення з певною соціально-політичною групою, аби не втратити позитивну ідентичність та не випасти з поля соціокультурних взаємодій.

Закономірним наслідком таких зрушень стає зміна вектора соціально-гуманітарних наук з дослідження структури на вивчення діяльності (*agency*), а також переосмислення соціальних практик з точки зору представленості їх у знаково-символічних формах. На авансцені гуманітаристики міцно закріплюється концепт *перформансу/перформативності*, що позначає універсальну якість, органічно властиву сучасній культурі та постінформаційній свідомості.

Якщо попередня традиція зв'язувала світ із категорією *тексту*, проблемою розуміння та інтерпретації смислів, то перформативний підхід акцентований на вивченні смислоутворювальної сили людських *дій* та специфіці утворення ними культурних значень. Зокрема, у візуальному аспекті комунікації специфічного значення набуває *тіло* як поле практичної трансформації тілесних практик. Тіло розуміється не тільки як фізичний бік тілесності (феноменального досвіду тілесного самобуття), а й залучається до системи смислів людини як зовнішній, матеріальний прояв ментального.

Останнім часом об'єктом підвищеного дослідницького інтересу став феномен натовпу – найважливішого соціального та політичного фактора, уже не пов'язаного з рефлексивністю участі та критикою попередніх комунікативних мереж. Як зазначає Дж. Дін, така ситуація спричинена нестабільністю значення в умовах комунікативного капіталізму [1, с. 221], що узгоджується з твердженням Сл. Жижека про «занепад символічної дієвості», коли актуальні політичні протистояння презентують себе не через традиційні порожні означення (свободу, справедливість тощо), а через буденні образи та імена – парасолька, намет, маска, «Оссиру»<sup>1</sup> [2].

<sup>1</sup> «Оссиру» («Захопи!») – дії громадського протесту проти диктату великого капіталу, економічної та соціальної нерівності; відбулися в понад 80 країнах світу.

Не маючи єдиної чіткої мети та ознак ідентичності, загальні образи та імена позначають лише тактики, що можуть бути використані зовсім різними агентами, та маркують зазор, розрив у панівному політичному устрої. По суті, вони передують ідеології, а боротьба за смисл знака стає частиною більш широкої політичної боротьби.

З іншого боку, натовп утворює політичну непередбаченість та можливість для нової політичної суб'єктивації. Маса не є політичним суб'єктом, хоча й описується в термінах колективної хоробрості та здатності до згуртування. Швидше, натовп, відчуваючи власну кількісну силу та могутність, провокує політичну суб'єктивність, обумовлює її.

У зв'язку з цим однією з актуальних тем сучасної філософської рефлексії стає феномен мови тілесності на тлі руйнації традиційних способів вираження політичного – в умовах, коли «європейська людина прямує до гігантської претензії тіла, до воскресіння плоті» [цит. за: 3].

**Аналіз наукових публікацій.** Сучасний соціальний досвід симптоматично виявляє кризу репрезентації, що позначається на теоретичних підходах, зокрема семіотичних перспективах [4]. З великою долею впевненості можна говорити про тенденцію до виходу за межі значення та звернення до транссеміотичних компонентів людського буття. Так, особливу увагу дослідників звертає феномен присутності в його принциповій відмінності від значення та невідтворюваності ним [5]. Такі інтенції відбивають прагнення філософськими засобами показати несумірність мови (значення) та досвіду з відповідним наголосом: «там, де є мова, немає досвіду, та навпаки... мова – це щит, що відгороджує нас від жахів прямого контакту зі світом, який відбувається у досвіді» [6, с. 33].

Транссеміотичний досвід слід відрізнити від почуттів, емоцій та інших до-семіотичних феноменів. Концепт присутності не заперечує дискурсивне розуміння світу як тексту та дискурсивну обумовленість базового виміру людського світу. Однак людський світ не зводиться лише до дискурсивності, оскільки саме з людського світу виникає ефект присутності як дещо, відмінне від цього світу. Із цього випливає, що присутність неодмінно передбачає попередній рівень значення і мислиться як «коливання (а іноді й інтерференція) між “ефектами присутності” та “ефектами значення”» [5, с. 16].

Проблема екстернальності актуалізує переосмислення генезису самого смислу, відкриваючи шлях теоріям тілесності з їх увагою до таких філософем, як *ефект присутності*, *інтермедіальність*, *тілесно-машинні відносини* тощо [7–12], що ставить під сумнів такий, що універсалізує, статус семіотики та її здатність цілісно відтворити досвід суб'єктивності.

Звернення до специфічного досвіду тіла, у свою чергу, породжує ідею «розташування» тіла поза поняттям та означенням – «corpus не є дискурс



і не є оповідання» [13]. Такі філософські побудови мають за мету показати, що людський світ є не тільки універсумом значень, а й містить специфічний зміст *по той бік значень*, до якого також причетна людина.

«Діагностика» проблем сучасності припускає звернення й до історії думки як архіву попередніх філософських традицій. Аналіз ключових способів відповіді на співвідношення мови та дії, даних філософією ХХ століття [14–16], передбачає критичне переосмислення дискурсивної інтерпретації людського світу [17]. Спроба усунути підміну смислу значенням та визначити смисл через категорію присутності [5; 18] дозволяє здолати постмодерністську філософію ілюзорності об'єктивної реальності через розуміння буття-у-світі як єдності свідомого та тілесного [19].

У свою чергу, наслідком переосмислення мови в межах аналітичної традиції став перформативний поворот з наголосом на здатності певного типу висловлювань не *описувати речі*, а *створювати факти* [20]. Дослідження перформативів та їхнього потенціалу творення соціально значущих ефектів спричинило постметафізичні зрушення у філософській думці та, як наслідок, радикальну проблематизацію класичної онтології з її трактуванням тотожності буття та мислення в денотативному ключі, на відміну від пропозиційональності.

У працях прибічників цього напряму підкреслена соціальна дієвість перформативних висловлювань та сама перформативна природа мови: онтології апофантичного висловлювання надано ознак повеління, а за класичним «Є, суть, буття» (*Esti gareinai*) тепер убачається «Так буде ж буття» (*Esto gar einai*) [21]. Таким чином, фундамент пріоритету принципу репрезентації розхитаний думкою про закамфльованість метафізичної істини перформативними актами, а самий перформативний поворот додав коректив у засадничу постструктуралістську тезу «все є текст», наголосивши передусім на дієвості висловлювання, що має соціальний вимір.

У ХХІ столітті візуальна мова перформансу стала однією з головних форм публічного звернення, а самий термін *перформанс* міцно закріпився в гуманітаристській лексиці. Дедалі частіше дослідники ставлять перформанс в один ряд з поняттями *демократія*, *культура*, *суспільство* [22–24], а на спеціалізованих кафедрах у провідних світових закладах вищої освіти викладається широка антропологічна дисципліна – *Performance studies* (перформативні студії).

Перформативний поворот обумовив множину подальших гуманітарних досліджень того, як вербальні та невербальні перформативні акти фундують та підтримують соціальну реальність [25–28]. Зокрема, культурний перформанс запропоновано розуміти як «соціальний процес, за допомогою якого актори – індивідуальні чи колективні – доносять до інших смисл своєї со-

ціальної ситуації» [28, с. 55], що дозволяє надалі застосувати таке розуміння до конкретних подій та інтерпретувати їх як приклади політичної та культурної впливовості перформативних актів [29].

Таким чином, нова метафора світу показує його як множину перформативних актів/дій, наслідуючи постструктуралістську метафору світу як тексту [27]. При цьому питання про сутність поступається місцем завданню описати конкретні диспозитиви, а опозиція «істина-помилка» – експлікації дієвості тих чи інших перформативів.

**Формулювання цілей статті.** Дослідження соціально-політичної дієвості перформативних актів є перспективним, проте недостатньо вивченим дослідницьким напрямом. У зв'язку із цим завданням статті є розгляд у межах перформативного підходу феномену тілесності як нової практики політичного самовираження.

### 1. Дискурсивність та тілесність у проблемному полі сучасної філософії

Діалектика смислу та дії традиційно вважається однією з найбільш актуальних соціально-філософських проблем. Досліджуючи людське буття, М. Шелер наголошував на символічності світу, парадоксальності людського буття, амбівалентності набуття та втрати, свободи та неприкаяності [14]. Універсальний чинник, що обумовлює та засвідчує таку парадоксальність, запропонований Г.-Г. Гадамером у межах філософської герменевтики. Це мова, атрибутована множинністю, варіативністю та надмірністю. Виражаючи досвід перебування людини у світі, мова водночас особливим чином конститує світ, а вираження світу стає рівнозначним його створенню [15].

З іншого боку, впливова феноменологія Е. Гуссерля обумовила розуміння світу, даного людині не безпосередньо, а крізь призму смислів, наголосивши, що ми не досягаємо смисли, а продукуємо їх (відповідно, трансформуючи смисли, ми трансформуємо реальність), а також що реальність заточена в смисли як у скафандр [30].

Як наслідок, смисл був поставлений у залежність від дискурсивних практик та мовних ігор; сама ж мова, на думку представників прагматичного, лінгвістичного та герменевтичного напрямів, була наділена статусом трансцендентальності та можливістю виробляти нові значення та смисли поза волею людини. Відповідно, в умовах, коли «грає сама гра, втягуючи у себе гравців» [15, с. 565], мова не тільки здіймає людину над природою, а й блокує доступ до реальності, яка завжди дається у лінгвістичній обгортці.

В умовах заміни гіпотетичної об'єктивної реальності реальністю смислів та значень, або «скромної відмови від ілюзій реальності» [31, с. 56], закономірним наслідком стала відмова від уявлень про репрезентацію та сама

«руйнація поняття “знака” й всієї його логіки» [32, с. 120]. У такому світі поняття смислу та значення стають синонімічними і взаємозамінними, утворюючи трансрепрезентативну гіперреальність та фактично стверджуючи торжество рівня значення.

Дискурсивний характер людського світу повномасштабно представлений у семіологічній теорії Р. Барта. Вважаючи, що «будь-який матеріал можна довільно наділити значенням» [16, с. 266], філософ наголошує, що людина, здійснюючись над дійсністю, сама творить світ, не «звіряючись» з реальністю. Отже, світ виявляється універсумом міфів та довільних значень. Такі значення мотивовані не стільки реальністю або істиною, скільки панівним дискурсом – іманентними закономірностями ідеологічного, політичного, соціального та загальнокультурного характеру. Людський світ, відповідно, твориться дискурсивно, а «за допомогою мови ми створюємо репрезентації реальності, які не просто відбивають те, що в ній є, а й конструюють її» [33, с. 29].

У праці «S/Z» Р. Барт підкреслює, що суб'єктність складається із засвоєних значень: «моє я – це зовсім не безгрішний суб'єкт, що передує тексту... Моє “я” ... є втілена множина інших текстів, безкінечних або, точніше, втрачених... кодів» [34, с. 53]. У підсумку, «будучи суто книжкового походження, усі ці коди... претендують на те, аби служити засадою самої реальності, “Життя”» [34, с. 299].

Якщо у межах дискурсів як практик комунікації люди обмінюються значеннями, то з цього випливає, що дискурсивізм стає характеристикою буття соціальної реальності, а також логічно обумовлює передування комунікативних практик людському світу. Щоправда, й «не існує тексту як закінченого цілого» [34, с. 48], бо людський світ, попри його замкнутість, є багатим та змістовним в аспекті множинності значень, що вони його становлять.

Особливе місце в сучасній західноєвропейській думці належить теорії політичного дискурсу, підґрунтя якого закладене постструктуралістськими (А. Грамші, Л. Альтюссер, Ж. Дерріда, М. Фуко) та постмарксистськими теоретикам (Е. Лаклау, Ш. Муфф).

Представниками постструктуралістського напрямку оголошено «розвітлення» суб'єкта, конституйованого внаслідок надсуб'єктивних реальностей (несвідоме, мова та дискурс) та досліджуваного переважно в аспекті співвідношення тілесності та дискурсу влади. Так, у концепції перформативної суб'єктивності Дж. Батлер суб'єкт зведений до суто дискурсивної гри [23].

Для постмарксистів Е. Лаклау та Ш. Муфф дискурс – це поле осмисленості, царина, де утворюються смисли та значення. При цьому автори наголошують, що конституйованість будь-чого як об'єкта дискурсу не перед-

бачає обов'язкового відсилання до зовнішнього світу. Іншими словами, заперечується те, що об'єкти можуть себе конституювати як такі поза дискурсивною умовою свого прояву [35–37]. За такого розуміння, дискурс вже не визначається як медіатор між розумом та зовнішнім світом, а є цариною, первинною щодо визначення ідентичності; по суті, дискурс стає єдиною реальністю, доступною для вивчення, а об'єкти поза дискурсом не існують узагалі. Звідси будь-який об'єкт із поля соціального, наприклад практика прояву певної політичної волі, є таким саме через конкретну конфігурацію дискурсивного поля, що визначає смислове наповнення об'єкта.

Одним зі специфічних моментів теорії дискурсу Е. Лаклау та Ш. Муфф є динамічність дискурсивної системи – її постійний контакт з іншими дискурсивними системами, які, з одного боку, надають необхідної обмеженості конкретній структурі, а з іншого – поступово руйнують її через вторгнення в системну організацію, виступаючи як логічна суперечність. Як наслідок, момент дислокації (руйнації системності смислонаділення) веде до утворення нових смислових зав'язків завдяки «емансипаторності» часткових елементів та артикуляції їхніх нових значень.

Такі особливості дискурсивної теорії Е. Лаклау та Ш. Муфф позначилися і на виборі головних об'єктів емпіричного вивчення, якими стали артикуляційні практики, що циркулюють у суспільстві та відбивають стан смислового поля. У підсумку дослідники дійшли твердження про «неможливість суспільства» як такого [36], соціальної критики можливості побудови мультикультурного суспільства [37] та утопічності концепту «безантагоністичного суспільства» в ліберальних теоріях демократії. Ця теорія не позбавлена певних дискусійних моментів, проте може виявити продуктивний методологічний потенціал при аналізі процесів політичної боротьби, формування політичних ідеологій та утворення соціальних ідентичностей.

Слід також зважати, що протягом комунікації відбувається не лише творення значень та обмін ними; розуміння виявляється не тільки як досягнення певної точки зору, а й як процес, сполучений почасти з непорозумінням, незгодою тощо. Так, іноді під час комунікативного акту люди діляться й нонсенсом, найяскравіше вираженим не стільки у словах, поглядах та концепціях, скільки у вчинках та діях. Семіотика вважає нонсенс значенням для поіменування безглузлого, а герменевтика – тимчасовим явищем з перспективою заміщення значенням або розумінням. Однак в обох випадках не простежується можливості виходу за межі дискурсивності, так само як і потенціал відкриття трансдискурсивного або транссеміотичного змісту.

Тема співвідношення буття та репрезентацій розроблена в постструктуралістській стратегії Ж. Дельоза. Те дещо, що перебуває за межами значень, філософ називає *розрізненням* – філософемою, що позначає головний прин-

цип буття і того, що приховується за множиною значень. За розмаїттям та багатством множинного світу, становленню якого сприяє рівень значення, Ж. Дельоз виявляє Подію і стверджує: «немає нічого, крім Події – однієї лише Події, *Eventum tantum* для всіх протилежностей, яка комунікує з самою собою завдяки власній дистанції та резонує крізь всі свої розриви» [38, с. 234]. Отже, універсальний акт розрізнення перебуває за межами значення, не має жодного конкретизуючого поіменування, крім нонсенсу як осередка змісту, оскільки зустріч з нонсенсом являє собою зустріч з розрізненням – головним принципом буття.

Відхід від постулатів постмодерністської методології, повернення відмінності між смыслом та значенням, а також виявлення екстраінтерпретативних компонентів смыслу простежується у хайдеггеріанській філософії. Ключовим концептом при філософському вивченні питання «що є людина» [18, с. 45] стає поняття *dasein*, що містить модус присутності як *можливий* спосіб бути. Фундаментальна категорія можливого дозволяє визначити смысл як можливість стати іншим, як артикуляцію розуміння, що, у свою чергу, визначається як «уміння бути» [18, с. 143].

Аналітика *dasein* позначається й на дихотомії «свідомість – тіло», виявляючи інтерференцію свідомості та тіла, що поширюється не тільки на людину, а й на світ. Наслідком такого розуміння стає важливий висновок, що смысл як можливість буття передбачає речовинність, є рівною мірою ідеальним та матеріальним.

Слід зазначити, що філософський вектор, спрямований на вивчення аспектів людського буття, які не зводяться до системи значень та їх інтерпретації, не в останню чергу обумовлений специфікою інформаційного та постінформаційного суспільства, атрибутуваного постійним збільшенням інформації, прискоренням обміну даними, дедалі більшим «зануренням» у віртуальний простір. Це, у свою чергу, актуалізує *феномен присутності* як матеріально-тілесного аспекту людського існування [5].

Присутність як просторово-тілесний вимір людського буття здебільшого характеризує динаміку взаємин та взаємодії людей у комунікативному просторі. Саме тут проблематизується присутність (на відміну від чогось стабільного, гарантованого та наявного), що підкреслює проблематичність людського існування як такого. Так, зокрема, дискусійними залишаються питання відмінності присутності від фізичної або матеріальної наявності, обумовленості присутності часовим аспектом тощо.

Загострюючи проблему присутності, Х. Гумберт, зазначає: «для нас явища присутності завжди відбуваються як “ефекти присутності”, бо вони неминуче оточені, окутані, можна навіть сказати, опосередковані хмарами та подушками значення» [5, с. 110]. З іншого боку, «присутність та значен-

ня завжди з'являються разом і завжди перебувають у конфлікті», що унеможлиблює об'єднання їх у межах однієї «збалансованої феноменальної структури» [5, с. 109]. У дихотомії присутності та значення саме присутність виявляється такою, що має більшу значущість, ніж те, що належить до рівня значень, який, у свою чергу, стає лише фоном для прояву присутності, яка афектує людину, змушує її змінюватися та, зрештою, породжує смисл.

На потенціал перетворення внаслідок розмови як зустрічі вказував і Г.-Г. Гадамер: «Розмовою для нас було дещо таке, що згодом залишило в нас якийсь слід. Розмова не тому стала розмовою, що ми дізналися про щось нове. <...> Розмова здатна перетворювати людину» [39, с. 87]. У такому вислові чітко простежується думка, що діалог/відношення з іншим (на відміну від акту комунікації як суто передачі інформації) відкриває людині нові горизонти буття; при цьому циркуляція інформації не є головним та єдиним змістом розмови, а слугує ареною, на якій виявляється присутність. Отже, важливою умовою породження смислу стає коливання між значенням та присутністю.

Феноменологічна традиція, звертаючись до дискурсивних та тілесних вимірів суб'єктивності, реабілітує сутність людини, осмислюючи її тілесність не як пасивну плоть або біологічний субстрат-організм, а як особливий тип присутності людини у світі – «інтенціональну присутність» [40]. При цьому тілесний досвід вважається первинним для організації світу.

Так, для М. Мерло-Понті немає межі між сприйняттям та тим, що сприймається, а умови сприйняття світу задані людині її тілом. Тіло насамперед це те, що говорить – експресивне, інтенціональне джерело значень. Сама ж інтенціональність тіла, спрямованість його на щось стає способом існування у світі, уможливаючи онтологічну заміну «я мислю» конструктом «я можу» [40, с. 185]. Як наслідок, тілесні відчуття та можливості стають модусами відкриття людиною світу, а також джерелом породження смислів та значень. Замість виокремлення мови тіла (з її природними знаками) та вербальної мови (як системи конвенціональних референтних знаків) М. Мерло-Понті постулює цілісність будь-яких жестів, які починаються з тіла та завершуються у мові/письмі.

Розуміння взаємодії тілесного та дискурсивного доповнює звернення до етичного вчення Ж.-Ф. Ліотара, а саме його концепції піднесеного. Наслідуючи кантівські теоретико-естетичні погляди, філософ визначає піднесене як «суперечливе почуття, що сполучає задоволення та муку, радість та тривогу, граничне збудження та глибоку пригніченість» [41, с. 227]. Піднесене для Ж.-Ф. Ліотара нерозривно пов'язане з тілесністю і передбачає проблематизацію бажання як певного розриву «між “знати” та “бажати”... конфлік-

том між мовною грою, яка походить від денотатів та відповідає лише критерію істинності, та іншою мовною грою, що диктує певну етичну, соціальну, політичну практику і таку, що необхідно містить рішення та зобов'язання, або висловлювання, від яких чекають, щоб вони були справедливими, а не істинними...» [42, с. 82]. Фігуральне (за Ж.-Ф. Ліотаром – бажання в самій його актуалізації) у суспільному житті виявляється повсюдно та заявляє про себе у вигляді фігур сингулярності, що уникають загального та системного.

У підсумку, якщо М. Мерло-Понті вважає, що суб'єкт відкриває світ через чуттєве сприйняття та наділяє його значеннями через тілесну причетність, то Ж.-Ф. Ліотар, проводячи межі такого чуттєвого контакту, стверджує залежність суб'єкта від власної здатності тілесного «означування», обумовленої залежністю людини від своїх же афектів. Ба більше, людське існування, за Ж.-Ф. Ліотаром, нагадує стан дитячої нездатності та безпорадності при зіткненні з незрозумілими та такими, що переповнюють таке існування, явищами дійсності: «У техно-науковому світі ми подібні до Гулівера: то надто великі, то надто малі – завжди не того масштабу» [43]. Ж.-Ф. Ліотар, так само як і М. Мерло-Понті, говорить про нероздільність тіла та мови, проте перший акцентує на тілесній здатності до вираження, тоді як другий зосереджується на невідповідності та розриві при зіткненні з несумірним – піднесеним.

Такі філософські постулати дозволяють ще раз підкреслити наявність у світі (крім провідної ролі мови та мовних значень) «провалів» у рівні значень, якими люди діляться в комунікативному акті та які відкривають специфічний транссеміотичний рівень, що дозволяє принципово інакше пережити світ, співрозмовника та комунікацію.

Специфіку сучасного філософського та методологічного дискурсу висвітлює і філософема перформативу, яка, будучи успадкованою від школи «філософії мови» (Дж. Остін та ін.), стала універсальною категорією гуманітаристики. Концепт перформативу – з його акцентом на формально-діяльнісних проявах у вигляді інтеракцій – активно використовується в дослідженнях соціально-культурної комунікації в різних її проявах.

Однак за всього розмаїття філософської, культурологічної, філологічної, соціологічної, політологічної рефлексії теорія перформативності залишається концептуально не завершеною, являє собою проблемне поле й заново осмислюється при черговому зверненні до неї. Як наслідок, стійкий вжиток терміна «перформатив/перформативність» позначений зниженням епістемологічних стандартів та семантичною розпливчастістю. Цьому, зокрема, сприяє далекий від парадигмальної стійкості та теоретико-методологічної

однозначності підхід під назвою «соціальний конструктивізм», що поєднує конwersаційний аналіз, гендерологію, постмодерністську політологію, символічний інтеракціонізм та інші спеціально-наукові підходи [44].

Тим не менш серед характерних ознак перформативу як нової форми мислєдіяльності дослідники односпайно виділяють принципову ситуаційність, варіативність, потенцію множини проявів, тяжіння до набуття різного роду тілесності, обумовленість конкретною комунікативною ситуацією тощо. В умовах тілесної комунікації перформативний акт стає засобом прояву індивідуальності, способом викликати ставлення та розуміння інших, способом входження в комунікацію.

Феномен перформативності нерозривно зв'язаний із проблематизацією присутності, що відбиває тенденцію відмови від повторення на користь неповторності події та реакцію на медіалізацію людського життя в сучасній конфігурації соціальної реальності. Перформативні акти залучають кожного учасника в подію та роблять кожного відповідальним за те, що відбувається. У такий спосіб утворюється ситуація присутності, що суттєво відрізняється від звичайної фізичної наявності.

З іншого боку, перформативний акт актуалізує тілесність, тим самим витісняючи семіотизований досвід матеріально-тілесним – позасеміотичним по суті. Головна інтенція перформативу полягає у створенні унікальної ситуації інтеракції як чистої відкритості, чий вплив виявляється сильнішим за можливі значення та смисли, так само як і непередбаченим. Однак перформативна подія виявляється парадоксально типовою, бо відмінні її риси: лімінальність, невизначеність ситуації, інтеракція, автопоезис, відповідальність тощо [45] – є характеристиками будь-якої життєвої ситуації.

Оптика перформативного повороту дозволяє, зокрема, здійснити критику політичної теології. Так, Дж. Агамбен [21, 46–48] досліджує теологічний ефект перформативних формул та їх секуляризованих похідних у межах суверенного диспозитиву. Автор доходить висновку, що генеалогія права сягає клятви як особливого виду перформативного висловлювання, а початкове співвідношення між словами та речами розуміє як магієно-перформативне [47, с.171]. Сучасне ж право постає як секуляризована політична теологія та визначається як «поле, в якому мова в цілому прагне набути перформативної сили» [47, с. 148]. Дослідник також намагається з'ясувати причину надзвичайного поширення славословлень та потребу влади в них, у зв'язку з чим наголошує, що ритуальні хвали слід розуміти не денотативно, а перформативно: літургія створює владу, підпитуючи її могутність та запроваджуючи політичну інстанцію суверенності. У такий спосіб Дж. Агамбен дезавує онтологію влади, її прагнення приписати собі буттєвий характер відсиланням до сакральної реальності. У підсумку симпатії Дж. Агам-



бена на боці анархії, яку він трактує як спробу відділити в «архе» виток від повеління, нейтралізувати та дезактивувати його [21, с. 28–29]. Успішність такого проекту залишається дискусійним питанням, однак задає потужний вектор подальших досліджень.

Поняття перформативності тісно зв'язане з поняттям *agency*, вживаним в американській «лівій» теорії, теорії агентного реалізму, а також перформативній онтології та теорії неоматеріалізму [50–52]. Через *agency* відтворюється, перформується реальність. Розуміння *agency*, *агентності*, *агента*, *акту* як понять діяльності дозволяє провести певні паралелі з радянською суспільствознавчою традицією. Так, у 20–30-ті роки ХХ ст. Л. Виготський, О. Леонтьєв та інші дослідники сформулювали теорію діяльності з її ідеєю, що через зміну соціального середовища та гуманізацію соціальних практик можна трансформувати або перетворити особистість. Згодом таку теорію було оголошено догматично-радянською та нерелевантною, до чого додався й критика з боку біологізаторських підходів.

Радикально новий філософський погляд виник після постструктуралізму, коли завдяки деконструкції були «перезібрані» всі логічні законодавчі універсальні норми, а біологізаторство та будь-яка біодетерміністська рефлексія витіснені на периферію. За відсутності природної та історичної детермінації вважалося, що реальність можна помислити через саме відтворення множини дій. Така думка свідчить про певну трансформацію згаданої теорії діяльності: вона тепер виступає не як імперативна концепція нового суспільства та нової людини, а як можливість політично помислити реальність та індивідуалізацію.

Слід, однак, зауважити, що в новому контексті індивідуалізація не має прямих конотацій з індивідом: концепція децентрованого суб'єкта та екзистенціальна аналітика обумовили перехід від уявлення про людину як про *індивіда* (цілісного, нероздільного суб'єкта) до *дівіда* – принципово розділену, фрагментовану, розгублену, позбавлену цілісності людину, у якій кардинально та неминуче не збігаються біопсихосоціальні функції та ролі стереотипи поведінки. Згодом теоретичний рух продовжився в бік *агента*, залученого до мереж взаємодій, де агенти та об'єкти спільно відтворюють реальність [53–55].

Ураховуючи розглянуті в цьому параграфі методологічні розвідки та слідуючи завданням статті, підкреслимо, що в умовах ціннісного дрейфу від значущості знака (слова, тексту) до його здатності відтворювати дію актуалізується завдання самоподавання суб'єкта як способу усвідомлення власної ідентичності. З іншого боку, перформативна ситуація загострює проблему людської присутності, у якій завжди є подавання іншого у формі тіла, сумісне проживання життєвих етапів та взаємодія.

## 2. Перформативність уразливих тіл: читаючи Джудіт Батлер

Перспектива проблематизації влади, задана постструктуралістською традицією та парадигмою перформативного повороту, продовжена у працях Джудіт Батлер. На ранньому етапі творчості дослідниця пропонує цікаве трактування проблеми гендеру: не існує жодних метафізичних гарантій істини статі («жіночого самого по собі» або «чоловічого самого по собі»); натомість є історично мінливі та контекстуально залежні гендерні ролі, виконання яких має переважно дисциплінарно-примусовий характер та спричиняє онтологічний ефект постфактум [49].

За такого розуміння гендер постає як похідний від влади соціокультурний конструктор. У свою чергу, це дає підстави вважати, що влада здійснюється перформативно, а її ефективність обумовлена перформативними актами. Влада, отже, завжди присутня там, де є соціальні відносини та дисциплінарні практики, що ними просякнута повсякденність і які певним чином формують тіла, – по суті, там, де наявна деяка примусовість з боку дискурсу. Сподівання авторки на емансипаторні перспективи перформативного підходу пов'язані з можливістю перформативних практик (як усвідомлених та цілеспрямованих дій) змінити владний диспозитив, зокрема, у бік допущення індивідуальних гендерних стратегій. Зауважимо також, що перформативність не передбачає обов'язкової ролі зовнішнього перформера. Перформативним від початку є людське тіло. Сама ж людина щоразу перебуває всередині перформативної дії; відповідно, через дію люди дані в історичних формах, політичних станах, соціальних обмеженнях тощо.

Для Дж. Батлер перформативність стає новою концепцією онтології, відповідно до якої реальність не є природно чи соціально детермінованою або абстрактно описаною політиками – вона *перформується*, певним чином відтворюється. Подальші філософські інтуїції дослідниці поглиблюють проблематику тілесності, мови, етики, жалоби, насильства, перебування в певному просторі. У більш пізніх працях авторка робить спробу «зібрати» ці концепти в єдиній теорії, аналізуючи, зокрема, емансипаторний потенціал перформативності політики [23; 24]. За відомої чутливості до гендеру, сексуальної орієнтації та тілесної уразливості авторка намагається переосмислити доволі типові поняття політичної теорії – демократію, свободу, рівність тощо – та в підсумку з'ясувати, на якому рівні політичних вимог перебувають маси людей у різних куточках світу.

У зв'язку із цим виникає запитання: як можна помислити нову політику в умовах, коли реальність відтворюється на різних та змішаних між собою рівнях? Саме до такої нової політичної реальності Дж. Батлер намагається застосувати свою теорію, а головне теоретичне завдання авторки вбачає

в тому, аби перевизначити та переописати умови народження політичного в новому режимі актуальності.

Можливо, тут вгадується рансьєрівська перспектива – амбітна програма реконструкції того, що могли б висловити знедолені, позбавлені права та будь-якої іншої участі у формах суспільного устрою, нав'язаних трансформацією політики на «поліцію». «Поліція», за Ж. Рансьєром, покликана не дисциплінувати тіла (як, зокрема, вважав М. Фуко), а символічно задавати та впорядковувати соціальну конфігурацію згідно з певними ідеями та правилами. «Поліція» також має прагнути примирити людей (навіть через підкорення) у символічному просторі, належним чином враховуючи всі частини цілого. Політика ж підриває суспільний порядок «поліції» і стає місцем зустрічі «поліції» та рівності. Це діяльність, суть якої – знайти не враховані в практиці володарювання групи та спільноти та надати їм право висловитися. Як зазначає Ж. Рансьєр, «поліція є розділення відчутного, і принципом її служить відсутність пустоти та доповнення», тоді як сутність політики – «збуджувати... устрій, доповнюючи його з боку знедолених, ототожнених із тотальністю самої спільноти» [56].

Попередні форми сучасної політики, так само як і неоліберальний її варіант, сягають демократичної традиції. Саме поняття демократії зв'язане з певними дискурсивними канонами: це спосіб, яким велика група себе описує, регулює та заявляє про свою політичну конфігурацію. Дж. Батлер зауважує: «крім номіналістів, які вважають, що демократії – це ті форми правління, які так зветься, існують ще й дискурсивні стратегії, що використовують дискурсивні техніки суспільних дискусій, маркетингу та пропаганди, аби вирішити, які держави та які народні рухи зватимуться демократичними» [65].

Однак процедура традиційного опису власної політичної конфігурації передбачає самототожне ество, засноване на бінарному відношенні (пролетар – заводчик, народ – олігархат тощо), і обов'язково тягне виключення. Як зазначає Дж. Батлер, «коли певна група, зібрання або організований колектив називають себе “народом”, передбачаючи деякий набір включених та виключених груп, вони задіюють дискурс таким чином, що змушено посилаються на популяції, які “народом” не є» [65]. Суб'єкт, відповідно, ідентифікує себе на підставі установленної відмінності між «його» та «не його» групами. Звідси сама процедура оформлення, описання себе влаштована як *виключення інших* і подається не як складна практика розрізнення, а як засада, безперечність.

Такий ортодоксально-марксистський підхід Дж. Батлер вважає політично сумнівним та багатим на непродуктивну політику. Якщо засада політичної процедури не є проблематизованою, а вважається самоочевидною,

зростає ризик потрапити в пастку, що її описує авторка: народом себе вважають ті, хто вийшов на вулицю, так само як і ті, хто не бажає брати участь у таких заходах, не кажучи вже про представників силових структур, які також діють від імені народу. Політичний дискурс, отже, потрапляє в силове поле хибних тотожностей, яке треба полишити.

Таке логічне завдання Дж. Батлер намагається вирішити, використовуючи перформативну методологію усунення есенціалістської засади самотождності та використовуючи поняття *перформативності*, *тілесності* та *прекарності* як політичної мови.

Дослідниця виходить із того, що демократія – це пусте означальне, пусте поняття, за яким стоять певні політичні тренди. Демократія для неї не політичний режим з виборчою системою, а можливість масової дії. Крім того, як зазначає авторка, сьогодні виявляється нове розуміння демократії: це навчання. Так, полишаючи пасивне спостереження якогось пригнічення та починаючи комунікувати з якоюсь спільнотою, небайдужі люди входять у царину навчання – опиняються в просторі тілесності через промовляння. Цікаво зазначити, що дискурс пригнічених не обов'язково розділяється тими, хто їм співчуває. Так, наприклад, суб'єкт не обов'язково має належати до тих, кого принижують (наприклад, до ЛГБТ-спільноти), проте співчувати та підтримувати їх, долучаючись до їхнього дискурсу.

Прочитання тілесного через політичний дискурс передбачає тематизацію поняття народу. У зв'язку із цим доцільно згадати зауваження Ж. Дерріди у лекції, присвяченій ювілею Декларації незалежності: цей важливий документ підписаний 12-ма особами, за діями яких не було жодних історичних та юридичних засад [64]. Однак їхні слова *«All we people»*, будучи дискурсивною практикою по суті, стали жестом встановлення та засвідчили народження американського народу.

Дж. Батлер дотримується іншої думки, вважаючи: «залишаються завжди відкритими питання про те, чи є люди, які виражають “народну волю”, “народом” та чи дійсно акти самоназивання рівноцінні самовизначенню або хоча б просто законному вираженню народної волі». Продовжуючи традицію критики дискурсивності, Дж. Батлер уникає будь-якої диференціації, відмовляється від усіх рубрикацій – від марксистських до крайньо-правих – для того, аби переосмислити саме поняття «народ», вважаючи його відкритим для майбутніх перевизначень. Як зазначає дослідниця, «у процесі загостреної боротьби за приналежність до “народу” одна група протиставляє свою версію “народу” групі аутсайдерів», що, як вважається, «загрожує “народові” або перебуває в опозиції до запропонованої версії “народу”». У результаті у нас з'являються (а) ті, хто прагне визначити народ (група, набагато менша за самий народ, що вона його може визначити), (б) народ, означен-

ний (та демаркований) у процесі такої дискурсивної ставки, (в) народ, який є “народом”, та (г) ті, хто намагається визначити останню групу як частину народу» [65].

Якщо Ж. Дерріда звертається до пріоритету письма над голосом, то Дж. Батлер вважає дискурс неефективною практикою виключення. Як зазначає авторка, «спроба визначити народ – це дискурсивна претензія на визнання конкретної межі» [24, с. 9], від якої слід відмовитися, аби встановити перформативну межу, що буде виражатися на рівні тіл. Атрибутами поняття народу Дж. Батлер пропонує вважати множинність (сукупність одиниць, які, будучи розчарованими та приниженими, утворюють певну масу) та тілесність, які у підсумку виражають перформативність, а отже, й політичність. Для дослідниці важливо підкреслити, що зібрання як таке передують акту висловлювання і саме по собі є активуванням народної волі. Сенси ж, породжені фактом зібрання, відмінні від тих, що є наслідком висловлювання своєї волі одиничним або єдиним суб’єктом. «Ми», оголошене мовою, є активованими тілами, жестами, рухами та голосами. Іноді ж «народ» діє своїм колективним мовчанням або іронією; гумор та навіть насмішка перехоплюють та повертають мову, яку люди бажають зрушити з накатаної колії» [65].

Отже, дискурсивність та перформативність виявляють підґрунтя, яким є тілесна пластичність. Цікавим у зв’язку з цим здається зауваження Дж. Батлер: «Є спокуса піддатися старим звичкам та сказати, “якщо дещо породжує значення, значить воно є дискурсивним”, і це, ймовірно, насправді так. Але це припущення, навіть якщо воно правильне, не дозволяє вивчити ті важливі відношення, що виникають між такими, що перехрещуються, формами лінгвістичної та тілесної перформативності. Вони перетинаються; вони не суцільно відмінні одна від одної; але все ж таки вони не збігаються» [65].

Якщо традиційно демонстрація сприймається передусім як громадянська позиція, то сучасні практики зводяться до утворення ситуативних альянсів у безсловесно-тілесний спосіб – це перформативність величезного «тіла», яке висловлює свій протест. Така дія не тільки колективізує та організує людей, а й стає актом запровадження. Відповідно, нове політичне встановлюється завдяки перформативності у форматі тілесності – по суті, через затвердження дії.

Слід також зазначити, що тематизованою може бути не тільки спільнота, а й деяка область «між» – царина ставлення як такого. Наприклад, ситуативні зібрання з метою вшанування пам’яті загиблих у воєнних конфліктах об’єднують у колективну скорботу людей з їхніми приватними, особистими «історіями». При цьому учасники не обов’язково обмінюються цими історіями. Відповідно, простір зібрання утворює саме згадане «між». Однак

вельми імовірно, що в певний момент відбудеться присвоєння як класичний жест влади: почне кристалізуватися дискурсивність, якій буде наданий політичний контур із можливими жестами профанації. Не виключено, що згодом це позначатиме руйнацію простору «між» при збереженні самої спільноти.

Зазначений вище приклад підтверджує припущення Дж. Батлер та Х. Арендт, що сучасне політичне може народжуватися *in between* (з англ. – у проміжку, у розриві) – не тільки від настанови більшості, а й від настанови будь-якого іншого: воно народжується тоді, коли маса вийшла показати свій протест, навіть і мовчазний, розмиваючи традиційне політичне.

Політичне для Дж. Батлер це спільна дія на принципах рівності. Так само, як і Х. Арендт, дослідниця пов'язує політику з публічністю, можливістю пред'явити себе, що, у свою чергу, передбачає фігуру спостерігача. Однак, на відміну від Х. Арендт, яка принципово розділяє публічну сферу (де дискурсивно промовляються загальні проблеми) та приватну (пов'язану з піклуванням про тіло та індивідуальне життя), Дж. Батлер виходить із дискурсивності тіл, що дозволяє їм набувати політичного значення через формат *зібрання (assembly)* у публічному просторі.

Звернення до зібрання та нової політичної мови передбачає переосмислення тілесності. Для Дж. Батлер тіло – це дискурсивне поле [57]. Перебування тіла в якомусь місці є водночас повідомленням у спілкуванні. Іншими словами, маючи свій перформативний вимір, тіло завжди говорить, є дієвим і має політичний вимір: кожна істота певним чином бере участь у політиці, здійснюючи політичний вислів. Звідси мова, якою говорить тіло, є біополітичною. У такому сенсі немає тіла, позбавленого політичної мови або такого, що не висловлює свою претензію.

Це також означає, що тіло змушене брати участь у політико-правовій матриці як активний агент: здійснювати своє право бути собою і по-своєму розуміти свободу означає дискурсивно змінювати онтологію [24, с. 63]. Так, аналізуючи короткострокові критичні зібрання, Дж. Батлер наголошує, що значення має саме зібрання тіл, а політичні смисли, що їх активують демонстрації, є не лише дискурсивними або додискурсивними: «...самі форми зібрання мають значення ще до висунутих тими, хто зібрався, вимог та *крім них* (курсив наш. – І. К., Ю. М., Е. К.). Мовчазні зібрання, включаючи літургії або поховання, часто значать більше, ніж будь-які письмові або усні виклади того, чому вони присвячені. Такі форми тілесної й множинної перформативності є важливими компонентами будь-якого розуміння “народу”, не дивлячись на їхню неминучу обмеженість» [65].

Отже, висловлювання, навіть у ситуації позбавленості голосу та дегуманізованості, забезпечується самим фактом виходу у простір публічності. Як

зазначає дослідниця, суть такого висловлювання полягає в перформативній заяві «Ми, народ...» [23], однак трактувати таку тезу запропоновано не в представницькому смислі (коли народ розуміється як джерело влади), а перформативно – як тіла, що присутні на масових політичних зібраннях та заявляють про себе як про народ поза будь-якою претензією на представництво. Крім того, «зібрання продукує більше значення, ніж висловлене, і такий модус означання є сумісним тілесним активуванням, множинною формою перформативності» [65]. Таким чином, ідеться вже не про репрезентативні, а про перформативні механізми. Слід також ураховувати, що подібне зібрання не тільки передує політичним вимогам, а й не є гомогенним з точки зору ідентичності та не зводиться до політичної організації.

Як було показано вище, для Дж. Батлер політичний вислів – це дія, а зібрання людей (незалежно від контексту) автоматично передбачає вербальне чи невербальне спілкування. Між людьми, відповідно, виникають дискурсивні канали, якими циркулює влада, що має дуже специфічну організацію.

У теорії Дж. Батлер влада це свого роду енергетичний потік – не просто сила, що здійснює тиск та якій можна якимось чином опиратися; це енергія, яка проходить крізь кожного з людей та всіх інтерпелує (термін Л. Альтюссера) або, образно кажучи, інфікує. «Інфікуючи» людей, ця влада водночас їх суб'єктивує – перетворює на суб'єктів. Далі вона передається людьми дискурсивними каналами як частки, що складають потік. Звідси випливає важливий висновок: від влади неможливо відхилитися або якимось її обминути. Однак владу можливо певним чином реканалізувати, реартикулювати, що, на думку Дж. Батлер, і може зробити зібрання. Відповідно, дослідниця цікавиться передусім особливостями мови тіла й тим, як ним циркулює влада.

Така ідея не є принципово новою. Наприклад, М. Фуко (принаймні в пізніх працях) не пов'язує владу з безперервним пригніченням людей з якогось центру: «влада... це дещо складніше, досить щільніше й більш розсіяне, ніж будь-яка сукупність законів або якийсь державний апарат» [69, с. 19]. Ба більше, філософ вважає, що «у підґрунті відношень влади як загальної матриці не існує жодної бінарної та глобальної опозиції між пануючими та тими, над ким панують» [58, с. 194]. Влада, за висловом М. Фуко, має «капілярний» характер: вона не походить з певного центрального джерела, проте циркулює всім соціальним тілом, впритул до найдрібніших та малозначущих його меж. По суті, влада здійснює артикуляцію від різних агентів. Якщо ж суб'єкт припускає існування іншої артикуляції, то машина влади вже не впливає на нього безпосередньо. Конфлікт, а отже, політична дія виникає, коли суб'єкти пропонують інші способи самовтілення.

Дедалі більше сучасних людей, не зв'язаних між собою, проте охоплених спільним гострим почуттям нестачі прав, благ та суверенності власного життя, виходять на вулиці та утворюють ситуативні альянси. Як зазначає Дж. Батлер, «декларативні цілі таких зібрань можуть бути різними: перешкодити деспотичному правлінню, сек'юритизації політики, націоналізму, мілітаризму, економічній несправедливості, спаплюженим правам громадянства, апатридізації, забрудненню навколишнього середовища, посиленню економічної нерівності та ескалації прекарізації» [65]. Головним же чинником виходу людей на вулицю Дж. Батлер вважає тілесну тендітність, уразливість. Зв'язуючи ці феномени з поняттям *dispossession* [23], авторка припускає, що тендітність та уразливість можуть бути осмислені мовою політичного.

У більш широкому контексті онтологічний зв'язок людського життя та тілесної тендітності дозволяє Дж. Батлер вважати уразливість загальною властивістю всіх істот. Як підкреслює дослідниця, бути живою означає «бути зв'язаною з тим, що живе не тільки за межами мене самої, а й за межами моєї людяності» [24, с. 46]. Зауважимо, що сексуальність або гендерні перипетії для Дж. Батлер становлять лише одну із зон уразливості. Однак саме з гендеру починається й розгортається батлерівська теоретична конструкція – уявлення про уразливість тіла, його важливість, що, на нашу думку, є вельми цікавою спробою поєднати гендерну теорію з політичною рефлексією.

Зібрання як прояв людської тілесності, що набуває політичного смислу, передбачає подальшу його проблематизацію – це певна «плазма», сліди якогось форматування чи презентація соціальних досвідів та структур. Відштовхуючись від неможливості визначення народу, Дж. Батлер зосереджується на *прекаріаті* – тих, кому не вистачило політичної позиції, або артикульованості.

У широкому розумінні, прекарність – це соціально незахищений тип зайнятості, що є частковим проявом сучасної тенденції до комодифікації власного Я [66]. Крім того, прекарність як тілесна та економічна уразливість характеризує сучасне життя в умовах міграційних хвиль, воєнних вторгнень, негарантованої праці на тлі посилення неолібералізаційних процесів. Феномен прекарності виникає також на тлі розсіювання великих соціальних структур, які раніше організовано заявляли та стверджували свої соціальні права. Сьогодні ж замість єдиної монолітної групи є множина людей, певною мірою виключених зі всієї повноти прав. Відповідно, прекарії позбавлені можливості організовано висунути свої вимоги, у тому числі й через те, що належать до досить різних груп людей.



Однак саме прекарність, на думку Дж. Батлер, спричиняє феномен масових зібрань і саме в ній міститься потенціал колективної політичної дії. Прекаріат мислиться авторкою поза логікою класових протистоянь, хоча деякі дослідники дотримуються іншої точки зору, наприклад Г. Стендінг у своїй книзі з характерною назвою «Прекаріат: новий небезпечний клас» [67]. Дослідник вважає, що суспільних небезпек можна уникнути за умови, що «прекаріат стане класом для себе» з ефективним представництвом та буде достатньо могутнім, аби сформувати нову “політику раю”» [67]. Однак утворення союзу між прекарними групами можливе лише за умови виходу з попередньої політичної моделі.

Дж. Батлер трактує прекаріат поза будь-якою ідентичністю, вважаючи його рубрикою, «що поєднує жінок, квірів, трансгендерних людей, бідняків, людей з альтернативними можливостями та таких, що не мають громадянства, а також релігійні та расові меншини» [24, с. 61]. Дослідниця підкреслює: «прекаріат є частиною найрізноманітніших рухів... незалежно від того, хто саме є уразливим у конкретних ситуаціях – убиті на війні, позбавлені базових умов життя, ті, хто потерпає від більшого вуличного насильства або потрапив у боргову яму через непомірні побори за освіту. Іноді зібрання відбувається просто в ім'я життя – в ім'я тіла, у якого є право жити та розвиватися, а може навіть й процвітати. Водночас незалежно від того, який у протесту предмет, неявно він виявляється... вимогою самої можливості зібратися разом, причому вільно, не побоюючись поліцейського насилля або політичної цензури» [65].

На нашу думку, Дж. Батлер розуміє проблему прекарності, швидше, афективно, ніж структурно. Зокрема, дослідниця пропонує вивчення соціально-економічних аспектів прекаризації доповнити «аналізом впливу прекаріату на психіку, що містить загострене почуття витратності або одноразовості, що в суспільстві розподілене нерівномірно. Що більше ти виконуєш вимогу “відповідальності” за те, аби бути самодостатнім, то більш соціально ізольованим стаєш і невпевненіше почуваєшся; і що менше соціальних структур, які підтримують добробут за тими чи іншими “економічними” причинами, то більш ізольованим відчуваєш себе у своєму власному відчутті тривоги та “морального провалу”» [65]. Отже, для Дж. Батлер прекарність це передусім набір афектів (відчуття повільної смерті, тривоги, тендітності, уразливості, непотрібності), що дозволяють відчути прекарність, навіть якщо суб'єкти зайняті в зовсім різних видах діяльності. За такого розуміння, прекарність не зв'язана безпосередньо з певним видом трудової зайнятості; це відчуття того, як зайняте *тіло* людини, яким способом залучено в публічну сферу або виключене з неї.

Як було показано вище, прекарність виникає в умовах нерівномірного розподілу уразливості, за якого деякі групи населення стають видатковим матеріалом. Причому відповідальність за таке існування неоліберальна логіка покладає на самі ці групи. Звідси, вважає дослідниця, усі, хто, відчуваючи себе виключеними, виходить на вулицю, є прекаріями (звичайно, тут міститься й відозва до ЛГБТ-спільнот, які є фундаментально прекарними через їхню уразливість).

Отже, поява тіл на вулиці не є випадковістю; це певна та закономірно історична форма політичного, зв'язана з прекарністю. Це дозволяє вважати, що політизація прекарності означає політизацію тіл. Прекаріат, будучи живим підтвердженням нерівного розподілу уразливості в суспільстві, здатний перформативно засвідчити нестачу життя. Щоправда, прекаріат не утворює самостійного політичного суб'єкта: таким стає саме зібрання.

Зазначимо також, що проблематизація прекарності має амбівалентну перспективу: з одного боку, це результат відчуття життя, позбавленого достоїнства; з іншого – могутній потенціал, здатний перформативно трансформуватися в позитивну політичну енергію. По суті, це спроба «переглянути лаканіанську онтологічну нестачу в більш афірмативному ключі за допомоги свого роду фукіанської “дбайливості про себе”» [59, с. 217]. Отже, прекарність має не тільки уразливий, а й емансипаторний вимір. У зв'язку із цим, ми солідарні з думкою Г. Стендінга, який пропонує бачити в прекаріаті не стільки жертв уразливості, скільки потенціал майбутньої ефективної політичної моделі. Як зазначає дослідник, прекаріат – «це не “утиснутий середній клас” (squeezed middle), не “нищий клас” (underclass) та не “бідніший робітничий клас” (lower working class). Він уже усвідомлює свою уразливість по певному ряду позицій та висуне таке ж визначене число вимог» [67].

Аналізуючи сучасну технологічно-медійну ситуацію, Дж. Батлер зазначає дивний парадокс із локальністю та часом. Дослідниця підкреслює: «Підтвердження того, що певна група людей усе ще існує, оскільки займає простір та вперто чіпляється за життя, саме по собі є виразною дією, політично значущою подією, і воно може відбутися без слів у ході неочікуваного тимчасового зібрання» [65]. Тут, наш погляд, порушений вельми важливий аспект – перформативний акт, зв'язаний із тілесністю, не виключає небезпеки або принаймні напруження та може привести до зворотного результату. Так, вихід людей на вулицю через відчуття уразливості або загрози може обернутися для них новою загрозою. Прикладом можуть слугувати ув'язнення або навіть депортація біженців, які виходять на вулиці Європи.

З іншого боку, люди, перебуваючи в якомусь певному місці, мають близьке сусідство та близьке «зібрання»; однак вони перебувають також і в ме-

дійному просторі. По суті, люди водночас існують як в локальному, так і в глобальному вимірах. При цьому глобальність просякнута воєнними конфліктами і вельми відчутними тілесними уразливостями. Відповідно, у людей виявляється водночас і локальна, і глобальна уразливість. При цьому сама чутливість переживання пов'язана з рівнем тілесної тендітності.

Розвиваючи категорії альянсів та перформативної множинності, Дж. Батлер переосмислює традиційне розуміння ідентичності. Дослідниця піддає сумніву ефективність лівополітичної стратегії, яка обов'язковою умовою політичних змін вважає творення активної політичної суб'єктності та ідентичності. Ідея Дж. Батлер полягає в тому, що люди є не колекціями ідентичностей, а самі по собі являють зборку, зібрання, асамбляжі (у дельозіанському розумінні). Розуміння людини як множинного альянсу (такий підхід прямо не передбачає феномену індивідуального героїзму, на який іноді розраховують у натовпі або зібравшись разом), закономірно актуалізує питання нової спільної етики існування в політичному просторі.

Як і П. Кропоткін свого часу, Дж. Батлер убачає надзвичайно важливою умовою досягнення переконливих результатів *переосмислення самої взаємодії між людьми*, а не пред'явлення вимог владній особі. Кропоткін також висловлював сподівання, що аналіз досвіду людства (від долюдського стану до робітничих спілок, материнських груп, медичних самоорганізованих пунктів у селах – за витиснення чого Дж. Батлер критикує Х. Арендт) покаже перспективність приватних способів самоорганізації. Саме такі способи, на думку дослідника, здатні утворювати глобальні альянси, що поступово зруйнують національні держави [62]. Так само як і П. Кропоткін, Дж. Батлер активно використовує поняття взаємодопомоги та взаємної підтримки, доходячи важливого висновку: етичне – це реакція на відозву іншого, що передує формуванню суб'єктності та вибору та якою просякнуті не тільки людські спільноти, а й взагалі всі способи існування.

Джерелами політизації тілесності можуть також слугувати етичні ідеї Х. Арендт про співіснування поруч із необраним сусідом, також пов'язані з осмисленням уразливості та тендітності [60]. Ідеться передусім про досвід розподіленої єврейської діаспори, що його набуло мігруюче єврейство до виникнення державного сіонізму і згідно з яким утворилася традиція приймати себе та іншого в умовах, які не обираються. Відповідно, у політичному полі слід шукати засіб, який дозволив би людям універсалізуватися в якійсь формі та водночас не бути автоматично включеним у расові, класові, етнічні та інші групи. Для Х. Арендт, так само як і для Дж. Батлер, це дуже важлива стратегія, що претендує на універсальність політичного.

Іншу стратегію Дж. Батлер бере почасти з праць В. Бен'яміна, почасти з етичної системи Е. Левінаса. Зокрема, це стосується питання про те, що

перебуває за межами політичного права та політичного закону. Ідеться про певну неясну етичну норму, яка не завжди є вимовленою, проте завжди досить конкретно відчувається. У традиції Е. Левінаса це заповіді. Вони не є законами, а багаторазово відтвореними, не зовсім зрозумілими та не зовсім артикульованими нормами спільності. Через їхню абстрактність та водночас конкретність заповіді приймаються особисто, вони не нав'язуються згори: якщо хтось бажає бути вписаним у певну життєву активність за тими правилами, що дозволяють цій особистості бути прийнятою, то треба приймати заповіді. Тобто це форма певним чином протилежна закону.

Коли Дж. Батлер звертається до ідей Е. Левінаса та конструкції початкового підпорядкування та відповідальності перед іншим, зрозумілих як чуйність, володіння тілом уже вказує на неминучу його реактивність – можливість реагувати на те середовище, в якому воно перебуває. Така чуйність вказує на те, що індивід є фікцією, бо будь-якому індивіду передують відношення спільності, взаємності, відношення, в яких люди готові реагувати один на одного. На думку Дж. Батлер, зібрання як раз і реалізує цю етичну, якщо і не програму або імператив, то хоча б етично-чуттєву картину світу. Можна сказати, що авторка пропонує варіант, що його В. Беньямін називав месіанізмом без надзадачі, без телеології [61].

У зв'язку з актуалізацією потреби в новій єдності, новій тотальності цікаво згадати про працю Джоді Дін «Натовпи та партія» [63], що вийшла водночас із «Замітками до перформативної теорії зібрання» Дж. Батлер. Проаналізувавши досвід публічних зібрань та рухів 2010–2013 рр. та серйозно розчарувавшись у них через відсутність радикального політичного результату, Дж. Дін намагається вивести нову концепцію партій. Якщо Дж. Батлер переосмислює вуличну тілесну політику в категоріях альянсу, то Дж. Дін намагається переосмислити натовп, зводячи його до категорії партії. При цьому запропоноване нове розуміння партії – як розширення натовпу, якому для політичних змін все одно потрібна якась колективна ідентичність, колективна суб'єктність, що не виключає наявності лідера.

Згадані праці доволі різняться за запропонованими політичними стратегіями. На наш погляд, книга Дж. Батлер здебільшого анархічна в багатьох своїх положеннях. Однак авторка не закликає відмовлятися від соціальної держави: зібрання мають відстоювати соціальні гарантії, оскільки неоліберальні системи прагнуть такі залишкові гарантії зруйнувати; з іншого боку, слід зважати, що розмови, наприклад, про права ЛГБТ маскують зовсім інші проблеми – воєнні інтервенції, проблему біженців, несправедливу трудову політику тощо. У свою чергу, Дж. Дін тяжіє, швидше, до марксизму, вважаючи, що партія обіцяє утопію, збирає колективність у певній утопічній перспективі. Можливо, така модель є певним чином

ретроспективною та відсилає до певних минулих практик. Стратегія Дж. Батлер, осмислена в категоріях альянсів, також містить утопічний вимір, однак для авторки утопічне – це не проектування, не конкретна утопія, не конкретне бачення, не план-проект майбутнього, пропонування натопту та масам, а винахід тут-і-зараз нових видів політики взаємодії в ході публічних альянсів.

*Висновки та перспективи подальших досліджень.* Злам попередніх дискурсів потребує теоретичного осмислення з метою віднайти нову мову, здатну описати сучасні політичні практики та впливати на них. Феномен виходу людей на вулицю, спричинений уразливістю та драматизмом персональних історій, змушує брати до уваги такі спонукальні мотиви, а також осмислювати умови та способи прийняття політичної позиції.

Однією з версій нового політичного суб'єкта стає зібрання в його відмінності від множини, партії, народу тощо. Такий суб'єкт постійно перебуває в процесі «зібрання»; дія вбудована в саму модель політичного суб'єкта, що дозволяє говорити про його антиесенціалістську специфіку. Класичний політичний спосіб артикуляції поступається місцем щільності перформативно-тілесного, яка стає новим двигуном енергії політичних процесів.

Джудіт Батлер пропонує оригінальне трактування політичного, описуючи його через перформативність тіл та виділяючи зібрання як те, що потребує надання значення. Для Дж. Батлер тіло, будучи біологічним та дискурсивним вираженням життя, стає початком політичного. По суті, політика тепер там, де відбувається введення нової політичної сцени, де запроваджуються нові розрізнення, де розділяються нові інтереси. Такий підхід задає потужний дослідницький вектор, хоча й не знімає як теоретичних, так і практичних питань.

Так, на нашу думку, подальшого осмислення потребують такі питання: за якими критеріями (при відсутності понятійно-дискурсивного визначення) вихід людей на вулицю має сприйматися як самодостатній факт, гідний уваги? який потенціал тілесних практик у політичному просторі – репресивний чи емансипаторний? які фактори знижують ефективність практик текстових повідомлень чи проектів? якими мають бути механізми сприйняття зібрання людей на вулиці? як з негативного зібрання (протесту) перейти до позитивного порядку денного? наскільки зібрання є монолітними і здатними до запровадження нового політичного?

Імовірно, у майбутньому дискурсивно-центрична, іманентно-об'єктивуюча аналітики зміняться принципово новою, здатною охопити нові політичні інструменти та створити нові конфігурації. У світі, що постійно себе «переописує», політична ситуація є вельми динамічною, часто не має за-

здалегідь встановлених засад, а політика мислиться передусім як процес, а не кінцевий результат.

На разі дослідники роблять спроби описати нову політичну мову для нової політичної ситуації. Можливо, наслідком їхніх зусиль стане зміщення уваги з політичного на практики самовираження людей. Цікавою і плодотворною у зв'язку з цим нам здається ідея Дж. Батлер: «”життя”, що його має вести людина, має більш широкий соціальний, економічний та інфраструктурний світ, – він більший за нашу точку зору та локальну модальність етичного вопрошання від першої особи» [65]. По суті, це заклик до перебудови соціуму на нових етичних засадах: аби покласти край конкуруючому індивідуалізму та жити в злагоді, слід стати тілесно-колективними.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Дин Дж. Толпа и публика. *Stasis*. 2017. Т. 5. № 1. С. 220–246.
2. Жижек Сл. Щекотливый субъект: отсутствующий центр политической онтологии. Москва: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2014. 528 с.
3. Piro P. Maria Teresa Russo. Corporeità e relazione. *Temi di antropologia in José Ortega y Gasset e Julián Marías, Armando, Roma 2012, pp. 190. [Book Review]. Acta philosophica*. 2014. №23. P. 358–371.
4. Helbo A. Semiotics and performing arts: contemporary issues. *Social semiotics*. 2016. №26 (4) P. 341–350.
5. Гумбрехт Х. У. Производство присутствия: Чего не может передать значение. Москва: Новое литературное обозрение, 2006. 184 с.
6. Анкерсмит Ф. Р. Возвышенный исторический опыт. Москва: Европа, 2007. 612 с.
7. Sikes A. The performing genome: Genetics and the rearticulation of the human. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10462930216610> (дата звернення: 25.11.2019).
8. Mullis E. C. Performing with robots: embodiment, context and vulnerability relations. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14794713.2015.1009233> (дата звернення: 18.10.2019).
9. Mengesha L. G., Padmanabhan L. Introduction to Performing Refusal/Refusing to Perform. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0740770X.2019.1574527> дата звернення: 05.10.2019).
10. Argyropoulou G. Performing Publics. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13528165.2018.1507352> (дата звернення: 17.11.2019).
11. Donnarumma M. Beyond the cyborg: performance, attunement and autonomous computation URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14794713.2017.1338828> (дата звернення: 03.11.2019).
12. Latour B. An Inquiry into Modes of Existence. An Anthropology of the Moderns. New-York: Harvard University Press, 2013. 486 p.
13. Нанси Ж.-Л. Corpus. Москва: Ad Marginem, 1999. 255 с.

14. Шелер М. Избранные произведения. Москва: Гнозис, 1994. 490 с.
15. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. Москва: Прогресс, 1988. 704 с.
16. Барт Р. Мифологии. Москва: Академический проект, 2008. 351 с.
17. Рыбаков В. В. Человеческий мир: дискурсивная и трансдискурсивная интерпретация. *Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке*. 2015. №6. С. 208–223.
18. Хайдеггер М. Бытие и время. Санкт-Петербург: Наука, 2006. 451 с.
19. Рыбаков В. В. Смысл и присутствие. *Вестник МГОУ. Серия «Философские науки»*. 2011. №2. С. 62–67.
20. Остин Дж. Л. Три способа пролить чернила. Философские работы. Санкт-Петербург: Алетейя, 2006. 335 с.
21. Агамбен Дж. Что такое повелевать? Москва: Грюндриссе, 2013. 68 с.
22. Carlson M. Performance: A Critical Introduction. London and New York: Routledge, 2004. 292 p.
23. Butler J., Athanasiou A. Dispossession: The Performative in the Political. Cambridge: Polity Press, 2013. 240 p.
24. Батлер Дж. Заметки к перформативной теории собрания. Москва: Ad Marginem Press, 2018. 248 с.
25. Alexander J. C. Performance and Power. Cambridge: Polity Press, 2011. 232 p.
26. Вульф К. К генезису социального. Мимезис, перформативность, ритуал. Санкт-Петербург: Интерсоцис, 2009. 164 с.
27. Доманска Э. Перформативный поворот в современном гуманитарном знании. *Способы постижения прошлого. Методология и теория исторической науки*. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. С.226–235.
28. Alexander J. C., Giesen B., Mast J. L. Social performance: symbolicaction, cultural-pragmatics, andritual. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 393 p.
29. Turner V. Dramas, Fields and Metaphors. New York, Ithaca: Cornell University Press, 1974. 309 p.
30. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2004. 400 с.
31. Дьяков А. В. Жан Бодрийяр: стратегии «радикального мышления». Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. 357 с.
32. Деррида Ж. О грамматологии. Москва: Ad marginem, 2000. 511 с.
33. Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод. Харьков: Гуманитарный центр, 2008. 352 с.
34. Барт Р. S/Z. Москва: Академический проект, 2009. 373 с.
35. Laclau E., Mouffe Ch. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Politics. London: Verso, 2001. 240 p.
36. Лакло Э. Невозможность общества. URL: [http://www.ruthenia.ru/logos/kofr/2002/2002\\_14.htm](http://www.ruthenia.ru/logos/kofr/2002/2002_14.htm) (дата звернення: 21.10.2019).
37. Laclau E. Subject of Politics, Politics of Subject. *Emancipation (s)*. P. 47–65, 48–51.

38. Делез Ж. Логика смысла. Москва: Раритет, Екатеринбург: Деловая книга, 1998. 480 с.
39. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. Москва: Искусство, 1991. 367 с.
40. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. Санкт-Петербург: «Ювента»; «Наука», 1999. 608 с.
41. Лиотар Ж.-Ф. Возвышенное и авангард. *Метафизические исследования. Культура*. Альманах Лаборатории Метафизических Исследований при философском ф-те Санкт-Петербургского государственного ун-та. Вып. 4. Санкт-Петербург: Алетейя, 1997. С. 224–241.
42. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. Москва: Институт экспериментальной социологии; Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. 160 с.
43. Лиотар Ж.-Ф. Заметка о смыслах «пост». URL: [http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/s\\_post.txt](http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/s_post.txt) (дата звернення: 14.11.2019).
44. Джерджен К. Дж. Социальный конструкционизм: знание и практика. Минск: БГУ 2003. 228 с.
45. Фишер-Лихте Э. Эстетика перформативности. Москва: Play&Play; Канон-плюс, 2015. 374 с.
46. Агамбен Дж. Оставшееся время: Комментарий к Посланию к Римлянам. Москва: Новое литературное обозрение, 2018. 224 с.
47. Агамбен Дж. Царство и слава. К теологической генеалогии экономики и управления. Москва: Издательство Института Гайдара, 2018. 552 с.
48. Agamben G. The sacrament of language: An archaeology of the oath. Cambridge: Stanford University Press and Polity Press, 2011. 414 p.
49. Батлер Дж. Психика власти: теории субъекции. Санкт-Петербург: Алетейя, 2002. 168 с.
50. Haraway D. Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene. *Environmental Humanities*. vol. 6, 2015, P. 159–165.
51. Pickering A. The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science. Chicago: University of Chicago Press, 1995. 296 p.
52. Barad K. Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/3846/2c1ed106c55ac6f4a2729ef639d9b4e83537.pdf> (дата звернення: 01.10.2019).
53. Elder G. H., Hitlin S. Time, self and the curiously abstract of concept of agency. *Sociological Theory*. Hoboken: Wiley, American Sociological Association, 2007. Vol. 25. No. 2. P. 170–191.
54. Mouzelis N. Modern and postmodern social theorizing: Bridging the divide. Cambridge: Cambridge university press, 2008. 311 p.
55. Long Ch., Hitlin S. Agency as a sociological variable: A preliminary model of individuals, situations, and the life course. *Sociology compass*. Hoboken: Wiley, 2009. Vol. 3. Is. 1. P. 137–160.
56. Рансьер Ж. Десять тезисов о политике. URL: <http://left.by/archives/7471> (дата звернення: 08.10.2019).
57. Butler J. Bodies That Matter: On the Discursive Limits of «Sex». New York and London: Routledge, 1993.



58. Фуко М. Воля к истине. URL: [http://1576.ua/uploads/files/6350/Istoria\\_sexualnosti\\_Tom\\_1\\_Volya\\_k\\_istine.pdf](http://1576.ua/uploads/files/6350/Istoria_sexualnosti_Tom_1_Volya_k_istine.pdf) (дата звернення: 16.11.2019).
59. Симакова М. Альянсы хрупких тел, или Политика уязвимых жизней. Рецензия на книгу: Батлер Дж. (2017) Заметки к перформативной теории собрания. *Социология власти*. 2018. №1. С. 215–226.
60. Aschheim S. E. A People Apart: Hannah Arendt and the Modern Jewish Experience. *The Times Literary Supplement*. 2007. September 26. (no. 5452).
61. Боянич П. Историю пишут побежденные: мессианство Вальтера Беньямина. *Логос*. 2018. №1, т. 28. С. 201–216.
62. Кропоткин П. Взаимная помощь как фактор эволюции. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81:%D0%92%D0%B7%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D1%8F\\_%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%89%D1%8C\\_%D0%BA%D0%B0%D0%BA\\_%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80\\_%D1%8D%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D0%B8\\_\(%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B8%D0%BD\\_1907\).pdf](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81:%D0%92%D0%B7%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%89%D1%8C_%D0%BA%D0%B0%D0%BA_%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80_%D1%8D%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D0%B8_(%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B8%D0%BD_1907).pdf) (дата звернення: 07.12.2019).
63. Dean J. Crowds and Party. URL: <https://www.versobooks.com/books/2802-crowds-and-party> (дата звернення: 14.10.2019).
64. Derrida J. The ear of The other URL: [https://monoskop.org/images/4/4a/Derrida\\_Jacques\\_Ear\\_of\\_the\\_Other\\_1985.pdf](https://monoskop.org/images/4/4a/Derrida_Jacques_Ear_of_the_Other_1985.pdf) (дата звернення 29.09.2019).
65. Батлер Дж. Заметки к перформативной теории собрания. URL: <https://syg.ma/@sygma/dzhudit-batlier-zamietki-k-pierformativnoi-tieorii-sobranii> (дата звернення: 11.08.2019).
66. Дениско П. Комодифіковане «я» – новий тип персональної ідентичності. URL: [https://reposit.pntu.edu.ua/bitstream/PoltNTU/4379/1/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE\\_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20%D0%AF.pdf](https://reposit.pntu.edu.ua/bitstream/PoltNTU/4379/1/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20%D0%AF.pdf) (дата звернення 02.09.2019).
67. Стендинг Г. Прекариат: новый опасный класс. URL: <https://e-libra.ru/read/508982-prekariat-novu-u-opasnyu-klass.html> (дата звернення 08.12.2019).
68. Шуровьески Дж. Мудрость толпы. Почему вместе мы умнее, чем поодиночке, и как коллективный разум формирует бизнес, экономику, общество и государство. Москва: ООО «И. Д. Вильямс», 2007. 304 с.
69. Фуко М. Око власти. URL: [http://riskprom.ru/\\_ld/0/85\\_\\_\\_\\_.pdf](http://riskprom.ru/_ld/0/85____.pdf) (дата звернення: 13.10.2019).

## REFERENCES

1. Din, Dzh. (2017). Tolpa i publika. *Stasis. Vol. 5, 1, 220–246* [in Russian].
2. Zhizhek, Sl. (2014). SHChekotlivyj sub'ekt: otsutstvuyushchij centr politicheskoy ontologii. Moskva: Izdatel'skij dom «Delo» RANHiGS [in Russian].

3. Piro, P. (2014). Maria Teresa Russo, Corporeità e relazione. Temi di antropologia in José Ortega y Gasset e Julián Marías, Armando. [Book Review]. *Acta philosophica.*, 23, 358–371 [in Italian].
4. Helbo, A. (2016). Semiotics and performing arts: contemporary issues. *Social semiotics*, 26 (4), 341–350.
5. Gumbrecht, H. (2006). Proizvodstvo prisutsviya: Chego ne mozhet peredat' znachenie. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
6. Ankersmit, F. R. (2007). Vozvyshennyi istoricheskii opyt. Moscow: Evropa [in Russian].
7. Sikes, A. (2010). The performing genome: Genetics and the rearticulation of the human. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10462930216610>.
8. Mullis, E. C. (2015). Performing with robots: embodiment, context and vulnerability relations. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14794713.2015.1009233>.
9. Mengesha, L. G., Padmanabhan, L. (2019). Introduction to Performing Refusal/Refusing to Perform. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/0740770X.2019.1574527>.
10. Argyropoulou, G. (2018). Performing Publics. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13528165.2018.1507352>.
11. Donnarumma, M. (2017). Beyond the cyborg: performance, attunement and autonomous computation. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14794713.2017.1338828>.
12. Latour, B. (2013). An Inquiry into Modes of Existence. An Anthropology of the Moderns. New-York: Harvard University Press.
13. Nansi, ZH.-L. (1999). Corpus. Moskva: Ad Marginem [in Russian].
14. SHeler, M. (1994). Izbrannye proizvedeniya. Moskva: Gnozis [in Russian].
15. Gadamer, H.-G. (1988). Istina i metod: Osnovy filosofskoi germenevтики. Moscow: Progress. Нанси, Ж.-Л. (1999). Corpus. Москва: Ad Marginem [in Russian].
16. Bart, R. (2008). Mifologii. Moskva: Akademicheskij proekt [in Russian].
17. Rybakov, V. V. (2015). CHelovecheskij mir: diskursivnaya i transdiskursivnaya interpretaciya. *Kontekst i refleksiya: filosofiya o mire i cheloveke – Context and reflection: philosophy about the world and man*, 6, 208–223 [in Russian].
18. Hajdegger, M. (2006). Bytie i vremya. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
19. Rybakov, V. V. (2011). Smysl i prisutstvie. *Vestnik MGOU. Seriya «Filosofskie nauki» – Bulletin of the Moscow state University. Series “Philosophical Sciences”*, 2, 62–67 [in Russian].
20. Austin, J. L. (2006). Tri sposoba prolit' chernila. *Filosofskie raboty*. St.Petersburg: Aleteiya [in Russian].
21. Agamben, G. (2013). Chto takoe povelevat'?. Moscow: Gryundrisse [in Russian].
22. Carlson, M. (2004). Performance: A Critical Introduction. London and New York: Routledge.
23. Butler J., Athanasiou, A. (2013) Dispossession: The Performative in the Political. Cambridge: Polity Press.

24. Butler, J. (2018). *Zametki k performativnoi teorii sobraniya*. Moscow: Ad Marginem Press [in Russian].
25. Alexander, J. C. (2011). *Performance and Power*. Cambridge: Polity Press.
26. Wolf, K. (2009). *K genezisu sotsial'nogo. Mimesis, performativnost', ritual*. St. Petersburg: Intersotsis [in Russian].
27. Domanska, E. (2011). *Performativnyi povorot v sovremennom gumanitarnom znanii. Sposoby postizheniya proshlogo. Metodologiya i teoriya istoricheskoi nauki*. Moscow: «Kanon+» ROOI «Reabilitaciya» [in Russian].
28. Alexander, J. C., Giesen, B., Mast, J. L. (2006). *Social performance: symbolicaction, cultural pragmatics, and ritual*. Cambridge: Cambridge University Press.
29. Turner V. *Dramas, Fields and Metaphors*. New York, Ithaca: Cornell University Press.
30. Gusserl', E. (2008). *Krizis evropejskih nauk i transcendental'naya fenomenologiya. Vvedenie v fenomenologicheskuyu filosofiyu*. Sankt-Peterburg: Vladimir Dal' [in Russian].
31. D'yakov, A. V. (2007). *Zhan Bodriyar: strategii «radikal'nogo myshleniya»*. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta [in Russian].
32. Derrida, ZH. (2000). *O grammatologii*. Moskva: Ad marginem [in Russian].
33. Iorgensen, M. V., Fillips, L. Dzh. (2008.) *Diskurs-analiz. Teoriya i metod*. Kharkov: Gumanitarnyi tsentr [in Russian].
34. Bart, R. (2009). *S/Z*. Moscow: Akademicheskii proekt [in Russian].
35. Laclau, E., Mouffe, Ch. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Politics*. London: Verso.
36. Laklo E. (1991). *Nevozmozhnost' obshchestva*. URL: [http://www.ruthenia.ru/logos/kofr/2002/2002\\_14.htm](http://www.ruthenia.ru/logos/kofr/2002/2002_14.htm) [in Russian].
37. Laclau, E. (1996). *Subject of Politics, Politics of Subject. Emancipation(s)*. London: Verso.
38. Delez, Zh. (1998). *Logika smysla*. Moskva: Raritet, Ekaterinburg: Delovaya kniga [in Russian].
39. Gadamer, G.-G. (1991). *Aktual'nost' prekrasnogo*. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
40. Merlo-Ponti, M. (1999). *Fenomenologiya vospriyatiya*. Sankt-Peterburg: YUventa; Nauka [in Russian].
41. Liotar, ZH.-F. (1997). *Vozvyshennoe i avangard. Metafizicheskie issledovaniya. Kul'tura. – Metaphysical research. Culture. Issue 4, 224–241*. St. Petersburg: Alethea [in Russian].
42. Liotar, ZH.-F. (1998). *Sostoyanie postmoderna*. Moscow: Institute of experimental sociology; St. Petersburg: Alethea [in Russian].
43. Liotar, ZH.-F. (1994). *Zametka o smyslah «post»*. URL: [http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/s\\_post.txt](http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/s_post.txt) [in Russian].
44. Dzherdzhen, K. Dzh. (2003). *Social'nyj konstrukcionizm: znanie i praktika*. Minsk: BGU [in Russian].
45. Fisher-Lihte, E. (2015). *Estetika performativnosti*. Moskva: Play&Play; Kanon-plyus [in Russian].
46. Agamben, G. (2018). *Ostavsheesya vremya: Kommentarii k Poslaniyu k Rimlyanam*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].

47. Agamben, G. (2018.) *Tsarstvo i slava. K teologicheskoi genealogii ekonomiki i upravleniya*. Moscow: Izdatel'stvo Instituta Gajdara [in Russian].
48. Agamben, G. (2010). *The sacrament of language: An archaeology of the oath*. Cambridge: Stanford University Press and Polity Press.
49. Butler, J. (2002). *Psikhika vlasti: teorii subjektsii*. St. Petersburg: Aleteiya [in Russian].
50. Haraway, D. (2015). Anthropocene, Capitalocene, Plantationocene. *Environmental Humanities*. vol. 6, 159–165.
51. Pickering, A. (1995). *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science*. Chicago: University of Chicago Press.
52. Barad, K. (2003). *Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter* URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/3846/2c1ed106c55ac6f4a2729ef639d9b4e83537.pdf>.
53. Elder, G. H., Hitlin S. (2007). Time, self and the curiously abstract of concept of agency. *Sociological Theory*. Hoboken: Wiley, American Sociological Association. Vol. 25, 2, 170–191.
54. Mouzelis, N. (2008). *Modern and postmodern social theorizing: Bridging the divide*. Cambridge: Cambridge university press.
55. Long, Ch., Hitlin, S. (2009). Agency as a sociological variable: A preliminary model of individuals, situations, and the life course. *Sociology compass*. Hoboken: Wiley. Vol. 3, Is. 1, 137–160.
56. Rans'er, ZH. (2006). Desyat' tezisov o politike. URL: <http://left.by/archives/7471> [in Russian].
57. Butler, J. (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of «Sex»*. New York and London: Routledge.
58. Fuko, M. (1996). *Volya k istine*. URL: [http://1576.ua/uploads/files/6350/Istoria\\_sexualnosti\\_Tom\\_1\\_Volya\\_k\\_istine.pdf](http://1576.ua/uploads/files/6350/Istoria_sexualnosti_Tom_1_Volya_k_istine.pdf) [in Russian].
59. Simakova, M. (2018). Al'yansy khрупkikh tel, ili Politika uyazvimykh zhiznei. Ret-senziya na knigu: Batler Dzh. (2017) *Zametki k performativnoi teorii sobraniya*. *Sotsiologiya vlasti – Sociology of power* 1, 215–226 [in Russian].
60. Aschheim, S. E. (2007. September 26) Hannah Arendt and the Modern Jewish experience. *The Times Literary Supplement*.
61. Boyanich, P. (2018). Istoriyu pishut pobezhdenyye: messianstvo Val'tera Ben'yamina. *Logos*. Vol. 28, 1, 201–216 [in Russian].
62. Kropotkin, P. (1907). *Vzaimnaya pomoshch' kak faktor evolyucii*. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81:%D0%92%D0%B7%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D1%8F\\_%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%89%D1%8C\\_%D0%BA%D0%B0%D0%BA\\_%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80\\_%D1%8D%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D0%B8\\_\(%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B8%D0%BD\\_1907\).pdf](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81:%D0%92%D0%B7%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%89%D1%8C_%D0%BA%D0%B0%D0%BA_%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80_%D1%8D%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D0%B8_(%D0%9A%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B8%D0%BD_1907).pdf) [in Russian].
63. Dean, J. (2016). *Crowds and Party* URL: Jodi Dean, *Crowds and Party* (Verso Books, 2016) .

64. Derrida, J. (1982). URL: [https://monoskop.org/images/4/4a/Derrida\\_Jacques\\_Ear\\_of\\_the\\_Other\\_1985.pdf](https://monoskop.org/images/4/4a/Derrida_Jacques_Ear_of_the_Other_1985.pdf).
65. Batler, Dzh. (2018). Zаметki k performativnoj teorii sobraniya. URL: <https://syg.ma/@sygma/dzhudit-batlier-zamietki-k-pierformativnoi-tieorii-sobranii> [in Russian].
66. Denisko, P. (2017). Komodifikovane «ya» – novij tip personal'noї identichnosti URL:[https://reposit.pntu.edu.ua/bitstream/PoltNTU/4379/1/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE\\_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20%D0%AF.pdf](https://reposit.pntu.edu.ua/bitstream/PoltNTU/4379/1/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%20%D0%AF.pdf) [in Ukrainian].
67. Stending, G. (2014). Prekariat: novyj opasnyj klass. URL: <https://e-libra.ru/read/508982-prekariat-novyuy-opasnyy-klass.html> [in Russian].
68. SHurov'eski, Dzh. (2007). Mudrost' tolpy. Pochemu vmeste my umnee, chem poodi-nochke, i kak kollektivnyj razum formiruet biznes, ekonomiku, obshchestvo i gosudarstvo. Moskva: ООО «I. D. Vil'yams» [in Russian].
69. Fuko, M. (2002). Oko vlasti. URL: [http://riskprom.ru/\\_ld/0/85\\_\\_\\_\\_.pdf](http://riskprom.ru/_ld/0/85____.pdf) [in Russian].

**Коваленко Инна Игоревна**, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

**Меякова Юлия Васильевна**, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

**Кальницкий Эдуард Анатольевич**, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

## **ФЕНОМЕН ТЕЛЕСНОСТИ В ПЕРФОРМАТИВНОЙ ПАРАДИГМЕ: ОТ СОБРАНИЯ К ПРОБЛЕМАТИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО**

*Статья посвящена современным исследованиям проблематики телесности и ее роли в политическом дискурсе. Показано, что в условиях телесной коммуникации перформативный акт становится средством проявления индивидуальности, способом вхождения в коммуникацию, в том числе, политическую. Рассмотрена перспектива проблематизации политического, заданного перформативной парадигмой и продолженного в работах Джудит Батлер, а также других исследователей новой политической реальности. Рассмотрены концепты собрания, власти, прекарности, демократии, источников политизации телесности и пр. Особое внимание обращено на то, что феномен выхода людей на улицу, вызванный уязвимостью и драматизмом личных историй, заставляет принимать во внимание такие побудительные мотивы*

вы, а также осмысливать условия и способы принятия политической позиции как таковой.

**Ключевые слова:** перформативная онтология; телесность; новый политический субъект; прекарность; собрание; Джудит Батлер.

**Kovalenko Inna Igorivna**, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

**Meliakova Yuliya Vasylivna**, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

**Kalnytskyi Eduard Anatolievich**, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

## THE PHENOMENON OF CORPOREALITY IN THE PERFORMATIVE PARADIGM: FROM GATHERINGS TO POLITICAL ISSUES

**Problem setting.** *The contemporary sociopolitical reality reflects high dynamics of the cultural development and features uncertainty, insecurity unexpectedness, transfer and fragmentation. These conditions transform the traditional views on social and political practices, revisiting individual understanding of identity. To describe cultural process peculiarities, social and humanitarian sciences actively use the performative approach, which allows researchers to focus on the underlying force of human actions and the way they generate cultural senses.*

*While studying social and political actors a major theme is the phenomenon of masses, which testifies to significant changes in political discourse, in particular, the destruction of the traditional channels of political expression.*

**Recent research and publications analysis.** *In today's conditions of the crisis in interpretation there is a trend to go beyond the meaning and address trans-semiotic elements of the human existence. The process of rethinking the mankind discursive interpretation and sense genesis opens a way to corporeality theories that enable to reproduce subjective experience in the performative paradigm. The study of performatives and their potential to create socially and politically meaningful effects is a promising and insufficiently developed field of research.*

**Paper objective.** *The research discusses the phenomenon of corporeality as a new practice of political self-expression within the performative approach.*

**Paper main body.** *The study is devoted to the contemporary research into the problems of corporeality and its role in the political discourse.*

*Structural and post-structural philosophy understands reality as a text and, respectively, focuses on the communicative role of the language and the interpretational nature of human-world relations. This semiotic discourse substitutes the sense with meaning. It was shown that the discourse approach, based on the link between the world and the language, interpretations, exchange of meanings and their production in the human world building does not consider the opportunities of the trans-semiotic experience.*

*It was confirmed that the conceptualization of new political practices in the conditions of world rewriting by itself is a most important theme in the modern philosophy and it sets the task to search for new approaches to the issue of a political subject as an agent. It was demonstrated that one of these approaches emerges in the theory of performativity. Under the conditions of corporal communication a performance is the means of personality expression, the way to enter communication, which implies certain attitude and understanding from other communicators.*

*The paper deals with the prospect of considering political issues, given in the performative paradigm and followed in the works by Judith Butler, and other researchers of the new political realm. It was particularly shown that the body as a discursive field always has a political perspective. Therefore, the work dwells on the concepts of gathering, power, precarity, democracy, justice, sources of corporeality politicization etc. It was emphasized that the phenomenon of going out into the street, caused by the vulnerability and dramatism of personal stories, requires considering such motives, and also reflecting on the conditions and ways of accepting political attitude on the whole.*

**Conclusions of the research.** *The conventional political articulation is being replaced by the density of corporeality and performance, which is, in turn, becoming a new driver of political processes. One of the versions of the political subject is gathering unlike masses, parties and people. This approach outlines a broad field of research into the new political language for contemporary political practices.*

**Keywords:** *performative ontology; corporeality; new political subject; precarity; gathering; Judit Butler.*



**Фінін Георгій Іванович**, доктор філософських наук, доцент,  
завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Комунального  
закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»  
Харківської обласної ради,  
м. Харків, Україна  
e-mail: [finingeorgiy@gmail.com](mailto:finingeorgiy@gmail.com)  
ORCID ID: 0000-0002-7437-2996

## СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ: МОДЕРНІЗАЦІЯ АБО РЕФОРМУВАННЯ

*Зроблена спроба проаналізувати специфіку становлення системи національної військової освіти, її модернізація та реформування. Наведено основні напрями з удосконалення національної військової освіти. Схарактеризовано основні компоненти системи вітчизняної військової освіти. З'ясовано, що загальною потребою в модернізаційних зрушеннях у військових закладах вищої освіти є концептуальні зміни всіх сфер діяльності.*

**Ключові слова:** модернізація, реформування, заклад вищої освіти, компоненти освіти, система військової освіти.

**Постановка проблеми.** Суттєві зміни в різноманітних сферах життя та розвитку нашої країни впливають на оновлення, реформування та модернізацію національної системи вищої освіти, яка спрямована на покращення якості надання освітніх послуг. У свою чергу, існуюча система військової освіти в Україні є інтегрованою із загальною державною системою освіти та діє на засадах чинної законодавчої та нормативно-правової бази. Важливо, щоб розвиток військової освіти відповідав стандартам країн НАТО, вдосконалював вітчизняний досвід військової та освітньої діяльності. Виходячи із цього актуалізуються завдання створення нових ефективних форм функціонування системи національної військової освіти, спроможних підвищити якість освітнього процесу, перегляду змісту освіти, застосування сучасних педагогічних практик навчання та виховання тощо.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Концептуальні засади становлення національної системи освіти в контексті європейської інтеграції України репрезентовані роботами А. Бойко [1], М. Култаєвої [2], В. Лутай [3],



Ю. Панфілова [4], М. Триняк [5], В. Шинкарука [6] та ін. Учені наполягають на тому, що повинен існувати єдиний механізм сучасної модернізації національної системи вищої освіти та військової освіти зокрема.

Теоретичні та методологічні аспекти становлення національної системи військової освіти, проблеми її модернізації та реформування, якості підготовки військових фахівців, упровадження в освітній процес інноваційних технологій і сучасних практик навчання та виховання розглядаються в дослідженнях таких науковців, як Ю. Калагін [7], П. Квіткін [8], В. Осьодло [9], В. Телелим [10] та ін.

**Формулювання цілей.** Метою статті є філософський аналіз та висвітлення основних аспектів модернізації та реформування національної системи військової освіти.

**Виклад основного матеріалу.** Що ми розуміємо під реформуванням та модернізацією? Реформування – це насамперед приведення політичних, фінансово-економічних та суспільних інститутів держави у відповідність з якимись «загально визнаними нормами». Водночас модернізація – це приведення різних сфер життя, зокрема освіти країни, у конкурентноспроможний стан відповідно до вимог сучасності. Можна вважати, що реформування – необхідна передумова модернізації. А модернізація, відповідно, природний наслідок реформування.

У контексті модернізації системи національної військової освіти наріжними постають проблеми, пов'язані зі створенням універсальної інфраструктури закладів вищої освіти, розвитком нових організаційних та керівних структур, співвідношенням освіти із суспільством та особливостями державної освітньої політики, створенням системи безперервної, багаторівневої та багатоступеневої професійної підготовки, розробленням загальнотеоретичних підходів щодо підготовки майбутнього військового фахівця.

В умовах сучасних викликів, які постали перед сучасною Україною, та збройного конфлікту на Сході особливо актуальними стають питання реформування та модернізації змісту національної системи вищої військової освіти. Це комплексне, важливе завдання. Воно включає в себе різноманітні аспекти: модернізацію системи управління вищої освіти та її окремих складових; оновлення форм і методів освітнього процесу; підвищення рівня професійної підготовки студентів та майбутніх військових фахівців; постійне підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників; модерні підходи пов'язані із проблемами фінансової автономії закладів вищої освіти; впровадження сучасних інформаційних технологій навчання та виховання; поєднання освіти і науки.

Згідно з Законом «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–

2021 рр., оновлення змісту освіти на основі національних досягнень та усталених світових традицій є головною складовою реформи освіти в Україні [11; 12; 13].

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. наголошується, що «сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, а і здатності самостійно застосовувати їх у нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях, переходу від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян» [13]. В. Лутай характеризує сучасну систему освіти як таку, що формує компетентністну людину. Основним завданням освіти на сучасному етапі є перехід від навчання, що забезпечує репродуктивне сприйняття, формування лінійного мислення, до навчання, яке формує пошукові орієнтації, творчий підхід, критичне мислення [3, с. 13–14]. Модернізація вищої освіти є основою зростання можливостей вибору для індивіда: напряму освіти, спеціальності, рівня підготовки, форми освіти, розробки та реалізації індивідуальної стратегії освіти, а надалі – місця роботи (в територіальному розумінні), використання різноманітних джерел оплати навчання. Розширюються можливості суспільства: виникають варіанти отримання освіти і формування якісних знань [14].

На думку В. Федотової, модернізація включає насамперед корінну відмінність від традиційного, тобто орієнтацію на інновації, переваження інновацій над традицією, світський характер соціального життя, поступовий (нециклічний) розвиток, відокремлену персональність, переважну орієнтацію на інструментальні цінності, індустріальний характер, масову освіту, активний дійовий психологічний склад тощо [15, с. 10–11].

Як зауважує Є. Пінчук, модернізація вищої освіти є складним, цілісним процесом соціокультурної діяльності, що полягає в досягненні керованої позитивної якісної зміни соціальної системи [16, с. 55]. Серед критеріїв модернізації вищої освіти називають високу гнучкість, здатність пристосовуватися до змін, реагувати на них, оскільки розв'язання проблем прогнозується лише частково. Критерії модернізації визначають кінцевий образ системи, її заплановані стани [17, с. 79].

А. Бойко зазначає, що в перекладі з французької термін «*moderne*» у буквальному розумінні означає «найновіший», «сучасний». У цьому розумінні «модернізація» цілком справедливо може розглядатися як процес «осучаснення» освіти відповідно до тих вимог, які формує реальний життєвий процес [1, с.1].

Отже, динаміка розвитку всіх сфер суспільства, інтеграція до європейського освітнього простору зумовлює модернізацію змісту та структури вищої освіти. Вважаємо, що модернізація системи вищої освіти вимагає

концептуального вдосконалення, зокрема, система військової освіти. Основні напрями становлення національної військової освіти містяться у відповідних керівних документах, у яких викладені головні завдання національної військової освіти, зокрема, у контексті формування загальноєвропейського простору вищої освіти [10; 18].

Основними компонентами системи військової освіти є такі: органи управління військовою освітою; мережа закладів військової освіти (університети, академії, військові інститути, у тому числі у складі цивільних університетів, військові коледжі, факультети та кафедри військової підготовки, а також військові ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою; стандарти освітньої діяльності та стандарти освіти (професійний стандарт); рівні та ступені кваліфікації освіти (галузева рамка кваліфікацій); галузі знань, спеціальності і спеціалізації; освітньо-професійні (освітньо-наукові) програми; учасники освітнього процесу; законодавча та нормативно-правова база [10; 11; 18].

Важливими елементами модернізації вищої освіти та вищої військової освіти України, зокрема, які набувають важливої ролі серед національних пріоритетів держави, істотними є такі: приведення національної законодавчо-правової бази в освітній галузі відповідно до стандартів провідних країн; оптимізація мережі закладів вищої освіти, створення умов для забезпечення доступності до вищої освіти всіх верств населення, безперервність процесу освіти та особистісного професійного вдосконалення; забезпечення високої якості надання освітніх послуг, їх відповідність світовим стандартам; інформатизація освіти, модернізація її методів та освітніх технологій, перехід до відкритої моделі освіти; запровадження в освітній процес інноваційних і креативних елементів, новітніх досягнень освіти і науки; орієнтація на особистісно-орієнтовану освіту, сприяння гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця та військового, зокрема, його здатності самостійно здобувати та використовувати на практиці знання, формувати інформаційні та соціальні навички; оновлення змісту фахової підготовки, поглиблення фундаменталізації навчального процесу поряд з гуманізацією освітнього процесу; виховання у студентів аналітичного мислення, громадянської культури і патріотизму, багатостороннього світогляду та високої моральності; забезпечення і підтримка належної якості науково-педагогічних кадрів, від яких вирішальною мірою залежить якість системи вищої освіти [6; 10; 18].

Дуже важливим напрямом модернізації сучасної національної системи освіти є вдосконалення змісту та практик правової освіти, правового виховання, формування правової культури та правової свідомості. Ю. Калиновський вважає, що в модернізованих суспільствах рівень правової культури

і правосвідомості – важливий чинник горизонтальної і вертикальної соціальної мобільності, оскільки від нього залежать можливості переходу людини від одних ролей до інших, з однієї страти в іншу, більш елітарну. Саме тому в таких соціумах модернізація системи вищої освіти є поліструктурною і динамічною порівняно з традиційними суспільствами [19, с. 124–125]. Розвиток української держави знаходиться в діалектичній єдності з розвитком правової культури вітчизняного суспільства. Демократична держава як інститут реалізації демократії потребує наявності правової культури демократичного типу в суб'єктах суспільних відносин [20, с. 123–124].

Українська вища освіта має значний вплив загальноєвропейських мультикультурних трендів, пов'язаних з інтернаціоналізацією, збільшенням обсягу інформації та науково-технічного знання, диверсифікацією потреб держави у фахівця з високою кваліфікацією [5, с. 1]. Сучасна система української військової освіти інтегрована з державною системою освіти і функціонує на засадах єдиної законодавчої та нормативно-правової бази. Важливим завданням сучасної системи військової освіти є розвиток кадрового потенціалу Збройних Сил України, створення умов для підготовки якісного особового складу, спроможного виконувати покладені на них обов'язки.

Розвиток військової освіти повинен прагнути досягати найкращих стандартів, та бути адекватним вітчизняним соціокультурним особливостям, відтворювати передовий вітчизняний досвід військової освітньої діяльності. У контексті модернізації національної військової освіти на сьогодні постають питання, пов'язані зі створенням універсальної освітньої інфраструктури закладів вищої освіти; розвитком нових організаційно-управлінських структур; співвідношенням освіти із соціокультурними особливостями державної освітньої політики; створенням системи освіти, яка б формувала всебічно розвинуту особистість майбутнього військового фахівця. Це має відбуватися на засадах базових цінностей і норм розвитку сучасного українського суспільства, тобто в межах державної освітньої політики з її ціннісно-нормативними імперативами [9; 18].

Нагальною потребою в модернізаційних зрушеннях у військових закладах вищої освіти є концептуальне вдосконалення системи національної військової освіти та якісна професійна підготовка фахівців. Актуальність проблеми підвищення якості підготовки військових фахівців у сучасних умовах визначається низкою чинників: від якості їх підготовки залежить рівень обороноздатності держави, бойової готовності та боєздатності Збройних Сил України; якість освіти визначає розвиток військової науки та техніки, озброєння та їх застосування; якість підготовки офіцерських кадрів сприяє формуванню важливості й престижності військової служби; якість

військової освіти сприяє формуванню військової еліти, загальної культури військового середовища та визначає їх позитивний вплив на суспільство та статус військовослужбовців у суспільстві; якість підготовки фахівців у військових закладах вищої освіти набуває більшого значення в забезпеченні конкурентноспроможності військової освіти нашої держави серед інших країн, де готують військових професіоналів; якість здобутих військовими фахівцями у військових закладах вищої освіти знань, умінь, навичок визначає їх спроможність із високим ступенем ефективності виконувати завдання, які постають перед ними в миротворчих операціях, дієво сприяє утвердженню авторитету нашої держави та її Збройних Сил на міжнародній арені [18, 21, с. 149–150].

Військова освіта – це корпоративна система підготовки військових фахівців, призначення яких – виконання завдань, зумовлених специфікою функціонування Збройних Сил і потребою їх застосування в конкретних умовах. Державі потрібні інтелектуально та професійно підготовлені військові фахівці, які відповідають сучасним вимогам щодо теорії та практики сучасної службової кар'єри [10, с. 198].

Сучасний військовий фахівець повинен бути здатним вирішувати покладені на нього завдання в умовах мирного та воєнного часу [22, с. 121–122]. Майбутньому військовому фахівцю мають бути притаманні такі характеристики його професії, як: лідерська – за необхідністю бути авторитетним формальним (за посадою) і неформальним (за загальнолюдськими і професійними якостями) лідером, відігравати головну роль в організації спільної діяльності і регулювати відносини в колективі, вести за собою, приймати відповідальні рішення, впливати на членів військового колективу, досягати поставленої мети; індивідуальна – за формою організації діяльності; самостійна – за способами службової діяльності; полікомунікативна; інформаційно-комунікативна; розумова; динамічна; стресогенна та ін. [10; 18].

Модернізація системи військової освіти передбачає необхідність проведення таких першочергових заходів: законодавчого й нормативного врегулювання основних положень підготовки військових фахівців, адаптації нормативно-правової бази Міністерства оборони в галузі військової освіти до вимог законодавства держави; подальшої оптимізації мережі військових закладів освіти; розроблення і впровадження в педагогічну практику політики гарантування якості підготовки військових фахівців; приведення змісту освіти у відповідність до сучасних і перспективних завдань силових структур держави з використанням передових методик і відповідних технологій підготовки особового складу армій країн – членів НАТО; поліпшення якості підготовки військових педагогічних та науково-педагогічних кадрів,

удосконалення системи професійного відбору, вступ до військових закладів вищої освіти та ін.

**Висновки.** На сучасному етапі розвитку силових та спеціальних структур держави відбувається суттєва зміна вимог суспільства до компетентностей, якими повинен володіти військовий фахівець, а значить змінюються і вимоги до наповнення змісту національної системи освіти та військової системи освіти зокрема. Усе це приводить до актуалізації процесу реформування та модернізації національної системи освіти та військової освіти, як взаємопов'язаних явищ. Вищезазначене обумовлено потребами практики, ускладненням військово-політичної ситуації нашої країни, євроатлантичним вектором інтеграції нашої держави, та іншими викликами сьогодення.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А. І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз: автореф. дис. ... філос. наук. Київ, 2010. 31 с.
2. Култаєва М. Освіта та її деформації у сучасній культурі: до актуальності теорії напівосвіти Т. Адорно у сучасних соціокультурних контекстах. *Філософія освіти*. 2017. № 1 (20). С. 153–195.
3. Лутай В. Про розроблення концептуальних засад філософії сучасної освіти. *Вища освіта України*. Київ, 2005. № 4. С. 13–17.
4. Панфілов Ю., Б. Фурманець Компетентнісний підхід в освіті: досвід, проблеми, перспективи. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2017. Вип. 3. С. 55–67.
5. Триняк М. В. Інтеркультурна комунікація в освіті: тенденції розгортання у сучасних соціокультурних контекстах : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2011. – 31 с.
6. Шинкарук В. Основні напрями модернізації структури вищої освіти України. URL: <http://www.mon.gov.ua>. (дата звернення: 25.11.2019).
7. Калагін Ю. А. Технології підвищення рівня соціально-професійного потенціалу військовослужбовця в сучасній Україні. *Український соціум*. 2010. № 4 (35). С. 51–59.
8. Квіткін П. В. Проблеми гуманізації та гуманітаризації військової освіти в умовах реформування та розвитку Збройних Сил України. *Військова освіта*: зб. наук. пр. Київ: МО України, НМЦ ВО. 2002. № 10. С. 75–81.
9. Осьодло В. І. Особливості самореалізації суб'єкта у військово-професійній діяльності. *Вісник Харківського Національного університету імені В. Н. Каразіна. Психологія. Військово-спеціальні науки*. Харків, 2011. № 937. С. 225–233.
10. Телелим В. М. Підготовка військових фахівців в контексті сучасних форм і видів збройної боротьби. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. Київ, 2013. № 42. С. 198–199.
11. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2> (дата звернення: 25.11.2019).

12. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 25.11.2019).
13. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 25.11.2019).
14. Яковенко Л. І. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань. Полтава, 2011. 216 с.
15. Федотова В. Г. Типология модернизаций и способов их изучения. *Вопросы философии*. №4. 2000. С. 10–13.
16. Пінчук О. П. Проблема визначення мультимедіа в освіті: технологічний аспект. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.* Київ, 2007. №46. С. 55–58.
17. Ажажа М. Державне регулювання процесу модернізації вищої освіти України в умовах глобалізації. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід.* Київ., 2018. №19. С. 79–83.
18. Зельницький А. М. Якість вищої військової освіти як результат функціонування педагогічної системи ВВНЗ. *Військова освіта*. 2017. №1. С. 62–69. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios\\_2017\\_1\\_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2017_1_11) (дата звернення: 25.11.2019).
19. Калиновський Ю. Правове виховання у вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* Харків, 2013. №2. С. 124–133.
20. Tatsiy V. Ya., Danilyan O. G. Legal culture and state-building: correlation specifics in modern Ukraine. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. №2. С. 123–127.
21. Мітягін О. О. Історичні засади реформування системи військової освіти в Україні. *Військова освіта*. Київ, 2013. №1. С. 149–158.
22. Приходько Ю. І. Технологія особистісно орієнтованого навчання військових фахівців. *Військова освіта: зб. наук. пр.* Київ, 2002. №10. С. 121–129.

## REFERENCES

1. Boiko A. I. (2010). *Filosofia modernizatsii osvity v systemi rynkovykh transformatsii: svitohliadno-filosofskyi analiz: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk. Kyiv. Extended abstract of Doctor's thesis* [in Ukrainian].
2. Kultayeva, M. (2017) Education and its deformation in contemporary culture: the relevance of T. Adorno's semi-education theory in contemporary sociocultural contexts – *Philosophy of Education*. 1 (20), 153–195 [in Ukrainian].
3. Lutai, V. (2005). Pro rozroblennia kontseptualnykh zasad filosofii suchasnoi osvity. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education in Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Panfilov Yu., Furmanets B. (2017) Kompetentnisnyi pidkhid v osviti: dosvid, problemy, perspektyvy *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy – The theory and practice of social systems management, Issue 3, 55–67* [in Ukrainian].
5. Tryniak, Maiia Viktorivna (2011) Interkultura komunikatsiia v osviti: tendentsii rozghortannia u suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh [Tekst] : *avtoref. dys. ... d-ra*

- filos. nauk* : 09.00.10; *Khark. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody*. – Kh. 31 s. *Extended abstract of Doctor's thesis* [in Ukrainian].
6. Shynkaruk V. Osnovni napriamy modernizatsii struktury vyshchoi osvity Ukrainy. URL: <http://www.mon.gov.ua> [in Ukrainian].
  7. Kalahin Yu. A. (2010) Tekhnolohii pidvyshchennia rivnia sotsialno-profesiinoho potentsialu viiskovosluzhbovtisia v suchasni Ukraini Ukrainyskyi sotsium. *Ukrainian society*. 2010. – № 4 (35). – С. 51–59 [in Ukrainian].
  8. Kvitkin P. V. (2002) Problemy humanizatsii ta humanitaryzatsii viiskovoi osvity v umovakh reformuvannia ta rozvytku Zbroinykh Syl Ukrainy. *Viiskova osvita – Military education.*, 10, 75–81 [in Ukrainian].
  9. Osodlo V. I. (2011) Osoblyvosti samorealizatsii subiekta u viiskovo-profesiinii diialnosti. *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Psykholohiia. Viiskovo-spetsialni nauky – Bulletin of the Karazin Kharkiv National University. Psychology. Military Special Sciences*. Kharkiv, 937, 225–233 [in Ukrainian].
  10. Telelym V. M. (2013). Pidhotovka viiskovykh fakhivtsiv v konteksti suchasnykh form i vydiv zbroinoi borotby. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka – Proceedings of the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv*. Kyiv [in Ukrainian].
  11. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. (2014). URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556–18/page<sup>2</sup>](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556–18/page2) [in Ukrainian].
  12. Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u XXI stolitti. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
  13. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2012–2021 roky. (2012). URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].
  14. Yakovenko L. I. (2011). Ekonomichni osnovy modernizatsii vyshchoi osvity v umovakh stanovlennia ekonomiky znan. Poltava [in Ukrainian].
  15. Fedotova V. H. (2000). Typolohiia modernizatsii i sposobiv yikh vyvchennia. *Voprosy filosofii – Questions of philosophy*, 4, 10–13 [in Russian].
  16. Pinchuk O. P. (2007). Problema vyznachennia multymedia v osviti: tekhnolohichni aspekt. *Novi tekhnolohii navchannia: nauk.-metod. zb. – New learning technologies*. Kyiv [in Ukrainian].
  17. Azhazha M. (2018). Derzhavne rehuliuвання protsesu modernizatsii vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. *Derzhavne upravlinnia. Investytsii: praktyka ta dosvid – Governance. Investment: practice and experience*. Kyiv [in Ukrainian].
  18. Zelnytskyi A. M. (2017). Yakist vyshchoi viiskovoi osvity yak rezultat funktsionuvannia pedahohichnoi system *Zbirnyk naukovykh prats «Viiskova osvita» – Military education*. Kyiv, 1. 62–69 [in Ukrainian].
  19. Kalynovskyi Yu. (2013). Pravove vykhovannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy: problemy ta perspektyvy. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiologiia. – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Avg.: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology Kharkiv* [in Ukrainian].



20. Tatsiy V. Ya., Danilyan O. G. (2019). Legal culture and state-building: correlation specifics in modern Ukraine. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv - Bulletin of the National Academy of Art and Culture Leadership*, 2, 123–127 [in Ukrainian].
21. Mitiahin O. O. (2013). Istorychni zasady reformuvannia systemy viiskovoi osvity v Ukraini. *Viiskova osvita – Military education*. Kyiv [in Ukrainian].
22. Prykhodko Yu. I. (2002). Tekhnolohiia osobystisno oriientovanoho navchannia viiskovykh fakhivtsiv. *Viiskova osvita: zb. nauk. pr. – Military education*. Kyiv [in Ukrainian]

**Финин Георгий Иванович**, доктор философских наук, доцент, заведующий кафедрой социально-экономических дисциплин Коммунального учреждения «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия» Харьковского областного совета  
г. Харьков, Украина

## СПЕЦИФИКА СТАНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ: МОДЕРНИЗАЦИЯ ИЛИ РЕФОРМИРОВАНИЕ

*Сделана попытка проанализировать специфику становления системы национального военного образования, ее модернизации и реформирования. Приведены основные направления совершенствования национальной системы военного образования. Охарактеризованы основные компоненты системы отечественного военного образования. Выяснено, что насущной необходимостью модернизационных сдвигов в военных учреждениях высшего образования являются концептуальные изменения всех сфер деятельности.*

**Ключевые слова:** модернизация, реформирование, учреждение высшего образования, компоненты образования, система военного образования.

**Finin Georgiy Ivanovich**, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Socio-Economic Disciplines Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy” of The Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine

## SPECIFICITY OF THE NATIONAL SYSTEM OF MILITARY EDUCATION ESTABLISHMENT: MODERNIZATION AND REFORM

**Problem setting.** *Significant changes in various spheres of life and development of our country influence the updating, reforming and modernization of the national higher*

education system, which aims at improving the quality of the provision of educational services. In turn, the existing system of military education in Ukraine is integrated with the general state system of education and operates on the basis of the current legislative and regulatory framework. etc.

**Recent research and publications analysis.** *Conceptual principles of formation of the national education system in the context of European integration of Ukraine are represented by the works of A. Boyko, M. Kultayeva, M. Trinyak, V. Shinkaruk and others. Scientists insist that there should be a single mechanism for the modern modernization of the national higher education system and military education in particular. Theoretical and methodological aspects of the formation of national military education, the problems of its modernization and reformation, the quality of training of military specialists, the introduction into the educational process of innovative technologies and modern teaching and training practices are considered in the studies of such scholars as Kvitkin P, V. Osodlo, V. Telelim, and others.*

**Paper objective.** *The purpose of the article is to philosophically analyze and highlight the main aspects of modernizing and reforming the national military education system.*

**Paper main body.** *First of all, reforming is bringing the political, financial, economic and public institutions of the state into conformity with some “generally recognized norms”, such as those of the European Union, for example. At the same time, modernization is the bringing of various spheres of life, and in particular the education of the country into a competitive state in accordance with the requirements of the present. Reformation can be considered a necessary prerequisite for modernization. And modernization, therefore, is a natural consequence of reform.*

*Under the circumstances of the current challenges that present-day Ukraine faces and the armed conflict in the East, the issues of reforming and modernizing the content of the national higher education system become especially urgent. This is a complex, important task. It includes various aspects: modernization of the educational management system, the combination of education and science, etc. The main components of the military education system are: education management bodies; a network of military education institutions (universities, academies, military institutes, including civilian universities, etc.). We suppose that the urgent need for modernization shifts in military education institutions is the conceptual change in all activities.*

**Conclusions of the research.** *At the present stage of development of power and special structures of the state there is a significant change in the requirements of society for the competencies that a military specialist should possess, and thus the requirements for filling the content of the national education system and the military education system in particular are changing. All this leads to the updating and the process of reforming and modernizing the national education and military education system as interconnected phenomena. All the above mentioned is due to the needs of practice, the complication of our country's*

*military-political situation, the Euro-Atlantic vector of our country's integration, and other challenges of today.*

**Keywords:** *modernization, reformation, higher education institution, components of education, military education system.*



**Павленко Жанна Олександрівна**, кандидат юридичних наук,  
доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету  
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [zhannapavlenko4@gmail.com](mailto:zhannapavlenko4@gmail.com)  
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6408-4299>

## МЕЖІ МОЖЛИВОГО І ДОПУСТИМОГО В ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ПІДХОДІ ДО ПРАВОВОГО ЗНАННЯ

*У статті обґрунтовується значення й межі застосування технологічного підходу до правового знання, його вплив на трансформацію права. Показано, що оскільки інтенсивний розвиток інноваційних технологій, їх широке впровадження в різні сфери суспільного життя є значущим фактором розвитку сучасного суспільства, то це поступово приводить до формування нової, «цифрової» реальності. Розкрито, що інноваційні технології є не лише потенційно прийнятними, а вже давно ефективно використовуються в юридичній сфері, завдяки чому, зокрема, забезпечується коректне і швидке рішення різноманітних завдань, що сприяє більш ефективному наданню юридичних послуг, забезпеченню професійної юридичної практики тощо. Виявлено, що в умовах нової реальності право стає не тільки засобом, інструментом, який забезпечує цифровізацію економіки, управління та інших сегментів соціального буття, а й об'єктом впливу цифровізації, у результаті якого воно зазнає змін своєї форми, змісту, системи, структури, механізму дії і демонструє тенденцію до посилення даних трансформацій.*

**Ключові слова:** інновації в праві, цифровізація права, інтелектуальні юридичні системи, технології штучного інтелекту в праві, цифрова реальність.

**Постановка проблеми.** Сучасні комп'ютерно-програмні технології, зокрема технології штучного інтелекту, день за днем продовжують стрімко, дуже інтенсивно розвиватися. Найбільш перспективними і при цьому найбільш неоднозначними технологіями, які вже застосовуються в багатьох сферах суспільних відносин, є технології штучного інтелекту. На сьогодні немає єдиного визначення для штучного інтелекту. У звіті Білого дому в жовтні 2016 р. під назвою «Підготовка до майбутнього штучного інтелекту» зазначається таке: «Деякі визначають штучний інтелект як комп'ютеризовану систему, яка демонструє поведінку, яку, як правило, вважають такою, що вимагає інтелектуальних зусиль. Інші визначають штучний інтелект як

систему, здатну раціонально вирішувати складні проблеми або вживати відповідні дії для досягнення своїх цілей за будь-яких реальних обставин, з якими вона стикається» [10]. Технології штучного інтелекту є потенційно застосовними в юридичній практиці і їх використання вже має місце в цій сфері, коли необхідна автоматизація повторюваних і рутинних завдань, щоб допомогти юристам надавати послуги на вищому рівні та спростити доступ до якісних юридичних послуг і правосуддя широким верствам населення. Штучний інтелект здатний забезпечувати коректне і швидке рішення різних завдань, що сприяє більш ефективному наданню юридичних послуг, більш ефективному забезпеченню професійної юридичної практики.

Нові складні виклики сучасності, зокрема: трансформація та ускладнення гетерогенності й ентропійності інтернет-простору, інтенсивний розвиток робототехніки, технологій штучного інтелекту – не можуть не відбиватися на стані та розвитку всієї правової системи держави і законодавства в найрізноманітніших сферах суспільних відносин. Значення й методологічне застосування технологічного підходу в праві сьогодні не викликає заперечень, однак потребує з'ясування питання про межі його застосування, адже очевидно, що право у своїй цілісності принципово не може бути повністю формалізоване, враховуючи ту обставину, що його істотною складовою є правосвідомість суб'єкта разом із його інтуїцією, емоціями, переконаннями і внутрішніми почуттями правового характеру. Подібні явища, включаючи неформалізовані національно-історичні архетипи правової поведінки й специфіку ментальності, не можуть бути в повному обсязі предметом формалізації, проте вони істотно зумовлюють характер правової поведінки, прийняття відповідних рішень і особливостей законотворення.

Отже, необхідно сформулювати критерії типології правових проблем, для розв'язання яких можлива цифрова формалізація, а для яких необхідне використання потенціалу «особистісного знання», до якого долучається інтуїція й практичний досвід тощо. Ці питання вимагають пильної наукової уваги і філософсько-правового осмислення.

**Результати аналізу наукових джерел і публікацій** свідчать, що дані тенденції вимагають глибокого і ретельного дослідження питання про межі застосування технологічного підходу в праві. Дослідженню проблем інтелектуалізації суспільства, створення й упровадження нових технологій, що ґрунтуються на ефективному використанні знань у нашій країні була присвячена низка робіт соціально-філософського спрямування, логіко-гносеологічного, філософсько-політичного, філософсько-правового, економічного, когнітивно-інформаційного, що, зокрема, знаходить своє відображення в працях: В. П. Андрущенко, І. В. Бойченка, О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня, А. Є. Конверського, В. І. Кушера, С. І. Максимова, В. Д. Титова,

А. І. Уйомова, О. Ю. Щербини, О. М. Юркевич та ін. Можливості, особливості, перспективи та межі задіяння технологій штучного інтелекту в професійній юридичній практиці, юридичній експертній діяльності висвітлювали у своїх роботах такі іноземні науковці: Н. Адам (Nabil R. Adam), Д. Артор (Giovanni Sartor), Д. Гарсія (Dennis Garcia), М. Багарік (Mirko Bagaric), Л. Брантінг (Luther Branting), Е. Д'Амато (Anthony D'Amato), Е. Джонглоуд (Anthonie Jongbloed), К. Ешли (Kevin Ashley), М. Холл (Maria Jean J. Hall), Д. Железников (John Zeleznikow), Д. Калабро (Domenico Calabro), Л. Каменер (Larry Kamener), Ф. Леві (Frank S. Levy), Ф. Лейт (Philip Leith), Д. МакДжінніс (John O. McGinnis), Х. Накад-Вестстрат (Henriëtte NakadWeststrate), Р. Пірс (Russell G. Pearce), Д. Рімас (Dana Remus), Е. Ріссланд (Edvina Rissland), А.-Б. Салем (Abdel-Badeeh M. Salem), М. Сімажкевич (Maria Siemaszkiewicz), Е. Страньєрі (Andrew Stranieri), Н. Стоббс (Nigel Stobbs), Т. Сурдин (Tania Sourdin), Д. Томпсон (Darin Thompson), Х. ван ден Херік (Jaap van den Herik), Д. Хантер (Dan Hunter), Р. Д. Холвчак (Richard D. Holowczak) та ін.

Результати досліджень даних проблем дають можливість зазначити, що загалом системне наукове осмислення складної, об'ємної і багатоаспектної проблеми з'ясування перспектив та меж задіяння технологічного підходу в професійній юридичній практиці, юридичній експертній діяльності, впливу на трансформацію правових норм, правознавчої науки і юридичної освіти тощо потребують подальшого ретельного вивчення. Бурхливий розвиток новітніх технологій, зокрема технологій штучного інтелекту, інтернету речей, хмарних технологій тощо, сприяє змінам у сучасному законодавстві. Сьогодні в державах з розвинутою економікою вже замислилися над питанням врегулювання статусу та використання технологій штучного інтелекту. Поки це тільки лише перші несміливі кроки, але надалі все це може вплинути на глобальні зміни в правовій системі аж до розвитку повноцінних комплексних інститутів права і законодавства, можливо галузей і підгалузей права.

Тому *метою* статті є розгляд можливих і допустимих напрямів і форм задіяння цифрових технологій у юридичній практиці, їх вплив на трансформацію права на підставі результатів осмислення цієї проблеми різними представниками гуманітарних наук та міждисциплінарних дослідників.

**Виклад основного матеріалу.** Штучний інтелект відіграє дуже важливу роль у наукових дослідженнях, оскільки він базується на механізмах, що генерують інтелект і здатність пізнавати [9], становить значний інтерес принаймні з двох причин: для здобуття розуміння внутрішніх механізмів людського розуму і для створення корисних для людини комп'ютерних програм і комп'ютерів, здатних мислити і діяти розумно [16, р. 1959]. Відповідно до

твердження П. Г. Вінстона, ще в 1970-ті рр. технології штучного інтелекту були вже доступні людині [6, с. 277] та у своєму розпорядженні мали колосальний позитивний потенціал для застосування в багатьох сферах суспільних відносин і виробництва [6, с. 24]. На початку 1970-х рр. у США діяло понад 100 університетських освітніх програм, що включали навчальні курси з теорії штучного інтелекту [7, с. 11]. Про те, як штучний інтелект та алгоритми впливають на інформацію, до якої ми маємо доступ, обговорювалися у Європарламенті 21 листопада 2017 р. під час щорічної лекції з оцінки параметрів науки та технологій (STOA). STOA надає членам Європарламенту незалежні, якісні та науково неупереджені дослідження та інформацію, яка допомагає оцінити вплив нових технологій. Директор групи мережевих обчислювальних систем MIT Media Lab (Кембрідж, США) Михайло Блєцас звернув увагу на те, що штучний інтелект вже задіюється всюди: «Ви будете здивовані тим, наскільки велике число додатків, у яких він використовується. Ми знаходимося в завершенні технологічної революції, і нині нам необхідно підібрати деталі й акумулювати досягнення цієї революції» [8]. У багатьох сферах діяльності рівень штучного інтелекту вже перевершує рівень інтелекту природного – людського [2, с. 222]. Технології штучного інтелекту все більш укорінюються в житті сучасного людства. Торкається це, між іншим, також модернізації і оптимізації робочих процесів юриста, зокрема судді. Дослідники серед найбільш потенційно застосовних у судочинстві систем виокремлюють системи штучного інтелекту, що забезпечують підтримку ухвалення рішень людиною, а також системи, що є інструментами ухвалення рішень. Системи штучного інтелекту, спрямовані на підтримку ухвалення рішень, доповнюють людські навички управління знаннями за допомогою комп'ютерних засобів управління знаннями. Системи, спрямовані на підтримку ухвалення рішень, допомагають особам, що приймають рішення, поліпшити їх продуктивність, тоді як інструменти ухвалення рішень автоматизують ці процеси [12, р. 74–75].

Галузь штучного інтелекту і права починає свій відлік з кінця ХХ ст. Міжнародні конференції, присвячені цій проблемі, почали скликати з 1987 р., реферативний журнал «Штучний інтелект і право» уперше був виданий у 1992 р. Однак роботи, присвячені логічному аналізу права і моделюванню юридичного міркування, велися вже в середині ХХ ст. У 1975 р. Е. Хант писав про методологію задіяння штучного інтелекту в виявленні колізій та інших дефектів нормативних правових актів і реагуванні на такі невідповідності, неузгодженості та дефекти [7, с. 464]. У 80-ті рр. ХХ ст. в працях Е. Рісланд були описані деякі механізми міркувань на основі досвіду, призначені для підтримки правових спорів, можливі для використання в системах штучного інтелекту [16; 17; 18]. Р. Холвчак і Н. Адам в 1997 р. виді-

ляли системи автоматичної класифікації юридичних документів, які функціонували при залученні штучного інтелекту [11, р. 1013–1018].

Сьогодні існує декілька напрямів розвитку цифровізації юридичного знання: програмне забезпечення, яке допомагає юристам (усе, що позбавляє рутини – бази даних), сервіси – чатботи, які автоматизовано надають юридичні послуги населенню і бізнесу, експертні системи. Порівнювати ці зовсім різні напрями є сенс з точки зору механізмів отримання, обробки та представлення й використання знань. Для створення інновацій в юриспруденції потрібно добре знати свої алгоритми. Якщо їх не описувати, не знатимеш, де можна покращити роботу юриста як на державній службі, так і в бізнесі, як це може допомогти для обслуговування клієнтів та оптимізації діловодства. Для створення «легких» штучних систем достатньо розробити свій алгоритм для вирішення конкретного юридичного питання та використати ІТ-технологію, яка вже існує. Деякі ідеї є революційними та ідеалістичними – наприклад, повністю перейти на онлайн-арбітраж та вирішення невеликих спорів алгоритмами замість судів, або ж надавати юридичні послуги виключно онлайн, через меседжери і за допомогою чат-ботів.

Ще на зорі розвитку штучного інтелекту були зроблені надзвичайно оптимістичні прогнозування щодо майбутнього інтелектуальних систем. У 1965 р., наприклад, піонери штучного інтелекту пророкували, що до 1985 р. «машини будуть здатні виконувати будь-яку роботу, на яку здатна людина» [19, р. 96.], у 1986 р. Д. Железніков вважав, що найближчим часом роботи замінять суддів при прийнятті рішень [21, р. 83]. Хоча треба зазначити, що зараз і навіть у доступному для огляду майбутньому, повна заміна суддів-людей «електронними суддями» малоімовірна, але застосування штучного інтелекту в юридичній сфері, зокрема в судочинстві, цілком обгрунтоване і можливе для виконання цілої низки забезпечувальних, насамперед найбільш рутинних функцій.

Здавалося б дивно те, що оптимістичні прогнози щодо систем штучного інтелекту в юридичній сфері не були здійснені навіть у першому десятиріччі XXI ст. Попри те, що апаратура і програмне забезпечення просувалися набагато далі і швидше, ніж у ті роки могли припускати дослідники, ці ранні прогнози не здійснилися. Проблема полягала не в потенціалі устаткування і програмного забезпечення, а в недооцінці складності природної мови і процесу міркування людини. Однією з причин розчарувань у галузі штучного інтелекту була неготовність до експлікації потрібних знань із добре розвинених предметних галузей. Незважаючи на наявність досить цікавих окремих теоретичних результатів, навіть формування основних концепцій формального подання властивостей інтелектуального поведіння, у сфері правознавства автоматизація юридичного міркування давала ще меншу



кількість позитивних результатів, ніж порівняльні зусилля в галузях медицини, геології, хімії.

Використання логічного програмування для моделювання юридичних міркувань не принесло бажаних результатів. Було інтуїтивно очевидно, що цей недолік в одержанні успішних результатів у галузі права криється у сутності природи юридичного міркування, що ґрунтується на дослідженнях формальних джерел закону і пов'язане з неточністю, невизначеністю норм позитивного права [21, р. 83], на відміну від тих галузей, які ґрунтуються на емпіричному знанні через виявлення причинних зв'язків між явищами, описових законах природничих наук. Юридичне знання містить інформацію стосовно норм права, їх інтерпретації, природи і функціонування правової системи. Оскільки юридичне міркування будується відповідно до діючої системи права, то юридична аргументація і, відповідно, створення штучної системи має ґрунтуватися на одній із двох концепцій: теорії «ієрархічних міркувань», що відштовхуються від правової норми або теорії «міркування за зразком», коли ситуація аналізується виходячи з прецеденту [3, с. 182]. П. Г. Уїнстон писав про істотну близькість, схожість логіки штучного інтелекту і логіки професійної юридичної практики: «Іноді вся система може представлятися у вигляді деякої потужної метафори, яка полегшує вирішення завдання завдяки різко вираженим властивостям аналогій. Вивчення їх близько до розгляду випадків в юридичній школі» [6, с. 278]. Цю думку поділяють багато науковців, зокрема С. Хокинг, Р. Пенроуз, Е. Шимоні, Н. Картрайт [5, с. 75].

На думку В. Бернхема, процес будь-якої правової аргументації складається з чотирьох етапів: спочатку юрист повинен визначити тему, потім заявити, яка правова норма застосовується в цьому випадку, після чого співвіднести правову норму з фактами справи і зробити висновок щодо цього співвідношення. На третьому та четвертому етапах цього процесу застосовується дедуктивна або традуктивна аргументація [1, с. 83]. Дослідник бере існуючу правову систему як вихідну точку і концентрується на юридичному ухваленні рішення в юридичній практиці. На думку Х. Праккен, існує 3 перспективно успішні напрями застосування інноваційних технологій в юридичній практиці: 1) сприяння прийняттю рішень по складних та громіздких завданнях, зокрема, в державному управлінні; 2) витяг, узагальнення та інтеграція правової інформації; 3) прогнозування наслідків прийняття рішень у специфічних сферах [14, р. 45]. Низка науковців вважають, що використання штучного інтелекту у сфері юридичної практики може здійснюватися в таких напрямках: моделювання юридичних обґрунтувань, у тому числі на основі прецедентного права, для чого систему слід навчити розуміти певні ключові аспекти юридичних міркувань і висновлень та створен-

ня обчислювальних інструментів, заснованих на штучному інтелекті, що використовуються в межах юридичної практики або юридичних досліджень, зокрема, з метою пошуку і виявлення релевантних судових рішень, їх сортування згідно з реалізованими в них доктринальними підходами, виявлення історичної значущості судових рішень [16, р. 1960]. За допомогою штучного інтелекту, як обґрунтовано вказують Дж. Мак-Джінніс і Р. Пірс, можна виробляти аналіз, спрямований на прогнозування (так званий предиктивний аналіз). Право з його величезною кількістю інформації, до якої входять і судова практика, й інші документи, піддається машинному аналізу даних, який лежить в основі інтелектуального аналізу. Правова інформація може включати фактичні обставини справи, прецеденти і результати справ. Такі дані можливо використовувати для прогнозування результату справи [13, р. 3052]. Одним із найважливіших напрямів залучення технологій штучного інтелекту в юридичній практиці є не лише забезпечення доступу до великих об'ємів юридичної інформації і спрощення роботи з цією інформацією, а й інтелектуальний пошук по масивам юридичної інформації для можливості задовольняти потреби фахівців із юридичної сфери.

Одночасно важливим є питання про межі застосовності технологій штучного інтелекту в юридичній практиці. Деякі науковці, зокрема Г. Серден вважають, що застосування технологій штучного інтелекту чинить незначний вплив на юридичну практику, оскільки юридична діяльність вимагає певних когнітивних здібностей, а такий високий рівень пізнання залишається принаймні сьогодні і в найближчому майбутньому за межами можливостей технологій штучного інтелекту. Адвокати, наприклад, щодня поєднують абстрактне мислення і здібності щодо рішення проблем в умовах правової і фактичної неповноти і невизначеності. Сучасні алгоритми штучного інтелекту, у свою чергу, демонструють нездатність відтворювати велику частину інтелектуальних навичок людини, значну відсталість у складних когнітивних процесах, зокрема в побудові висновлень у традуктивній формі, які властиві юридичній діяльності. Ураховуючи ці та інші обмеження сучасних технологій штучного інтелекту, можна зробити висновок, що доки комп'ютери не набудуть здатності до високорівневого пізнання і мислення, штучний інтелект навряд чи чинитиме вплив на наповнену абстракціями і невизначеностями сферу юридичної практики [20, р. 87].

Д. Римас і Ф. Леві вказують на межі застосовності технологій штучного інтелекту в юридичній практиці і на те, що вони повною мірою ніколи не зможуть замінити в цій професії людину, що штучний інтелект здатний кардинально змінити робочий процес юриста, але не здатний повністю замінити людський розум, що прогнози про неминучу заміну адвокатів технологі-

ями штучного інтелекту є надуманими і явно передчасними. Вказані автори відзначають, що комп'ютери не в змозі забезпечити (навіть в умовах масованого розвитку обчислювальних потужностей) надійне розуміння й адекватне тлумачення права, належне з'ясування і задоволення інтересів клієнтів, розуміння глибинних причин, шанобливу взаємодію із системою права, тобто все те, що і становить основні професійні компетентності, такі, що мають центральне значення для верховенства права і для юридичної професії. А збіднений погляд на право матиме згубні наслідки не лише для дотримання прав і свобод людини, а й для сприйняття законності і демократичної правової системи [15, р. 64].

Сучасні дослідники виділяють низку правових проблем застосування технологій штучного інтелекту в юридичній практиці [10], список яких не є вичерпним і які, зокрема, пов'язані з наведеними нижче питаннями:

Забезпечення конфіденційності даних. Для того, щоб інтелектуальні системи могли надавати послуги, вони повинні мати доступ та використовувати великі масиви даних. У свою чергу, ці системи також генерують значні обсяги інформації. Користувач послуг, пов'язаних із технологіями штучного інтелекту, повинен розуміти, як постачальник цих технологічних рішень захищає та використовує його дані.

Доступу до конфіденційної інформації правоохоронних органів. Оскільки обсяги даних експоненціально зростають, технології постійно розвиваються, а нормативна база не встигає оновлюватися так, щоб йти в ногу зі змінами в технологічному секторі, то виникають різні юридичні проблеми між технологічними компаніями та урядом, що стосуються доступу правоохоронних органів до даних. Такі виклики, швидше за все, стануть більш поширеними зі зростанням кількості систем штучного інтелекту.

Відсутністю нормативної бази регулювання застосування систем штучного інтелекту в юридичній практиці, оскільки ці технології знаходяться на ранніх етапах свого розвитку. Ураховуючи залежність цих систем від даних, необхідно приймати закони про конфіденційність даних. Незважаючи на те, що відсутність регуляторної бази та стандартів у галузі штучного інтелекту може створити певну плутанину та неоднозначність, вона дає можливість юристам допомагати будувати та розвивати цю сферу з самого початку.

Дотримання стандартів юридичної етики системами штучного інтелекту (якщо юристи використовують такі програми для надання послуг, то стає актуальним питання щодо гарантій відповідності нормам правової етики).

Захисту інтелектуальної власності. Елементи системи штучного інтелекту можуть підлягати захисту інтелектуальної власності, включаючи патенти. Імовірно, компанії, які розробляють та інвестують у ці технології, також

розробляють свої стратегії захисту інтелектуальної власності. Розвиток цих технологій може призвести до судових спорів щодо питань інтелектуальної власності.

Відповідальності при використанні систем штучного інтелекту юристом для надання консультацій клієнтам, у випадку помилки програми, якщо це може призвести до збитків (як юрстам пом'якшити ризики та інші потенційні проблеми відповідальності, пов'язані зі штучним інтелектом).

Небезпеки несанкціонованого доступу і модифікації зловмисниками систем штучного інтелекту; пошкодження систем штучного інтелекту шкідливими вірусними програмами.

Несвоєчасне отримання консультації від систем штучного інтелекту у випадку технічних проблем тощо.

Масове впровадження технологій штучного інтелекту в судову практику буде стримуватися, доки не будуть знайдені рішення проблем, які виникають при розв'язанні справ системами штучного інтелекту, що пов'язані з визначенням, розумінням і тлумаченням норм права, що застосовуються в кожному конкретному випадку, а саме: проблеми, які пов'язані з розглядом складних справ, що не мають жодного прецеденту, тобто які могли б бути прийняті штучною інтелектуальною системою за шаблони рішення; проблеми, пов'язані з розглядом складних із юридичної точки зору справ в умовах ситуативної, змістової і концептуальної невизначеностей; проблеми, пов'язані з розглядом справ в умовах, коли в протиріччя між собою вступають фундаментальні принципи судочинства (наприклад, принцип змагальності і принцип справедливості), зокрема справ, складних і неоднозначних з моральної точки зору, коли юридично коректне рішення може призводити до несправедливих наслідків; проблеми, пов'язані з розглядом справ, ускладнених через наявність правових прогалів, колізій та інших дефектів нормативного правового регулювання; проблеми, пов'язані з розглядом тактично складних справ, або при рішенні яких виникає питання стосовно юридичної кваліфікації фактів і рішення яких вимагає доклавання великої кількості інтелектуальних зусиль, пов'язаних із людським досвідом. Усі перелічені проблеми пов'язані з особливостями юридичного знання, яке з технологічної точки зору є «сировиною» для штучних юридичних систем [4].

**Висновки.** Інтенсивний розвиток інноваційних технологій, їх широке впровадження в різні сфери суспільного життя є значущим фактором розвитку сучасного суспільства, що поступово приводить до формування нової, «цифрової» реальності. З одного боку, інноваційні технології є не лише потенційно застосовними, а вже давно ефективно використовуються в юридичній сфері, завдяки чому, зокрема, забезпечується коректне і швидке рішення різноманітних завдань, що

сприяє більш ефективному наданню юридичних послуг, забезпеченню професійної юридичної практики тощо. З іншого боку, існує низка правових проблем застосування технологій штучного інтелекту в юридичній практиці, що вказує на межі допустимого в технологічному підході до правого знання.

Юридично і фактично можливими і релевантними напрямками і формами застосування технологій штучного інтелекту в юридичній практиці, зокрема, в судочинстві, є такі: інформаційно-документарне забезпечення юридичної практики, яке включає автоматизовану інтелектуальну класифікацію юридичних документів, формування і документарне ведення справ, вироблення завдяки використанню технологій штучного інтелекту проектів рішень різних правових проблем за допомогою застосування й аналізу баз даних; інтелектуальне експертно-аналітичне забезпечення юридичної практики шляхом зіставлення технологіями штучного інтелекту норм права, зіставлення нормативних правових актів з метою визначення їх ієрархії, встановлення норм і актів більш високої юридичної сили з числа тих, що зіставляються; генерація і видача експертних оцінок у межах судової експертизи або думки фахівця (застосування баз знань (експертних систем), автоматизованих систем підтримки правових рішень на основі штучного інтелекту); сприяння ухваленню рішень по великих об'ємах неоднорідних завдань у складних умовах невизначеностей, на основі неточної, недостатньої чи погано структурованої інформації.

Отже, з одного боку, право є засобом, інструментом, який забезпечує цифровізацію всіх сегментів соціального буття, а з іншого – об'єктом впливу цифровізації, у результаті якого відбувається його поступова трансформація.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. Київ: Україна, 1999. 542 с.
2. Бостром Н. Искусственный интеллект: Этапы. Угрозы. Стратегии: пер. с англ. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2016. 496 с.
3. Вступ до сучасної юридичної логіки / В. Д. Титов та ін.; за ред. М. І. Панова, В. Д. Титова. Харків: Ксилон, 2001. 198 с.
4. Павленко Ж. О., Водорезова С. Р. Практичне відношення до юридичного знання: структура знань. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2019. № 3 (42). С. 164–174.
5. Пенроуз Р., Шимони А., Картрайт Н., Хокинг С. Большое, малое и человеческий разум: пер. с англ. Москва: Мир, 2004. 191 с.
6. Уинстон П. Г. Искусственный интеллект / под ред. Д. А. Поспелова ; пер. с англ. В. Л. Стефанюка Москва: Мир, 1980. 520 с.
7. Хант Э. Искусственный интеллект: пер. с англ. Москва: Мир, 1978. 560 с.
8. Artificial intelligence: the hidden algorithms shaping our lives: News European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/economy/>

- 20171117STO88355/artificial-intelligence-the-hidden-algorithms-shaping-our-lives (дата звернення: 12.12.2019).
9. Chandra R., Prihastomo Y. Artificial Intelligence Definition: A Review. *Computer Science*. 2012. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Artificial-Intelligence-Definition-%3A-A-Review-Chandra-Prihastomo/d959ad041acca7570a7229e51c18a297bb7ca0b2> (дата звернення: 12.12.2019).
  10. Garcia D. Preparing for Artificial Intelligence in the Legal Profession. *The Lexis Practice Advisor Journal*. URL: <https://www.lexisnexis.com/lexis-practice-advisor/the-journal/b/lpa/posts/preparing-for-artificial-intelligence-in-the-legal-profession> (дата звернення: 12.12.2019).
  11. Holowczak R. D., Adam N. R. Information extraction-based multiple-category document classification for the global legal information network. *Proceedings of the Ninth Conference on Innovative Applications of Artificial Intelligence (IAAI-97 Proceedings)*. Palo Alto (California, USA): Association for the Advancement of Artificial Intelligence, 1997. 1123 p. URL: <http://www.aaai.org/Papers/IAAI/1997/IAAI97-202.pdf> (дата звернення: 12.12.2019).
  12. Lodder A., Zeleznikow J. Artificial Intelligence and Online Dispute Resolution. *Online Dispute Resolution: Theory and Practice* / Ed. by M. A. Wahab, E. Katsh, D. Rainey. The Hague (Netherlands): Eleven International Publishing, 2012. P. 73–94. URL: [https://www.mediate.com/pdf/lodder\\_zeleznikow.pdf](https://www.mediate.com/pdf/lodder_zeleznikow.pdf) (дата звернення: 12.12.2019).
  13. McGinnis J. O., Russel G. P. The great disruption: How machine intelligence will transform the role of lawyers in the delivery of legal services. *Fordham Law Review*, 2013. № 82. P. 3041–3066.
  14. Prakken H. On how AI & law can help autonomous systems obey the law: a position paper. *Artificial Intelligence for Justice*. 2016. P. 42–46. URL: [http://www.ai.rug.nl/~verheij/AI4J/papers/AI4J\\_paper\\_12\\_prakken.pdf](http://www.ai.rug.nl/~verheij/AI4J/papers/AI4J_paper_12_prakken.pdf) (дата звернення: 12.12.2019).
  15. Remus D., Levy F. S. Can Robots Be Lawyers? Computers, Lawyers, and the Practice of Law. *SSRN Electronic Journal*. 11.12.2015. 67 p.
  16. Rissland E. L. Artificial Intelligence and Law: Stepping Stones to a Model of Legal Reasoning. *The Yale Law Journal*. 1990. Vol. 99. № 8. P. 1957–1981.
  17. Rissland E. L. Examples in legal reasoning: Legal hypotheticals. *Proceedings of IJCAI-83*. San Mateo (CA, USA): Morgan Kaufmann, 1983. URL: <https://www.ijcai.org/Proceedings/83-1/Papers/020.pdf> (дата звернення: 12.12.2019).
  18. Rissland E. L., Ashley K. D. HYPO: A case-based system for trade secrets law. *ICAIL '87 Proceedings of the First International Conference on Artificial Intelligence and Law*. Boston (MA, USA), 1987. P. 60–66.
  19. Simon H. A. The Shape of Automation for Men and Management. Harper&Row, 1965. 111 p.
  20. Surden H. Machine Learning and Law. *Washington Law Review*. 2014. Vol. 89. № 1. P. 87–115.
  21. Zeleznikow John. Reflections on My Journey in Using Information Technology to Support Legal Decision Making – From Legal Positivism to Legal Realism. *Law in context*, Vol. 36. Issue 1, 2019. P. 80–92.

## REFERENCES

1. Bernkhem, V. (1999). Vstup do prava ta pravovoi systemy SShA. Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].
2. Bostrom, N. (2016). Iskusstvennyiy intellekt: Etapyi. Ugrozyi. Strategii: Per. s angl. Moskva: Mann, Ivanov i Ferber [in Russia].
3. Vstup do suchasnoi yurydychnoi lohiky (2001) / V. D. Tytov ta in.; za red. M. I. Panova, V. D. Tytova. Kharkiv: Ksylyon [in Ukrainian].
4. Pavlenko, Zh. O., Vodoriezova, S. R. (2019). Praktychne vidnoshennia do yurydychnoho znannia: struktura znan. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*. Seria: Filozofia. 3 (42), 164–174 [in Ukrainian].
5. Penrouz, R., Shimoni, A., Kartrayt, N., Hoking, S. (2004). Bolshoe, maloe i chelovecheskiy razum: Per. s angl. Moskva: Mir [in Russia].
6. Uinston, P. G. (1980). Iskusstvennyiy intellekt: Per. s angl. V. L. Stefanyuka / pod red. D. A. Pospelova. Moskva: Mir [in Russia].
7. Hant, E. (1978). Iskusstvennyiy intellekt: Per. s angl. Moskva: Mir. [in Russia].
8. Artificial intelligence: the hidden algorithms shaping our lives: News European Parliament. (2017). URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/economy/20171117STO88355/artificial-intelligence-the-hidden-algorithms-shaping-our-lives> [in English].
9. Chandra, R., Prihastomo, Y. (2012). Artificial Intelligence Definition: A Review. *Computer Science*. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Artificial-Intelligence-Definition-%3A-A-Review-Chandra-Prihastomo/d959ad041acca7570a7229e51c18a297bb7ca0b2> [in English].
10. Garcia, D. (2016). Preparing for Artificial Intelligence in the Legal Profession. *The Lexis Practice Advisor Journal*. URL: <https://www.lexisnexis.com/lexis-practice-advisor/the-journal/b/lpa/posts/preparing-for-artificial-intelligence-in-the-legal-profession> [in English].
11. Holowczak, R. D., Adam, N. R. (1997). Information extraction-based multiple-category document classification for the global legal information network. *Proceedings of the Ninth Conference on Innovative Applications of Artificial Intelligence (IAAI-97 Proceedings)*. Palo Alto (California, USA): Association for the Advancement of Artificial Intelligence. URL: <http://www.aaai.org/Papers/IAAI/1997/IAAI97-202.pdf> (дата звернення: 12.12.2019) [in English].
12. Lodder, A., Zeleznikow, J. (2012). Artificial Intelligence and Online Dispute Resolution. *Online Dispute Resolution: Theory and Practice* / Ed. by M. A. Wahab, E. Katsh, D. Rainey. The Hague (Netherlands): Eleven International Publishing, 73–94. URL: [https://www.mediate.com/pdf/lodder\\_zeleznikow.pdf](https://www.mediate.com/pdf/lodder_zeleznikow.pdf) [in English].
13. McGinnis, J. O., Russel, G. P. (2013). The great disruption: How machine intelligence will transform the role of lawyers in the delivery of legal services. *Fordham Law Review*, 82, 3041–3066 [in English].
14. Prakken, H. (2016). On how AI & law can help autonomous systems obey the law: a position paper. *Artificial Intelligence for Justice*, 42–46. URL: [http://www.ai.rug.nl/~verheij/AI4J/papers/AI4J\\_paper\\_12\\_prakken.pdf](http://www.ai.rug.nl/~verheij/AI4J/papers/AI4J_paper_12_prakken.pdf) [in English].

15. Remus, D., Levy, F. S. (2015). Can Robots Be Lawyers? Computers, Lawyers, and the Practice of Law. *SSRN Electronic Journal* [in English].
16. Rissland, E. L. (1990). Artificial Intelligence and Law: Stepping Stones to a Model of Legal Reasoning. *The Yale Law Journal*. Vol. 99. № 8, 1957–1981 [in English].
17. Rissland, E. L. (1983). Examples in legal reasoning: Legal hypotheticals. *Proceedings of IJCAI-83*. San Mateo (CA, USA): Morgan Kaufmann. URL: <https://www.ijcai.org/Proceedings/83-1/Papers/020.pdf> [in English].
18. Rissland, E. L., Ashley, K. D. (1987). HYPO: A case-based system for trade secrets law. *ICAIL '87 Proceedings of the First International Conference on Artificial Intelligence and Law*. Boston (MA, USA), 60–66 [in English].
19. Simon, H. A. (1965). *The Shape of Automation for Men and Management*. Harper&Row [in English].
20. Surden, H. (2014). Machine Learning and Law. *Washington Law Review*. Vol. 89, 1, 87–115 [in English].
21. Zeleznikow, J. (2019). Reflections on My Journey in Using Information Technology to Support Legal Decision Making – From Legal Positivism to Legal Realism. *Law in context*, Vol. 36, 1, 80–92 [in English].

*Павленко Жанна Александровна, кандидат юридических наук, доцент,  
доцент кафедры философии Национального юридического университета  
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина*

## **ПРЕДЕЛЫ ВОЗМОЖНОГО И ДОПУСТИМОГО В ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ ПОДХОДЕ К ЮРИДИЧЕСКОМУ ЗНАНИЮ**

*В статье обосновываются значение и методология технологического подхода в праве, пределы использования данного подхода. Показано, что поскольку интенсивное развитие инновационных технологий, их широкое внедрение в разные сферы общественной жизни является значимым фактором развития современного общества, то это постепенно приводит к формированию новой «цифровой» реальности. Раскрыто, что инновационные технологии являются не только потенциально применимыми, а уже давно эффективно используются в юридической сфере, благодаря чему, в частности, обеспечивается корректное и быстрое решение разнообразных заданий, которое способствует более эффективному предоставлению юридических услуг, обеспечению профессиональной юридической практики и т. п. Выявлено, что в условиях новой реальности право становится не только средством, инструментом, которое обеспечивает цифровизацию экономики, управления и других сегментов существования социума, но и объектом влияния цифровизации, в результате которого оно испытывает изменения своей формы, содержания, системы, структуры, механизма действия и демонстрирует тенденции к усилению данных трансформаций.*



**Ключевые слова:** инновации в праве, цифровизация права, интеллектуальные юридические системы, технологии искусственного интеллекта в праве, цифровая реальность.

**Pavlenko Zhanna Oleksandrivna**, PhD in Law, Associate Professor;  
Associate Professor of the Department of Philosophy  
of the Yaroslav Mudryi National Law University,  
Kharkiv, Ukraine

## THE LIMITS OF THE POSSIBLE AND PERMISSIBLE IN THE TECHNOLOGICAL APPROACH TO LEGAL KNOWLEDGE

**Problem setting.** *New complex challenges of the present, including transformation and complication of heterogeneity and entropy of the Internet space, intensive development of robotics, technologies of artificial intelligence, can not but affect the state and development of the entire legal system of the state and legislation in various spheres of public relations. It is necessary to formulate criteria for a typology of legal problems that can be solved by digital formalization, and which require the use of the potential of “personal knowledge” to which intuition and practical experience are involved, etc.*

**Recent research and publications analysis.** *The results of studies of these problems make it possible to point out that, as a whole, a systematic scientific understanding of the complex, voluminous and multidimensional problem of clarifying the perspectives and limits of the technological approach in professional legal practice, legal expert activity, influence on the transformation of legal norms, jurisprudence and legal education and the like need further careful study. The rapid development of new technologies, in particular artificial intelligence technologies, the Internet of Things, cloud technologies, etc., is contributing to changes in current legislation. Today, advanced economies are already pondering the question of regulating the status and use of AI technologies. While these are only the first bold steps, in the future, all of these can affect global changes in the legal system – perhaps full-fledged comprehensive institutions of law and institutions of law, even the branches and branches of law.*

**Paper objectiv.** *The purpose of this article is to consideration of certain aspects of digitization of law and the limits of possible and admissible in the technological approach to legal knowledge on the basis of the results of understanding of this problem by different representatives of the humanities and interdisciplinary researchers.*

**Paper main body.** *The article substantiates the importance and methodology of the technological approach in law, the limits of the use of this approach. It is shown that since the intensive development of innovative technologies, their widespread adoption in various spheres of public life is a significant factor in the development of modern society, this gradually leads to the formation of a new “digital” reality. It is disclosed that innovative technologies are not only potentially applicable, but have long been effectively used in the*

*legal sphere, due to which, in particular, the correct and quick solution of various tasks is ensured, which contributes to more efficient provision of legal services, ensuring professional legal practice, etc. It is revealed that in the new reality, law becomes not only a means, a tool that provides digitalization of the economy, management and other segments of society, but also the object of digitalization, as a result of which it experiences changes in its form, content, system, structure, mechanism of action and demonstrates tendencies to strengthen these transformations.*

**Conclusions of the research.** *In the face of new reality, law becomes not only a means, a tool that ensures the digitization of the economy, governance and other segments of social life, but also the object of digitalization, in which it changes its form, content, system, structure, mechanism of action and demonstrates a tendency to enhance these transformations. The following are legally and in fact possible and relevant directions and forms of the use of artificial intelligence technologies in legal practice, in particular in the judiciary: information and documentary support of legal practice, which includes automated intellectual classification of legal documents, formation and documentation of cases, elaboration through the use of artificial intelligence technologies of projects of solutions to various legal problems by means of using and analyzing databases; intellectual expert-analytical support of legal practice by comparison of technologies of artificial intelligence of norms of law, comparison of normative legal acts in order to determine their hierarchy, establishment of norms and acts of higher legal force from among those that are compared; generating and issuing expert assessments within the framework of forensic expertise or specialist opinion (use of knowledge bases (expert systems), automated systems for supporting legal decisions based on artificial intelligence); facilitating decision-making on large volumes of heterogeneous tasks in difficult uncertainty conditions, based on inaccurate, insufficient or poorly structured information.*

**Keywords:** *innovations in law, digitization of law, intellectual legal systems, technologies of artificial intelligence in law, digital reality.*



**Трофименко Володимир Анатолійович**, кандидат юридичних наук,  
доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету  
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
ORCID ID: 0000-0003-2240-3727

## **ПРОФІЛАКТИКА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ІНОЗЕМНИХ ВЧЕНИХ (НА ПІДСТАВІ КОМПЛЯТИВНОГО МЕТОДУ)**

*Публікація присвячена розгляду наукових публікацій вітчизняних та іноземних науковців, об'єктом яких є профілактична діяльність. Аналіз публікацій дозволяє зробити висновок про те, що вітчизняні науковці переважно розглядають теоретичні аспекти профілактики, тоді як іноземні автори – практичні та прикладні питання, а одним з головних питань є взаємодія поліції та суспільства.*

**Ключові слова:** профілактика, попередження злочинності, поліція, правоохоронна система.

**Актуальність теми.** Україна все більше інтегрується в європейську спільноту шляхом трансформації національного законодавства та зміни статусу державних органів влади. Правоохоронна система, зокрема Національна поліція, є певним лакмусовим папірцем таких змін з причини місця, яке вона займає в системі органів державної влади та її впливу на стан суспільного життя та громадського порядку в суспільстві.

Громадянське суспільство починає ставити перед Національною поліцією нові вимоги у зв'язку зі зміною вектора напрямку її діяльності. Якщо раніше це був державний озброєний орган державної влади, то сьогодні акцентується увага на тому, що це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству. Акцент мілітаризації змінено на службовий статус Національної поліції стосовно суспільства. Такий підхід розширює сферу її діяльності в бік цивільної, незбройної співпраці з громадянами. Однією зі складових цієї сфери є профілактична діяльність поліцейських органів з попередження злочинності. Тому актуальним залишається пошук сучасного розуміння профілактики, а також урахування досвіду наукових розробок науковців інших країн.

**Стан останніх досліджень та публікацій.** Профілактика як важлива сфера діяльності правоохоронної системи є популярним об'єктом наукових

розробок як в Україні, так і в інших країнах (країни Європи, Канада, США тощо). Але аналіз наукових розробок дозволяє побачити різницю в наукових підходах до розкриття її змісту.

**Метою публікації** є показати різницю в підходах вітчизняних та іноземних науковців до феномену профілактичної діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** У нашій країні фактично відсутнє сучасне повне нормативне регулювання профілактичної діяльності Національної поліції України. Закон «Про Національну поліцію» [1] лише опосередковано згадує про таку функцію поліції, як профілактична в загальних нормах. Про окремі види профілактичної діяльності згадується в інших законах, дія яких поширюється на окремі прошарки населення [2; 3], існують і певні підзаконні акти [4], якими керуються окремі працівники поліції. Такий стан нормативної бази підтверджує і С. М. Школа, який пише, що «...законодавство в цій сфері недосконале, має значні прогалини, які потребують негайного усунення, оскільки це заважає повноцінно протидіяти правопорушенням демократичними й гуманними методами» [5, с. 131]. Тому такий стан нормативної бази визвав жваву дискусію вітчизняних науковців стосовно поняття та розуміння профілактики та інших питань.

Намагаючись дати поняття «профілактики», вітчизняні науковці намагаються дати її визначення як для окремих сфер правоохоронної діяльності, як приклад: «Профілактика злочинів під час виконання кримінальних покарань у пенітенціарних установах – це діяльність служб, яка спрямована на виявлення, усунення, нейтралізацію або блокування причин і умов пенітенціарної злочинності та злочинної поведінки» [6], так і безпосередньо загальне поняття профілактики.

Даючи загальне поняття профілактики, О. М. Ключев розглядає її як методологічно складне явище з таких причин: «По-перше, вона є багаторівневою системою заходів, що проводяться державними, недержавними органами та установами, громадськими формуваннями та окремими громадянами для мінімізації дії або нейтралізації причин, що породжують правопорушення або сприяють їх вчиненню. По-друге, профілактика правопорушень – це особливий вид соціального управління, що має за мету зниження інтенсивності процесів детермінації правопорушень, нейтралізацію дії її причин та умов для обмеження правопорушень до соціально прийняттого рівня. По-третє, вона є різноманітною за формами діяльністю, яка спрямована на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на правопорушення. По-четверте, профілактика правопорушень – це вплив держави, суспільства та їх інститутів на негативні сторони соціального буття з метою усунення, послаблення та нейтралізації причин вчинення протиправних дій та умов, що сприяли їм. По-п'яте, профілактика правопорушень є інтегро-

ваною, багаторівневою взаємодією та взаємозалежністю елементів системи, яка створена для здійснення функцій боротьби із протиправними вчинками» [7, с. 78]. В. І. Фелик намагається зрозуміти поняття профілактики через категорію «вид». Дослідивши цю категорію через Словник української мови, він дає таке поняття профілактики: «Говорячи про вид профілактичної діяльності Національної поліції, мається на увазі така завершена система дій, що реалізується з метою впливу на один і той же об'єкт, та виражається в певних формах» [8, с. 314]. Філологічним шляхом іде Я. С. Посохова, визначаючи синонімом терміна «профілактика» термін «попередження» [9, с. 106].

Найбільш повне та системне визначення поняття профілактики як функції Національної поліції дає С. М. Школа: «Одним з основних повноважень поліції є профілактика (превенція) правопорушень, що полягає в цілеспрямованій діяльності підрозділів і служб поліції з метою виявлення, усунення і зниження негативного впливу чинників, що зумовлюють учинення кримінальних і адміністративних правопорушень, формування позитивного середовища соціалізації й коригування поведінки осіб, схильних до вчинення правопорушень» [5, с. 130].

Надалі практично у всіх згаданих публікаціях їхні автори звертаються до розгляду та класифікації функцій, форм та видів профілактичної діяльності поліції в межах її компетенції. Таким чином, можна констатувати теоретичний акцент вітчизняних науковців стосовно дослідження профілактичної діяльності поліції.

Аналіз деяких джерел із наукометричної бази Web of Science дозволяє виокремити інший вектор зацікавленості іноземних науковців.

Канадський дослідник Дж. Ліндсей (Lindsay, 2003), не вдаючись у теоретичні засади розуміння профілактики, взагалі ставить під сумнів ефективність систематичних профілактичних дій. Позитивний результат профілактики – це завжди або удача, або щасливий випадок. Заради такої удачі мало хто буде ризикувати спокоєм мешканців чи своєю репутацією, стверджує автор. Самої ж профілактики мешканці побоюються іноді більше, ніж злочинності. Вона взагалі, на думку вченого, не завжди збігається з іншими поліцейськими функціями. Тому головна мета роботи поліції – попереджати погані речі [10].

Висловлює певний сумнів про здатність поліції займатися профілактичною діяльністю і колектив авторів у складі П. Краткоскі, Д. Дас, А. Верма (P. Kratcoski, D. Das, A. Verma, 2003). Причиною цього є нездатність поліції швидко підлаштовуватися під швидкоплинні суспільні зміни. Поліцейські організації та персонал є стійкими до змін, а профілактика сприймається як «соціальна робота». Тим більше поліцейські органи не готові відмовитися

від своєї насильницької функції на користь профілактичної. Це можливо лише за спеціальної перепідготовки поліціантів [11].

Деякі автори звертають увагу на те, що успішність профілактичної роботи прямо залежить від урахування локальних особливостей певних територій. Так, канадський вчений Курт Тейлор Грифіц (Griffiths) резюмує, що географічна ізоляція, соціальні проблеми та історія недовіри до поліції в поєднанні зі структурою, за допомогою якої надаються поліцейські послуги, створюють значні проблеми для розвитку та стійкості ініціатив із попередження злочинності. Однак унікальні умови життя північних громад Канади також дають можливість для створення партнерських відносин між поліцією та громадами, що ґрунтуються на взаємній довірі, які зможуть забезпечити основу для ефективних програм із попередження злочинності [12]. Про національні особливості пишуть угорські дослідники Ф. Банфі та І. Саркозі (Banfi, Sarkozy, 2003). В Угорщині, наголошують вони, зростає злочинність. Її попередження вимагає більш тісної співпраці зі співтовариством. Оскільки злочинність є, на їхню думку, локальною проблемою, вона вимагає локальної профілактики, а також розробки та реалізації місцевої стратегії. Охорона громадського порядку є найкращим підходом для підвищення ефективності поліції в досягненні цієї мети [13].

На об'єднанні зусиль поліції та всього суспільства наголошують канадські вчені Керрі Сандерс та Дебра Ланган (Sanders, Langan, 2019). Автори наголошують на необхідності сумісних заходів для забезпечення суспільства, тому зусилля по забезпеченню злочинності включають партнерство поліції з різноманітними громадськими організаціями та суспільними службами. Зовнішнім проявом такої партнерської взаємодії є складання Ситуаційних таблиць суспільства, які закріплюють певні управлінські заходи, що є технологіями соціального контролю. Указані технології перерозподіляють відповідальність за безпеку суспільства та зниження ризиків для суб'єктів. Самі таблиці не дозволяють поліції відсторонитися від безпекових дій [14]. Американський правник С. Лаб (Lab, 2003) пропонує не тільки об'єднати зусилля поліції та суспільства, а й зайняти поліцейським органам лідерські позиції в профілактичній діяльності. Посадові особи поліції повинні допомагати виявляти проблеми, заохочувати жителів та інших осіб до прийняття рішень для вирішення певних ситуацій, а також допомагати в оцінці цих зусиль. Замість того, щоб намагатися вирішити соціальні проблеми самостійно, поліція повинна співпрацювати з усіма колами суспільства, щоб зробити громади більш безпечними для проживання [15].

Підтримуючи тезу про взаємодію поліції та суспільства, сербський дослідник Е. Кесетович (Kesetovic, 2002) звертає увагу на імідж поліції. Якщо поліція охороняє та захищає лише невелику частину суспільства – забез-

печені прошарки – вона ніколи не зможе повністю виконувати свої функції, тим більше профілактичну. Переорієнтація та реформування поліцейських органів на демократичних принципах допоможе повернути довіру населення до правоохоронної системи, що, у свою чергу, дозволить більш ефективно попереджати злочинність [16].

Цікавим, на думку автора, є дослідження американських авторів Л. Рен, С. Чао, Н. Ловрич (Ren, Zhao, Lovrich, 2006). Вони звертають увагу на місце волонтерів у профілактиці злочинності. При пошуку добровільних помічників науковці вважають за необхідне враховувати демографічний показник (відсоткове співвідношення чоловіків і жінок), стан добросусідства у населених пунктах, різноманітність політичних поглядів. Найважливішим для добровільних помічників (волонтерів) статистичні дані показали демографічний показник, політичні погляди, незважаючи на їхню важливість, займають останнє місце при формуванні руху волонтерства на певних територіях [17].

Проведений аналіз публікацій іноземних науковців з тематики профілактики злочинності показує, наскільки різноманітне та широке коло проблем досліджується авторами стосовно профілактичної роботи, що ще раз доводить актуальність цих досліджень. Опрацювання профілактичної функції правоохоронної системи є необхідним як для розвинених країн, так і країн, демократія яких знаходиться на шляху становлення.

**Висновки.** Проведений аналіз наукових публікацій свідчить про різне ставлення вітчизняних та іноземних вчених до такого явища як профілактика (попередження) злочинності.

Вітчизняні науковці сперечаються на теоретичних теренах, намагаючись дати чітке визначення профілактики на тлі невеликої та неповної нормативної бази стосовно профілактичної діяльності. Національна наука ставить перед собою завдання напрацювати повно теоретичну базу розуміння профілактики як функції правоохоронної системи, Національної поліції зокрема.

Для іноземних науковців поняття, види та функції профілактики дані як апріорі. Вони не ставлять перед собою такої великої кількості теоретичних питань, а намагаються поставити та порекомендувати шляхи вирішення практичних, прикладних, щоденних проблем профілактики злочинності. Але, вирішуючи такі проблеми, іноземні вчені дуже часто піднімають і важливі теоретичні проблеми, як наприклад фактично однаковий страх перед злочинністю та її профілактикою. На думку автора, шлях іноземних науковців більш правильний з причини того, що на перше місце вони ставлять вирішення практичних проблем профілактичної діяльності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 03.12.2019).
2. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України № 264/94-ВР від 01.12.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-вр> (дата звернення: 03.12.2019).
3. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України № 3160-VI від 17.03.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17> (дата звернення: 03.12.2019).
4. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: Наказ МВС № 650 від 28.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 03.12.2019).
5. Школа С. М. Правові засади профілактичної роботи Національної поліції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. №3. С. 129–132.
6. Гула Л. Концептуальні підходи до визначення поняття та змісту профілактики (попередження) злочинів у кримінально-виконавчих установах. URL: [http://ena.lp.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/ntb/44663/2018n894\\_Issue\\_18\\_Hula\\_L-Conceptual\\_going\\_near\\_determination\\_104-108.pdf?sequence=2&isAllowed=y](http://ena.lp.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/ntb/44663/2018n894_Issue_18_Hula_L-Conceptual_going_near_determination_104-108.pdf?sequence=2&isAllowed=y) (дата звернення: 04.12.2019).
7. Клюев О. М. Сутність і загальна характеристика профілактичної діяльності на місцевому рівні. *Форум права*. 2006. №2. С. 76–79.
8. Фелик В. І. Класифікація видів профілактичної діяльності Національної поліції України. *Форум права*. 2016. №4. С. 313–316.
9. Посохова Я. С. Превентивна діяльність поліцейських: психологічні особливості здійснення. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*: матеріали III Міжнародної конференції (Харків, 24 травня 2018 року). Харків: ХНУВС, 2018. С. 106–109.
10. Lindsay J. The crime prevention continuum: A community policing perspective on crime prevention in Canada. *International Perspectives on Community Policing and Crime Prevention Conference* (The Hague, Netherlands, 2003). The Hague, 2003. P. 42–57.
11. Kratcoski P., Das D., Verma A. World perspective on crime prevention: A community policing approach. *International Perspectives on Community Policing and Crime Prevention Conference* (The Hague, Netherlands, 2003). The Hague, 2003. P. 224–241.
12. Griffiths C. T. Policing and community safety in northern Canadian communities: challenges and opportunities for crime prevention. *Crime prevention & community safety*. 2019. Vol. 3. №3. P. 246–266.
13. Banfi F., Sarkozi I. Crime prevention in Hungary: A community policing approach. *International Perspectives on Community Policing and Crime Prevention Conference* (The Hague, Netherlands, 2003). The Hague, 2003. P. 168–179.



14. Sanders B., Langan D. New public management and the extension of police control: community safety and security networks in Canada. *Policing & Society*. 2019. Vol. 29. №5. P. 566–578.
15. Lab S. Community policing as crime prevention in the United States. *International Perspectives on Community Policing and Crime Prevention Conference* (The Hague, Netherlands, 2003). The Hague, 2003. P. 3–13.
16. Kesetovic E. Police public relations in function of crime prevention. *4th Biennial International Conference on Policing in Central and Eastern* (Ljubljana, Slovenia, 2002). Ljubljana, 2002. P. 193–203.
17. Ren L., Zhao J., Lovrich N. Participation community crime prevention: who volunteers for police work? *Policing – an international journal of police strategies & management*. 2006. Vol. 29. №3. P. 464–481.

## REFERENCES

1. Pro Natsional'nu politsiyu: Zakon Ukrayiny №580-VIII vid 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (data zvernennya: 03.12.2019) [in Ukrainian].
2. Pro administratyvnyy nahlyad za osobamy, zvil'nenymy z mist' pozbavlennya voli: Zakon Ukrayiny №264/94-VR vid 01.12.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-vr> (data zvernennya: 03.12.2019) [in Ukrainian].
3. Pro sotsial'nu adaptatsiyu osib, yaki vidbuvayut' chy vidbulu pokarannya u vydi obmezhenya voli abo pozbavlennya voli na pevnyy strok: Zakon Ukrayiny №3160-VI vid 17.03.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17> (data zvernennya: 03.12.2019) [in Ukrainian].
4. Instruktsiya z orhanizatsiyi diyal'nosti dil'nychnykh ofitseriv poltsiyi: Nakaz MVS №650 vid 28.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (data zvernennya: 03.12.2019) [in Ukrainian].
5. Shkola S. M. Pravovi zasady profilaktychnoyi roboty Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi*. 2016. №3. S. 129–132 [in Ukrainian].
6. Hula L. Kontseptual'ni pidkhody do vyznachennya ponyattya ta zmistu profilaktyky (poperedzhennya) zlochyniv u kryminal'no-vykonavchykh ustanovakh. URL: [http://ena.lp.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/ntb/44663/2018n894\\_Issue\\_18\\_Hula\\_L-Conceptual\\_going\\_near\\_determination\\_104-108.pdf?sequence=2&isAllowed=y](http://ena.lp.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/ntb/44663/2018n894_Issue_18_Hula_L-Conceptual_going_near_determination_104-108.pdf?sequence=2&isAllowed=y) (data zvernennya: 04.12.2019 roku) [in Ukrainian].
7. Klyuyev O. M. Sutnist' i zahal'na kharakterystyka profilaktychnoyi diyal'nosti na mistsevomu rivni. *Forum prava*. 2006. №2. S. 76–79 [in Ukrainian].
8. Felyk V. I. Klasyfikatsiya vydiv profilaktychnoyi diyal'nosti Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny. *Forum prava*. 2016. №4. S. 313–316 [in Ukrainian].
9. Posokhova YA. S. Preventyvna diyal'nist' politseys'kykh: psykholohichni osoblyvosti zdiysnennya. *Pidhotovka politseys'kykh v umovakh reformuvannya systemy MVS Ukrayiny: materialy III Mizhnarodnoyi konfrenetsiyi* (Kharkiv, 24 travnya 2018 roku). Kharkiv : KHNUVS, 2018. S. 106–109 [in Ukrainian].

10. Lindsey Dzh. Kontynuuum shchodo zapobihannya zlochynnosti: perspektyva politseys'kykh hromad shchodo zapobihannya zlochynnosti v Kanadi. *Mizhnarodna perspektyva konferentsiyi z pytan' politseys'koho spivrobotnytstva ta zapobihannya zlochynnosti* (Haaha, Niderlandy, 2003). Haaha, 2003. S. 42–57 [in English].
11. Kratcoski P., Das D., Verma A. Svitovyy pohlyad na zapobihannya zlochynnosti: pidkhdid hromads'koyi politsiyi. *Mizhnarodna perspektyva konferentsiyi z pytan' politseys'koho spivrobotnytstva ta zapobihannya zlochynnosti* (Haaha, Niderlandy, 2003). Haaha, 2003. S. 224–241 [in English].
12. Griffiths C. T. Politsiya ta bezpeka hromad u pivnichnykh rayonakh Kanady: vyklyky ta mozhlyvosti dlya zapobihannya zlochynnosti. *Profilaktyka zlochyniv ta bezpeka hromady*. 2019. T. 3. №3. S. 246–266 [in English].
13. Banfi F., Sarkozi I. Profilaktyka zlochynnosti v Uhorshchyni: pidkhdid do hromads'koyi diyal'nosti. *Mizhnarodna perspektyva konferentsiyi u sferi hromads'koho politseystva ta zapobihannya zlochynnosti* (Haaha, Niderlandy, 2003). Haaha, 2003. S. 168–179 [in English].
14. Sanders B., Lanhan D. Nove upravlinnya hromads'kisty ta rozshyrennya kontrolyu nad politsiyeyu: merezhi bezpeky ta bezpeky hromad u Kanadi. *Politsiya ta suspil'stvo*. 2019. Vyp. 29. №5. S. 566–578 [in English].
15. Laboratoriya S. Suspil'na politsiya yak zapobihannya zlochynnosti u SSHA. *Mizhnarodna perspektyva konferentsiyi u sferi hromads'koho politseystva ta zapobihannya zlochynnosti* (Haaha, Niderlandy, 2003). Haaha, 2003. S. 3–13 [in English].
16. Kesetovych E. Politseys'ki zv"yazky z hromads'kisty u funktsiyakh zapobihannya zlochynnosti. *4-a mizhnarodna konferentsiya z pytan' dvorichnoyi politsiyi v Tsentral'nomu ta Skhidnomu rehioni* (Lyublyana, Sloveniya, 2002). Lyublyana, 2002. S. 193–203 [in English].
17. Ren L., Chzhao Dzh., Lovrych N. Uchast' u zapobihanni zlochynnosti spil'noty: khto pratsyuye u volonterakh dlya politsiyi? *Politsiya – mizhnarodnyy zhurnal politseys'kykh stratehiy ta upravlinnya*. 2006. Vyp. 29. №3. S. 464–481 [in English].

**Трофименко Владимир Анатольевич**, кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

## **ПРОФИЛАКТИКА КАК ОБЪЕКТ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ (НА ОСНОВЕ КОМПИЛЯТИВНОГО МЕТОДА)**

*Публикация посвящена рассмотрению научных разработок отечественных и зарубежных ученых, объектом которых является профилактическая работа. Анализ этих работ позволяет сделать вывод о том, что отечественные авторы преимущественно рассматривают теоретические аспекты профилактики, тогда как*

зарубежные ученые – практические и прикладные проблемы, а главным вопросом является взаимодействие полиции и общества.

**Ключевые слова:** профилактика, предупреждение преступности, полиция, правоохранительная система.

**Trofymenko Volodymyr Anatolijovych**, PhD in Legal Sciences, Assistant Professor, Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

## PREVENTION AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH OF DOMESTIC AND FOREIGN SCIENTISTS (ON THE BASIS OF THE COMPILATION METHOD)

**The actual value of the topic.** *Ukraine is integrating more and more into the European community by transforming national legislation and changing the status of public authorities. The law enforcement system, in particular the National Police, is a litmus test for such changes because of the place it occupies in the system of public authorities and its influence on the state of public life and public order in society.*

*Civil society is beginning to place new demands on the National Police in response to changes in the direction vector of its activities. Previously, it was a state armed body of state power, but today it is emphasized that it is the central body of executive power that serves society. The focus of militarization has been shifted to National Police functioning status in the community. This approach extends the scope of its activities towards civil, unarmed cooperation with citizens. One of the components of this area is the prevention of crime by the police authorities. Therefore, it is important to find a modern understanding of prevention, as well as to take into account the experience of scientific development by scientists from other countries.*

**The status of recent research and publications.** *Prevention, as an important area of law enforcement system, is a popular subject for scientific development in Ukraine as well as in other countries (Europe, Canada, the USA, etc.). But analysis of scientific developments allows us to see the difference in scientific approaches to disclosing its content.*

**The purpose of the publication** *is to show the difference in the approaches of domestic and foreign scientists to the phenomenon of preventive activity.*

**The outline of the main material.** *The section provides examples of publications on crime prevention by domestic and foreign scientists. Orientation of domestic scientists towards theoretical issues is opposed pragmatic and practical problems that arise in the process of preventive activity, and that foreign scientists are trying to solve.*

**Conclusion.** *The analysis of scientific publications indicates of the different attitude of domestic and foreign scientists to such phenomenon as prevention (avoiding) of crime.*

*Domestic scientists are arguing in the theoretical field, trying to give a clear definition of prevention on the background of a small and incomplete regulatory framework for*

*preventive activities. National science aims to develop a fully theoretical framework for understanding prevention as a function of the law enforcement system, the National Police in particular.*

*For foreign scientists the concepts, types and functions of prevention are given as a priori. They do not pose such a large number of theoretical questions, but try to pose and recommend ways of solving practical, applied, daily problems of crime prevention. But in solving such problems, foreign scientists very often raise important theoretical problems, such as, in fact, the same fear of crime and its prevention. According to the author, the approach of foreign scientists is more correct because they put solution of practical problems of preventive activity on the first place.*

**Keywords:** *prevention, crime prevention, police, law enforcement system.*



УДК 130.2–028.63

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195922>

**Коваленко Інна Ігорівна**, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [kinna087@gmail.com](mailto:kinna087@gmail.com), ORCID ID: 0000-0001-9320-1773

**Мелякова Юлія Василівна**, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [melyak770828@gmail.com](mailto:melyak770828@gmail.com), ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

**Кальницький Едуард Анатолійович**, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: [kalnitsky@ukr.net](mailto:kalnitsky@ukr.net), ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

## ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

*У статті розглянуті особливості художніх практик та специфіка існування творів мистецтва в цифровій парадигмі культури. Характеристика авторських художніх стратегій в інтерактивному локусі буття становить наукову новизну роботи і дозволяє дійти висновку: інтерактивний медійний простір суттєво змінив конфігурацію художньої діяльності в полі культури; будучи проекцією дигітальної онтології реальності та отримавши необмежений доступ до комунікації, митець експонує передусім творчий процес, надає інформацію про творення та власне квазібуття, уникаючи схожості й анонімності.*

**Ключові слова:** дигітальна культура; актуальне мистецтво; творчий процес; цифрова парадигма; квазібуття; перформанс.

Звісно, обмірковуй «що», але ще більше обмірковуй «як».  
*Йоганн Гете*

**Постановка проблеми.** Радикально змінивши домінанти соціокультурного розвитку, цифрова революція породила нові тенденції в розвитку мистецтва, вплинула на самий феномен творчості та повсякденність художника. Реальне буття сьогодні часто заміщається категоріями уявного, а вторинний досвід у медіа-світі висувається в екзистенціальний центр, стаючи більш релевантним еквівалентом об'єктивної реальності. Дигітальні технології

обумовили парадигмальне зміщення з онтології предмета на онтологію процесу, на власне комунікацію, безпосереднім учасником якої є суб'єкт як *homo mediatas*.

Відповідно, зростає потреба у відкритті нових смислів розвитку культури, що, у свою чергу, актуалізує культурфілософську рефлексію сучасних творчих практик та способів існування творів мистецтва в умовах викликів цифрової культури.

**Аналіз досліджень та публікацій.** Специфіку актуального мистецтва обумовили «перформативний переворот», «мережева парадигма», «програми переписування, переформатування світу та мистецтва» [1–3]. Як наслідок, у термінологічній концептосфері переосмислюються та поглиблюються рівні розуміння понять «справжність», «оригінальність», «ауратизм» твору мистецтва [4–7]. Зразки високої культури розчиняються в масовому відтворенні симулякрів та реплік, а Free/Open Source, Wiki-спільноти, пірингові мережі, фолксономія та блоги роблять Мережу складовою мистецької сфери.

Цифрова революція змінює звичні художні практики та канали поширення результатів творчості, унаслідок чого відбувається конвергенція мистецтва, що, у свою чергу, ставить під питання уявлення про специфіку мистецтва, його предмета та функцій, а також впливу на реальність [8; 9]. Так, зокрема, в інтернет-середовищі мистецтво як твір, як багаторазово відтворений результат втрачає своє унікальне існування в місці, де йому сталося бути [7], а присутність суб'єкта та об'єкта замінюється телеприсутністю, за якої твір втрачає свою прив'язаність до локальності: глядач не підходить до твору, а твір не спрямований винятково на одного глядача [9].

В інформаційно-комунікативному середовищі мистецький твір набуває специфічної «відкритості», вираженої У. Еко метафорою викривленого та замкненого на собі кінцево-нескінченного космосу Ейнштейна [10]. Як наслідок, твір, будучи відкритим для нових варіантів та можливостей прочитання, являє, швидше, процес, потік, де образи, відділені від усіх аспектів життя, зливаються в єдиний потік, у якому єдність життя вже не може бути відновленою [11]. Саме ж мистецтво з традиційної творчості небагатьох обраних, з «речі в собі» спрямоване не стільки на результат, скільки на процес на тлі конвергенції з цифровими технологіями.

Сьогодні онтологія речі, предмета конкурує з інтуїцією події, процесу, «метафізикою дизайну», пов'язаною з проєктивно-конструктивним ставленням до світу, принципом добудови буття [12–14], логікою потоку. Поняття потоку в культурфілософському контексті дозволяє, зокрема, визначити вектор творчості: якщо художник класичної доби творив, аби протистояти потоку, то сучасний митець прагне долучитися до потоку та, ставши його

частиною, впливати на суспільні процеси, тим самим змінюючи самий потік [15]. Відповідно, традиційний статичний твір поступається місцем перформансу, який стає претензією на зміну суспільства та водночас віддзеркалює плинний характер самих соціальних процесів (прикладом інноваційних форм мистецтва є нет-арт, біо-арт, нано-арт, дигітограф, WEB-дизайн, технологія доповненої реальності в медіа-арті тощо). Однак динаміка змін суттєво випереджає накопичення знання та дослідницьку рефлексію.

**Формування цілей статті.** Мета статті – показати особливості художніх практик та специфіку існування творів мистецтва в цифровій парадигмі культури.

**Вклад основного матеріалу.** Осмислення плинності, процесуальності як контексту, у якому розгортається творчість, передбачає звернення до специфіки буття творів в інтернет-мережі. Як дигітальний об'єкт твір мистецтва у принципі не має меж та, нібито розпливаючись мережею, існує поза арт-інститутами. Традиційно арт-інститут являє собою великий наратив, до якого входить співзвучне романтичній традиції поняття якості, високого, таємничої художньої практики тощо [16]. У мережі такої інстанції немає. Як наслідок, невідомими стають початок та кінець твору, його «позитивність» або «негативність», а також самий спосіб його сприйняття.

З іншого боку, як зазначає Б. Гройс, зусиллями авангардистів початку ХХ ст. фіктивно-утопічний характер мистецтва замінився предметністю [17] (автор вживає поняття фікції у значенні, близькому до поняття «аури» В. Беняміна [7], де підкреслюється нерозривний зв'язок із цінністю культу, атмосферою незвичності, неповторності та справжності). Сучасне мистецтво поступово дистанціюється від традиції католицького *нарративу високої творчості* з його критеріями краси, піднесеності та благородного, так само як і протестантського *нарративу речі* (останній частково проявляється в сучасних музеях, де керівництво та корпус критиків на власний розсуд утворюють набір безцінних речей, які згодом переоцінюють уже як об'єкт; це, зокрема, стало передумовою для критики музеїв та інших інститутів). У підсумку, відбувається перехід від краси фіктивного до краси матеріального.

Крім продукування образів, сучасне мистецтво вписане у складні процеси, де сполучені об'єкти, практики та технології. Воно не тільки створює прекрасне, а й задає спосіб дії, завдяки якому глядач сприймає твір мистецтва не безпосередньо, а з урахуванням афектів, когнітивних особливостей, невідомого. Усе це – набір специфічних практик, матеріалізованих обставин, які митець може свідомо використовувати, задаючи певну форму реальності.

Сучасний художник працює, як правило, не для музею, а перебуває у проєкті. Проєкт передбачає лінію процесу, а звітність передбачає надання фаз

процесу. Тобто об'єкт (твір) може бути частиною процесу або твором може виявитися самий процес. Така трансформація позначається на специфіці творчості: художник намагається артикулювати самий творчий процес. В умовах, коли реальність переважно моделюється, програмується та конфігурується, ключовим питанням стає не те, якою є реальність, а те, як вона *відтворюється*. Художник, відповідно, вдається до аналітики процесу, що зміщує мислення з об'єкта на практики та передбачає пошук алгоритмів.

Широкий філософський, соціально-критичний контекст дозволяє припустити, що сьогодні документація процесу іноді важливіша за саме мистецтво й може замінити самий твір. Іншими словами, творчість в інтернет-просторі може бути не стільки творенням, скільки наданням інформації: художник презентує себе як митця, інформує про те, що займається мистецтвом. Інформувати про творчість означає показувати, як художник шукає та знаходить тему, як він до неї залучається, як відкидає інші теми, дотримуючись обраної. Усі ці практики традиційно не описувалися, не надавалися глядачеві. Сьогодні ж сама присутність митця стає арт-об'єктом: замість готових творів художник пропонує свої задуми, проекти або демонструє те, як він намагається їх втілити, переслідуючи й певний меркантильний інтерес. У підсумку за влучним висловом Б. Гройса, в Інтернеті немає ні мистецтва, ні літератури, а є лише повідомлення про них [16]. Уникаючи абсолютизованого розуміння сучасного мистецтва в контексті процесуальності та відтворення, припустимо, що це тільки один із типів творчості, де процесуальність висувається на перший план і є рівноцінною результату. Таке припущення узгоджується з розумінням сучасної ситуації як плюралістичної та відкритої.

Виникає також закономірне питання про «долю» твору мистецтва в інтернет-просторі [17]. Ураховуючи, що будь-який документ в Інтернеті є провідником певної інформації, важко прорахувати реакцію глядача на представлений у медіа-сфері твір. На наш погляд, художники іноді необґрунтовано сподіваються, що їхній твір буде сприйнятий одразу й безпосередньо. Сучасний глядач далеко не завжди шукає зміст за формою, тобто «працює» не від метафори, а вдається до відсилання – порівнює твір мистецтва зі схожим на нього, шукаючи відмінності. Відповідно, вплив твору на глядача залежить від того, наскільки цей твір є для нього упізнаним: глядач не помічатиме твори художника через відчуття знайомого, повтору, уже баченого. Отже, предметність твору нібито прихована від глядача її розпізнаваністю, подібністю з раніше баченим.

З іншого боку, предметність твору ніколи не дається сама по собі, а завжди через практики – процесуальність мистецтва впливає на самий твір. Так, наприклад, контррельєф авангардиста В. Татліна цікавий передусім як віддзеркалення післяреволюційного часового зрушення, що змусило худож-



ника зовсім по-іншому помислити матеріал, який був вельми схожий з післяреволюційними соціальними практиками.

Подібно до речі, й самий процес сприймається, викликає зацікавленість, допоки він є особливим: якщо глядач вважає, що життя художника схоже на життя когось іншого, він також порівнює. Отже, процес уже не є привілейованим предметом, що відкривається як такий, що «сам себе дає». Він також може відсилати до іншого життя. Порівнюючи, наприклад, певні авторські стратегії, глядач також залучається до ланцюга інтерпретацій й відсилань. Отже, жодна річ, жоден процес не можуть вважатися привілейованими та такими, що себе розкривають: усе розкриває себе, допоки воно вражає – така презентація контексту сприйняття. Ілюстрацією такого сприйняття може слугувати прочитання нового літературного тексту, що дуже часто супроводжується інтересом до біографії автора (дані з Вікіпедії та інших довідкових сайтів). Зокрема, через фото автора глядач отримує стислий образ життя письменника. Текст моментально «пришивається» до образу, а образ розкривається в соціально-етнічних особливостях персонажів. У такий спосіб «фіктивний» текст автора виявляється інтегрованим в інформацію про автора як про реальну людину. Так зрощуються рівні, що раніше були розділені; розмитість в Інтернеті дає певне локальне згущення і така подвійна логіка виявляється ефективною. Однак слід зважати: документація (коментарі та біографії) не є панацеєю, бо якщо неособливе не звертає уваги, то й біографія та коментарі не збудять інтересу.

Таким чином, у сучасному мистецькому полі спостерігається структурне перегортання відносин глядача та митця: якщо в традиційному музеї всі фізичні та духовні інвестиції художника у твір дані глядачеві одномоментно й підвладні йому в одному погляді, то тепер цікавить самий творчий процес – певна історія, наратив. Це означає перехід від змісту, ідеальностей, картин світу до самого світу, опосередкованого Інтернетом. Такий світ позначений певним розбиванням традиційних автоматичних практик на мікропрактики з рефлексією: відхід від опозиції «глядач–об’єкт» дає зрощення та взаємне відтворення через художні практики.

Інтернет створив певне поле прозорості: художник знає, що є «видимим» (глядачів цікавлять факти біографії, навіть місця відпочинку), і змушений це враховувати. До того ж, особистість митця нібито розчиняється у загальносвітових трендових контекстах, що актуалізує питання кон’юнктури та ринкової авторитарності. Співвідношення «глядач–об’єкт» переноситься на модель «глядач–художник як об’єкт». Якщо традиційно у галереї за формою глядач бачив створення картини, то тепер фікцією стає саме життя художника. Знаючи, що за ним спостерігають, художник підлаштовується, уникаючи схожості з іншими, перетворює своє життя на реаліті-шоу – на

форму, за якою глядач бачить зміст. У підсумку це веде до симулякризації творчості та загрожує художнику втратою самоідентичності, нівелюючи особисте та високе [18; 19].

Однак перенесення моделі на інший тип об'єкта (художника) відбулося без зміни критеріїв. Глядач, як і раніше, бажає бачити особливе життя художника, яке переконає його у своїй нефіктивності. Споглядаючи за діяльністю автора, сучасний глядач домислює весь його внутрішній світ, усі його перипетії, мотиви, які слугують фоном для сприйняття і самого життя, і якихось робіт. До речі, суперечки щодо акціоністської творчості Петра Павленського обертаються навколо питання: це піар-кар'єра чи художник насправді так вибудовує своє життя [20]?

Створення унікальних зразків мистецтва традиційно передбачає повний ескапізм, що є антитетичним процесуальності. Однак, перебуваючи у потоці, сучасний художник позбавлений можливості усамітнитися та зосередитися на творчому процесі. Натомість сучасний глядач очікує саме демонстрацію пошуку, мук творчості, вибору стратегій. З іншого боку, тривалий показ творення також загрожує втратою інтересу. На наш погляд, можливості для ескапізму частково зберігаються за умови, що повернення художника також має процесуальний характер – у стислому вигляді, прийнятному для глядача. Повний же ескапізм неможливий, тому що все, що відбувалося в процесі такого ескапізму, стає головним формо-змістом у їхній злитості. Як наслідок, онтологізація самих практик, процесів уже не залежить від суб'єкт-об'єктної моделі. Суб'єкт та об'єкт починають відтворювати один одного: певна практика задає певний тип творчості та, відповідно, проживання художником та створення проекту. Те, що було сліпою плямою класичної метафізики, стає місцем напруження, активності, політики та творчості. Отже, суб'єкт та об'єкт запускають процеси як практики, які аналізують те, що раніше створювалося в тиші творчого усамітнення.

Важливим аспектом буття мистецтва в цифровій парадигмі є його можливість створювати майбутнє за допомоги архівації. Порівнюючи потенціал мистецтва та політики, Б. Гройс, вважає, що політика, відтворюючи теперішнє, розчиняється в майбутньому, тоді як мистецтво, мало впливаючи на теперішнє, може визначати майбутнє [16]. Цікаво порівняти це з феноменом репетиції, яка сама по собі є об'єктом інтересу глядача. Так, у популярному фільмі «*Sympathy for the Devil*» Ж.-Л. Годара знято процес репетиції однієї пісні групи *Rolling Stones*, хоча самого твору глядач так і не побачив. Тим не менш цінність фільму полягає передусім у можливості побачити самий процес створення легендарної та миттєво упізнаваної мелодії. Таким чином, сучасний митець не стільки створює твір, скільки повідомляє про те, що він робить, тим самим здійснюючи репетицію своєї

майбутньої творчості. Завдяки такій репетиційності у нинішньому можна побачити майбутнє: репетиція, збережена завдяки архівації, дозволяє сприймати та розуміти предмети, об'єкти, контексти без історичистського забарвлення, деконтекстуалізувати та реконтекстуалізувати їх – переносити та знову залучати в обіг [21].

Парадигмальне зрушення з об'єкта на процес викликає суттєве запитання: навколо яких практик вибудовуватиметься нова раціоналізація? Здається, не навколо музеїв, а навколо відношень. І що густішим буде пучок таких відношень, то більшу зацікавленість викликатиме (що підтверджує, зокрема, феномен політизації мистецтва). Реєстратором же таких практик стає глобальна культура, представлена в Інтернеті. Оригінальність та успіх сучасного твору, отже, визначатимуться не стільки людським суб'єктивним фактором (релевантним смаку), скільки феноменом клікання – жестом, у тому числі й несвідомим, що в підсумку загрожує «розчиненням» суб'єкта та втратою ним домінуючої ролі.

**Висновок.** Інтерактивний медійний простір як новий локус людського буття суттєво змінив конфігурацію авторських стратегій у полі культури. Будучи проекцією дигітальної онтології реальності та отримавши необмежений доступ до комунікації, художник експонує передусім творчий процес, а також власне квазібуття, уникаючи схожості та анонімності. Сучасна творчість представлена не стільки кінцевими результатами («речами»), скільки відношеннями – густотою практик співучасті, перформансом, проживанням у часі створення твору. Завдяки таким практикам митець та глядач активно залучені в потік, де злиті проектування, зміст та логіка розвитку художньої праці. Сучасна реальність опосередкована не тільки трансцендентним або мовою, а й новим медіа (почасти лінгвістичним, почасти прагматичним), який є не більш, ніж фікцією, конструктом. Це спосіб репрезентації, що має вельми серйозну онтологічну функцію: буття суб'єкта як *homo mediatius* засвідчується його присутністю в мережі. Відповідно, творчість митця, так само як і його внутрішній світ, будуть сприйняті, якщо він виявлятиме активність у дигітальній культурі.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Вайбель П. Медиаискусство: от симуляции к стимуляции. URL: [http://www.intelros.ru/pdf/logos/2015\\_04/106\\_6.pdf](http://www.intelros.ru/pdf/logos/2015_04/106_6.pdf) (дата звернення: 05.08.2019).
2. Вайбель П. Переписывая миры. Искусство и деятельность. 10++ программных текстов для возможных миров. Москва: Логос, 2011. С. 271–301.
3. Джослит Д. После искусства. Москва: V-A-C press, 2017. 144 с.
4. Агамбен Дж. Грядущее сообщество. Москва: Три квадрата, 2008. 144 с.

5. Аппиньянези Р., Гэрретт К. Знакомьтесь: постмодернизм. Санкт-Петербург: Академический проект, 2004. 176 с.
6. Гройс Б. Политика поэтики. URL: <https://www.libfox.ru/464078-boris-groys-politika-poetiki.html> (дата звернення: 23.07.2019).
7. Benjamin W. The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ge/benjamin.htm> (дата звернення: 23.07.2019).
8. Чистякова Г. Интерактивное искусство как фактор переписывания мира. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=36739249> (дата звернення: 02.08.2019).
9. Grau O. Virtual Art. Cambridge, London: MIT Press, 2003. 416 p.
10. Эко У. Открытое произведение. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2006. 71 с.
11. Debord G. The Society of the Spectacle. Canberra: Hobgoblin Press, 2002. 81 p.
12. Середкина Е. В. Событийная онтология позднего М. Хайдеггера в контексте технауки и эволюционного конструктивизма. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sobytiynaya-ontologiya-pozdnego-m-haydeggera-v-kontekste-tehnologii-i-evolyutsionnogo-konstruktivizma> (дата звернення: 15.06.2019).
13. Ярославцева Е. И. Онтология цифровых коммуникаций – проблемы гуманитарного измерения. URL: <https://iphras.ru/page20408850.htm> (дата звернення: 20.07.2019).
14. Jenkins H. The Cultural Logic of Media Convergence. *International Journal of Cultural Studies*. 2004. Vol. 7. No. 1. P. 34–35.
15. Гройс Б. В потоке. URL: <https://iknigi.net/avtor-boris-groys/157401-v-potoke-boris-groys/read/page-1.html> (дата звернення: 30.07.2019).
16. Гройс Б. Искусство в интернете. URL: <https://syg.ma/@sygma/boris-grois-iskusstvo-v-intiernietie> (дата звернення: 13.07.2019).
17. Гройс Б. Дефициционализация фиктивного: искусство и литература в интернете. URL: [http://logosjournal.ru/arch/82/106\\_1.pdf](http://logosjournal.ru/arch/82/106_1.pdf) (дата звернення: 31.07.2019).
18. Миронов В. В., Сокулер З. А. Тоска по истинному бытию в цифровой культуре. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/toska-po-istinnomu-bytiyu-v-digitalnoy-kulture> (дата звернення: 02.06.2019).
19. Фролов А. В. Экзистенция и мир в цифровую эпоху. URL: <https://istina.msu.ru/publications/article/125279264/> (дата звернення: 10.06.2019).
20. Менделевич В. Д. Казус художника-акциониста Петра Павленского: психопатология или современное искусство? URL: <https://psychiatr.ru/download/2542?view=1&name=Pavlensky.pdf> (дата звернення: 20.07.2019).
21. Гройс Б. Истина искусства. URL: <http://s357a.blogspot.com/2016/03/blog-post.html> (дата звернення: 25.07.2019).
22. Журба М. А. Дигіталізація культури та медіаризики: метафізичний аспект. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp\\_2013\\_21\\_23%282%29\\_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2013_21_23%282%29_23) (дата звернення: 14.06.2019).

## REFERENCES

1. Vajbel', P. (2015). Mediaiskusstvo: ot simulyacii k stimulyacii. URL: [http://www.intelros.ru/pdf/logos/2015\\_04/106\\_6.pdf](http://www.intelros.ru/pdf/logos/2015_04/106_6.pdf) [in Russian].

2. Vajbel', P. (2011). Perepisyvaya miry. Iskusstvo i deyatel'nost'. *10++ programnyh tekstov dlya vozmozhnyh mirov*. Moskva: Logos, 271–301 [in Russian].
3. Dzhoslit, D. Posle iskusstva (2017). Moskva: V-A-C press [in Russian].
4. Agamben, Dzh. (2008). Gryadushchee soobshchestvo. Moskva: Tri kvadrata [in Russian].
5. Appin'yanezi, R., Gerrett, K. (2004). Znakom'tes': postmodernizm. Sankt-Peterburg: Akademicheskij proekt [in Russian].
6. Grojs, B. (2012). Politika poetiki. URL: <https://www.libfox.ru/464078-boris-groys-politika-poetiki.html> [in Russian].
7. Benjamin, W. (1936). The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ge/benjamin.htm> .
8. Chistyakova, G. (2018). Interaktivnoe iskusstvo kak faktor perepisyvaniya mira. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=36739249> [in Russian].
9. Grau, O. (2003). Virtual Art. Cambridge. London: MIT Press.
10. Eko, U. (2006). Otkrytoe proizvedenie. Sankt-Peterburg: Simpozium [in Russian].
11. Debord, G. (2002). The Society of the Spectacle. Canberra: Hobgoblin Press.
12. Serechkina, E. V. (2012). Sobytiynaya ontologiya pozdnego M. Hajdeggera v kontekste tekhnologii i evolyucionnogo konstruktivizma. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sobytiynaya-ontologiya-pozdnego-m-haydeggera-v-kontekste-tehnologii-i-evolyucionnogo-konstruktivizma> [in Russian].
13. Yaroslavceva, E. I. (2014). Ontologiya cifrovyyh kommunikacij – problemy gumanitarnogo izmereniya. URL: <https://iphras.ru/page20408850.htm> [in Russian].
14. Jenkins, H. (2004). The Cultural Logic of Media Convergence. *International Journal of Cultural Studies*. Vol. 7, 1, 34–35.
15. Grojs, B. (2018). V potoke. URL: <https://iknigi.net/avtor-boris-groys/157401-v-potoke-boris-groys/read/page-1.html> [in Russian].
16. Grojs, B. (2018). Iskusstvo v internete. URL: <https://syg.ma/@sygma/boris-grois-iskusstvo-v-internetie> [in Russian].
17. Grojs, B. (2015). Defikcionalizaciya fiktivnogo: iskusstvo i literatura v internete. URL: [http://logosjournal.ru/arch/82/106\\_1.pdf](http://logosjournal.ru/arch/82/106_1.pdf) [in Russian].
18. Mironov, V. V., Sokuler, Z. A. (2018). Toska po istinnomu bytiyu v digital'noj kul'ture. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/toska-po-istinnomu-bytiyu-v-digitalnoy-kul-ture> [in Russian].
19. Frolov, A. V. (2018) Ekzistenciya i mir v cifrovouyu epohu. URL: <https://istina.msu.ru/publications/article/125279264/> [in Russian].
20. Mendelevich, V. D. (2016). Kazus hudozhnika-akcionista Petra Pavlenskogo: psihopatologiya ili sovremennoe iskusstvo? URL: <https://psychiatr.ru/download/2542?view=1&name=Pavlensky.pdf> [in Russian].
21. Grojs, B. (2016). Istina iskusstva. URL: <http://s357a.blogspot.com/2016/03/blog-post.html> [in Russian].
22. Zhurba, M. A. (2013). Digitalizaciya kul'turi ta mediariziki: metafizichnij aspekt. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp\\_2013\\_21\\_23%282%29\\_\\_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2013_21_23%282%29__23) [in Ukrainian].

**Коваленко Інна Ігорівна**, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

**Мелякова Юлія Васильівна**, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

**Кальницький Едуард Анатолійович**, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, г. Харків, Україна

## **ФЕНОМЕНОЛОГИЯ ТВОРЧЕСТВА В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ**

*В статье рассмотрены особенности художественных практик и специфика существования произведений искусства в цифровой парадигме культуры. Характеристика авторских художественных стратегий в интерактивном локусе бытия составляет научную новизну работы и позволяет сделать вывод: интерактивное медийное пространство существенно изменило конфигурацию художественной деятельности в поле культуры; будучи проекцией цифровой онтологии реальности и получив неограниченный доступ к коммуникации, художник экспонирует прежде всего творческий процесс, предоставляет информацию о творении и собственном квазибытии, избегая схожести и анонимности.*

**Ключевые слова:** *цифровая культура; актуальное искусство; творческий процесс; цифровая парадигма; квазибытие; перформанс.*

**Kovalenko Inna Igorivna**, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

**Meliakova Yuliya Vasylivna**, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

**Kalnytskyi Eduard Anatolievich**, Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

## **THE PHENOMENOLOGY OF CREATIVITY IN DIGITAL ERA**

*The paper aims to discuss the features of art practices and the specifics of art work existence in the digital culture paradigm. The research methodology is determined by the*

heuristic potential of art and cultural philosophic studies in digital culture combined with the communicative and existential analytics. The characteristics of author's individual art strategies in the interactive locus of existence is **the scientific novelty** of the work and allows us **to conclude** that the interactive media landscape has considerably changed the configuration of art work in culture. Being the projection of the digital ontology of reality and having received unlimited access to communication, an artist primarily demonstrates creative workflow, provides information on the creation and his or her own quasi-existence, avoiding similarity and anonymity. Sometimes process documentation is more important than art itself and it can replace an artwork. Contemporary art is represented not only by finished products ("objects"), but also by relations (the frequency of participatory practices, performance, life experience of the epoch when the artwork was created). These relations enable to implement new rationalization. Owing to the above practices, an artist and a viewer are both actively involved in the creative process of converging design, content and logic of artwork development. The contemporary reality is mediated not only by transcendent or language, but also by new media (partially linguistic, partially pragmatic), being merely fiction, or construct. This is the way of representation that has fulfills a serious ontological function: the subject existence as a homo mediatus is verified by his or her presence in the network. Accordingly, artist's creativity, as well as his internal world, will be perceived if he is proactive in digital culture.

**Keywords:** digital culture; contemporary art; creative process; digital paradigm; quasi-existence; performance.



**Чалапко Володимир Вікторович**, аспірант кафедри філософії  
Національного технічного університету  
«Харківський політехнічний інститут», Україна  
e-mail: [vvchalapko@gmail.com](mailto:vvchalapko@gmail.com)  
ORCID ID: 0000-0001-9833-9851

## ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

*Визначено характеристики «гібридної війни» та особливості її прояву в інформаційному просторі України. Розкрито базові загрози інформаційній безпеці вітчизняного суспільства в умовах гібридного протистояння. Досліджено сутність інформаційної зброї та напрями її застосування під час «гібридної війни». Проаналізовано характер небезпек і негативних впливів суб'єктів гібридних атак у соціальних мережах.*

**Ключові слова:** інформаційна безпека; гібридна війна; загрози інформаційній безпеці; інформаційна зброя; інформаційний простір; духовна безпека.

**Постановка проблеми.** Інформаційна безпека в сучасних умовах є важливою складовою національної безпеки держави як цілісної системи. Особливої актуальності проблематика інформаційної безпеки набуває під час «гібридних воєн». Останніми роками наша країна зіткнулася з різноманітними загрозами, зокрема спрямованими на інформаційно-комунікаційну сферу. Цілком очевидно, що захист національних інформаційних ресурсів, інформаційно-культурного простору України передбачає нівелювання низки загроз та викликів, що обумовлені розпочатою проти нашої держави «гібридною війною».

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема інформаційної безпеки українського суспільства в умовах «гібридної війни» набула свого висвітлення в низці публікацій. Зокрема, автори ґрунтовного дослідження за редакцією В. Горбуліна показали багатоаспектність феномену «гібридної війни», розкрили його характерні риси та особливості. Системне розуміння сутності інформаційної безпеки та інформаційних загроз на сучасному етапі вітчизняного державотворення представлено в наукових працях О. Данильяна, О. Дзьобаня, Ю. Калиновського, Є. Мануйлова та ін. У свою чергу, Г. Шевченко розмірковує про взаємозв'язок інформаційної та духовної без-



пеки, визначаючи основні загрози в ціннісному, ментальному та культурному вимірах. Науковці Т. Кравченко та Я. Деркаченко зосередили увагу на особливостях застосування соціальних мереж у «гібридній війні» проти України, визначивши характер та засоби негативного впливу на інформаційну безпеку вітчизняного суспільства.

**Формулювання цілей.** Метою нашої наукової розвідки є визначення основних загроз та викликів інформаційній безпеці українського суспільства в умовах «гібридної війни».

**Виклад основного матеріалу.** Для реалізації окресленої мети виокремимо сутнісні характеристики «гібридної війни». Фахівці констатують, що «гібридну війну» в загальному вигляді розуміють як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів із метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя. Перетворення на зброю (weaponization) відбувається не тільки в медійній сфері. Так само в прямому сенсі в ролі зброї, яка завдає ураження різного рівня системам противника, застосовуються всі інші невійськові засоби ведення гібридної війни [1. с. 19].

Одним з основних засобів ведення «гібридної війни» є так звана інформаційна зброя, яка за своєю ефективністю та наслідками становить значну загрозу для будь-якої держави, втягнутої в гібридне протистояння, для України зокрема. На думку дослідників, інформаційна зброя – це інформація (дані), які є засобом ведення інформаційних воєн і призначення яких полягає в зміні системних якостей об'єкта інформаційного впливу за допомогою прихованих установок на здійснення задуманих користувачем інформаційної зброї дій. Напрями і приклади використання інформаційної зброї є такі:

- порушення, пошкодження або модифікація інформаційних ресурсів і знань людей про самих себе та про середовище яке їх оточує;
- здійснення впливу на суспільну думку та позицію політичної еліти;
- завдання шкоди протилежній стороні дипломатичними засобами;
- пропагандистські, психологічні та підривні акції у сфері культури й політики;
- дезінформація;
- чутки, створені навмисно;
- упровадження в ЗМІ своїх прибічників для проведення підривних акцій;

– проникнення в комп'ютерні мережі та системи управління базами даних, зараження комп'ютерних систем вірусами, навмисне введення різного роду помилок у програмне забезпечення об'єкта;

– інформаційна підтримка дисидентських та опозиційних рухів [2, с. 332].

Необхідно зазначити, що інформаційна зброя особливо ефективно діє проти тієї країни, яка знаходиться в кризовому стані, у суспільній свідомості якої панує ціннісна амбівалентність, соціально-політична невизначеність. Застосування інформаційної зброї стає особливо дієвим, коли у державі спостерігається протистояння між політичними силами, наявною є криза моральної та правової свідомості, слабкою патріотично налаштована еліта у всіх сферах суспільного життя [3, с. 149].

Застосовуючи інформаційну зброю, суб'єкти агресії здійснюють постійні атаки, спрямовані на інформаційно-комунікаційний простір нашої країни. За оцінками вітчизняних експертів із проблем інформаційної безпеки, що сформовані на основі аналізу іноземного впливу на інформаційний медіа-і кіберпростір України, існують ознаки реальних загроз для нашої держави. Про це свідчать такі основні тенденції:

– цілеспрямоване формування окремими іноземними державами негативного міжнародного іміджу України;

– активізація критики вищого державного керівництва України;

– здійснення низкою зарубіжних країн потужного інформаційного тиску на Україну з метою спонукання українського керівництва до прийняття вигідних для цих країн рішень у внутрішньо та зовнішньополітичній сферах;

– посилення інформаційних заходів із перешкоджання реалізації Україною її зовнішньополітичного курсу та спонукання її до участі в проектах, які в сучасних умовах не вигідні нашій державі;

– дискредитація нашої держави як конкурента у сфері міжнародного військово-технічного співробітництва;

– зростання для України загроз кібернетичних атак, що обумовлено появою нових, більш досконалих зразків кібернетичної зброї [4, с. 128].

З точки зору науковців, розуміння інформаційної безпеки має включати не тільки захист інформаційних ресурсів суспільства, держави та людини, а й збереження ціннісних аспектів історичної пам'яті, культурних традицій, специфічного національно-етнічного способу життя українського народу. У цьому контексті дослідники ведуть мову про захист інформаційного суверенітету нашої країни, розуміння якого вбирає в себе правові, політичні, ціннісно-культурні, безпекові й інформаційні процеси в державі. Цілком логічно, що програми з інформаційної безпеки спрямовані насамперед на захист інформаційного суверенітету держави [5, с. 17].

Аналізуючи характер загроз інформаційній безпеці українського суспільства в аксіологічному вимірі, фахівці наголошують на необхідності посилювати духовну безпеку нашої держави. Духовна безпека, на наше переконання, безпосередньо корелюється з інформаційною безпекою і передбачає захист національних цінностей, культури, ментальних особливостей українського народу.

У цьому сенсі Г. Шевченко зауважує, що серед загроз духовній безпеці є конфліктність та інтелектуалізація суспільства, яка не збігається з моральним удосконаленням особистості та супроводжується руйнацією національної культури, національної науки, освіти і виховання. На його думку, збереження духовної безпеки суспільства і кожної людини можливе завдяки слідуванню національно-культурним традиціям, їх примноженню Духом відповідальності, віри в справедливість, Людської гідності і чесності, високої моральності і краси. Фундаментом духовної безпеки може бути духовна культура і духовні цінності, які створюють архітектуру духовності особистості. Можна з упевненістю сказати, що найважливішими духовними цінностями суспільства є культура, наука, освіта та виховання, які підносять людину на вищий щабель її життєдіяльності, сприяють формуванню ціннісного світогляду, духовного світу, системи духовно-моральних ідеалів, які дозволяють особистості в будь-яких життєвих ситуаціях залишатися людиною духовною і впевнено тримати духовний стрижень [6, с. 367–368].

Продовжуючи наведену логіку і спираючись на дослідження О. Дзюбаня, варто виокремити декілька основних груп загроз інформаційній безпеці України. Перша група пов'язана з бурхливим розвитком нового класу зброї – інформаційної, яка здатна ефективно впливати і на психіку, свідомість людей, і на інформаційно-технічну інфраструктуру суспільства й армії. Друга група інформаційно-технічних загроз для особистості, суспільства й держави – це новий клас соціальних злочинів, заснованих на використанні сучасної інформаційної технології (махінації з електронними грошима, комп'ютерне хуліганство тощо). Третя група інформаційно-технічних загроз – електронний контроль за життям, настройками, планами громадян, політичних організацій. Четверта група інформаційних загроз – використання нових інформаційних технологій у політичних цілях [7, с. 174].

Необхідно зазначити, що існуючі загрози інформаційній безпеці України значно посилюються у зв'язку з низкою проблем функціонування інформаційного простору нашої держави, які набули іншого виміру під впливом «гібридних атак». Зокрема, до головних негативних чинників, які зумовлюють сучасний стан українського інформаційного простору фахівці відносять такі:

– відсутність чіткої скоординованої державної інформаційної політики за умов наявності й активного виконання кількох, на жаль, недостатньо скоординованих державних програм за такими напрямками, як інформатизація, формування і захист національного інформаційного ресурсу і простору тощо;

– інвестування інформаційних структур (як державних, так і приватних) за «залишковим принципом» унаслідок економічних причин;

– експансія в Україну зарубіжних виробників інформаційної продукції, що об'єктивно переважають національні за якістю продукції, економічними можливостями, а також застосовують агресивну ринкову стратегію;

– недостатній професійний рівень працівників інформаційної сфери, недоліки вітчизняної системи їхньої підготовки (особливо це стосується електронних ЗМІ та нових інформаційних, зокрема глобальних систем);

– технічне відставання інформаційної інфраструктури і її повна залежність від постачання іноземної техніки, занепад вітчизняної телекомунікаційної промисловості [8, с. 130].

Безсумнівно, реалії «гібридної війни» вимагають від держави та структур громадянського суспільства більш системних, скоординованих та стратегічно спрямованих дій щодо зміцнення внутрішніх підвалин інформаційної безпеки України.

Як справедливо зазначає У. Ільницька, Україна стала об'єктом інформаційно-психологічних впливів, операцій, війн, а її інформаційна безпека опинилася під загрозою. Можна констатувати, що:

1) український інформаційний простір є незахищеним від зовнішніх негативних пропагандистсько-маніпулятивних впливів і стає об'єктом інформаційної експансії;

2) у світовому медіапросторі відсутній український національний інформаційний продукт, що поширював би об'єктивну, неупереджену та актуальну інформацію про події в Україні. Як наслідок, світова громадськість відчуває брак інформації або отримує її з інших джерел, які часом дезінформують, надають викривлену, спотворену, неповну інформацію. Водночас проти України активно застосовується потужний медіа-ресурс, здійснюється експансія іноземних суб'єктів на ринку інформаційних послуг, активізуються негативні інформаційні впливи, які спрямовані на викривлення реальності, заниження міжнародного іміджу держави;

3) діяльність вітчизняних ЗМІ щодо систематичного, об'єктивного висвітлення фактів, подій та явищ є недостатньою та позбавлена стратегічного планування; інформаційно-комунікативна політика України у сфері національної безпеки потребує невідкладного перегляду та удосконалення [9, с. 130].

Як демонструє практика «гібридної війни», розв'язаної проти України, одним з важливих каналів негативного впливу на суспільну свідомість стали соціальні мережі, за допомогою яких розповсюджувалася і розповсюджується фейкова інформація, здійснюється антиукраїнська агітація і пропаганда.

Так, на думку Т. Кравченко, в мережевих спільнотах проявляються негативні риси, які впливають на ціннісний світ людини та суспільства, що, у свою чергу, відбивається на якісних показниках інформаційної безпеки держави. До таких негативних рис фахівці відносять такі:

- невпевненість у інформаційній безпеці особистих даних у мережі;
- право державних структур на перегляд інформації акаунтів соціальних мереж;
- інформаційні технології створюють можливість руйнування життєвого світу людей і їх життєвих пріоритетів і цінностей, залучення свідомості людей у небезпечну для психіки віртуальну реальність, тоді як інформація набуває статусу всезагальної цивілізаційної цінності, значного, життєво важливого ресурсу суспільства і держави [10, с. 57].

Соціальні мережі як інструмент ведення «гібридної війни» є особливо небезпечними, оскільки, по-перше, охоплюють велику кількість користувачів із різним соціальним статусом, по-друге, у мережевих спільнотах присутній достатньо високий рівень довіри до окремих суб'єктів, що дозволяє здійснювати латентний маніпулятивний вплив на об'єкт інформаційної атаки, і по-третє, інформація у мережі (в тому числі й негативного змісту) поширюється хвилеподібно й може бути по-різному інтерпретована користувачем.

З точки зору Я. Деркаченко, для досягнення цілей у соцмережах за основу беруться спеціальні маніпулятивні технології та бойові технології інформаційних війн. У соцмережах, як у найбільш довірчому каналі спілкування, особливу небезпеку становлять сугестивні технології. При цьому сугестивний вплив полягає саме в навмисній організації такого впливу з наперед заданою метою, що не обов'язково ґрунтується на достовірній інформації. Його ефективність є особливо дієвою в соцмережах з огляду на специфіку такого виду спілкування. Адже ця специфіка полягає в зовні абсолютно вільному, добровільному сприйнятті інформації, що переконує самим форматом довірливого спілкування і вже не потребує логічних аргументів чи мотивів. І сам об'єкт сугестивного впливу приймає ті чи інші рішення немов би добровільно, та не усвідомлює свого підкорення зовнішньому впливу. Такого виду технології можуть торкатися нервово-психічних процесів і соціальних уявлень, настанов, суспільних норм, цінностей, ду-

мок, а також індивідуальної самосвідомості користувачів інтернет-ресурсів [11, с. 55].

В українських реаліях боротьба з дезінформацією в соціальних мережах стала справою не тільки державних органів, а й волонтерських, громадських організацій, які змогли організувати спротив «гібридним атакам», посиливши таким чином інформаційну безпеку країни.

На переконання вітчизняних експертів, в умовах сьогодення ефективною виявилася модель взаємодії держави в галузі інформаційної безпеки з громадськими організаціями і волонтерськими проектами, наприклад «Інформнапалм», «СтопФейк», «Детектор медіа» та ін. Тому нормативно-правове регулювання процедур залучення громадських організацій до діяльності державних органів у інформаційній сфері визначає напрям підвищення ефективності функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки держави у соціальних інтернет-сервісах [12, с. 125].

В умовах перманентного «гібридного протистояння» Україна поступово напрацьовує дієві методи боротьби з інформаційними загрозами, але при цьому існує низка проблем організаційного, інституційного, технічно-комунікаційного, правового, економічного та іншого характеру.

Науковці доводять, що подальші зусилля інтеграції Української держави в європейську цивілізаційну спільноту потребує створення системи інформаційної (зокрема, кібернетичної) безпеки України, яка повинна мати наступальну спрямованість як із питань захисту, так і просування національних інтересів. Реалізація такої системи, на думку вітчизняних фахівців, передбачає такі напрями:

розробка й удосконалення нормативно-правової бази у сфері інформаційної безпеки, яка на сьогодні є фрагментарною та не повною мірою відповідає існуючим потребам;

створення (визначення) керівного та координаційного органу системи інформаційної безпеки України у структурі державних органів виконавчої влади;

визначення (уточнення) переліку суб'єктів підтримання інформаційної безпеки, їхніх функцій, завдань і повноважень, для чого необхідно внести відповідні зміни до чинного законодавства України;

проведення досліджень та визначення потреб у технічному, фінансовому кадровому забезпеченні функціонування системи з метою прийняття рішення стосовно розробки відповідної цільової державної програми або внесення змін до чинних цільових державних програм;

активізація заходів у Міністерстві оборони України та Генеральному штабі Збройних Сил України зі створення власної системи інформаційної безпеки, яка має стати складовою національної системи інформаційної без-

пеки, а також розробки відповідної нормативно-правової бази в межах реалізації Концепції забезпечення інформаційної безпеки Міністерства оборони та Збройних Сил України [13, с. 64].

**Висновки.** Таким чином, сучасні загрози інформаційній безпеці українського суспільства в умовах “гібридної війни” мають різноспрямований характер і проявляються в комунікаційно-технічній, ціннісній, політико-правовій, соціально-економічній та інших сферах. Існування цих загроз обумовлено як зовнішніми негативними впливами, так і внутрішніми чинниками нестабільності. Виходячи з вищенаведеного попередження та нівелювання загроз інформаційній безпеці українського суспільства потребує від Української держави розробки й комплексного втілення низки програм, посилення співробітництва з міжнародними та регіональними безпековими структурами тощо.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
2. Шпига П. С., Рудник Р. М. Основні технології та закономірності інформаційної війни. *Проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 8. С. 326–339.
3. Калиновський Ю. Ю., Мануйлов Є. М. Роль і місце інформаційної безпеки у розбудові сучасної української держави. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2016. № 2 (29). С. 144–154.
4. Косогов О. М. Пріоритетні напрямки державної політики щодо забезпечення безпеки національного кіберпростору. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2014. Вип. 3. С. 127–130.
5. Калиновський Ю. Ю., Мануйлов Є. М. Аксиологічний вимір інформаційної безпеки української держави. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2017. № 3 (34). С. 13–31.
6. Шевченко Г. П. Духовна безпека: духовна культура і духовні цінності сучасної людини. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 3. С. 361–373.
7. Дзьобань О. П. До проблеми загроз інформаційній безпеці України: цивілізаційний контекст. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19–20 верес. 2019 р.)*. Київ: УкрІНТЕІ, 2019. С. 173–176.

8. Хімей В. Основні сучасні проблеми інформаційної безпеки України. *Теле- та радіожурналістика*. 2014. Вип. 13. С. 127–132.
9. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Humanitarian vision*. 2016. Vol. 2, No. 1. С. 27–32.
10. Кравченко Т. О. Аксиологічний аспект інформаційно-мережевої парадигми. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014. № 1. С. 53–63.
11. Деркаченко Я. А. Соціальні мережі, як середовище для технологій маніпулятивного впливу. *Сучасний захист інформації*. 2016. № 1. С. 51–59.
12. Молодецька-Гринчук К. В. Аналіз впливу загроз інформаційній безпеці держави у соціальних інтернет-сервісах на сфері суспільної діяльності. *Управління розвитком складних систем*. 2017. Вип. 30. С. 121–127.
13. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна безпека України: загрози, зумовлені цивілізаційним вибором європейських цінностей. *Політологічний вісник: зб. наук. пр.* Київ, 2018. Вип. 81. С. 60–67.

## REFERENCES

1. Svitova gibry`dna vijna: ukrayins`ky`j front (2017) / za zag. red. V. P. Gorbulina. nacional`ny`j insty`tut strategichny`x doslidzhen`. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
2. Shpy`ga, P. S., Rudny`k, R. M. (2014). Osnovni texnologiyi ta zakonomirnosti informacijnoyi vijny`. *Problemy` mizhnarodny`x vidnosy`n – Problems of international relations, issue 8, 326–339* [in Ukrainian].
3. Kaly`novs`ky`j, Yu. Yu., Manujlov, Ye. M. (2016). Rol` i misce informacijnoyi bezpeky` u rozbudovi suchasnoyi ukrayins`koyi derzhavy`. *Visny`k Nacional`nogo universy`tetu “Yury`dy`chna akademiya Ukrayiny` imeni Yaroslava Mudrogo”*. Seriya: *Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya – Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”*. Series: *Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 2 (29), 144–154* [in Ukrainian].
4. Kosogov, O. M. (2014). Priory`tetni napryamky` derzhavnoyi polity`ky` shhodo zabezpechennya bezpeky` nacional`nogo kiberprostoru. *Zbirny`k naukovy`x prac` Xarkivs`kogo universy`tetu Povitryany`x Sy`l – Scientific Works of Kharkiv National Air Force University, issue 3, 127–130* [in Ukrainian].
5. Kaly`novs`ky`j, Yu. Yu., Manujlov, Ye. M. (2017). Aksiologichny`j vy`mir informacijnoyi bezpeky` ukrayins`koyi derzhavy`. *Visny`k Nacional`nogo universy`tetu “Yury`dy`chna akademiya Ukrayiny` imeni Yaroslava Mudrogo”*. Seriya: *Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya – Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”*. Series: *Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 3 (34), 13–31* [in Ukrainian].
6. Shevchenko, G. P. (2017). Duxovna bezpeka: duxovna kul`tura i duxovni cinnosti suchasnoyi lyudy`ny`. *Duxovnist` osoby`stosti: metodologiya, teoriya i prakty`ka –*



- Spirituality of a Personality: Methodology, Theory and Practice*, issue 3, 361–373 [in Ukrainian].
7. Dz'oban, O. P. (2019). Do problemy` zagroz informacijnij bezpeci Ukrayiny`: cy`vilizacijny`j kontekst. *Pobudova informacijnogo suspil`stva: resursy` i texnologiyi: proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Kyiv: UkrINTEI, 173–176 [in Ukrainian].
  8. Khimey, V. (2014). Osnovni suchasni problemy informatsiyanoi bezpeky Ukrayiny. *Tele- ta radiozhurnalistyka – Tele- and radio journalism*, issue 13, 127–132 [in Ukrainian].
  9. Il`ny`cz`ka, U. (2016). Informacijna bezpeka Ukrayiny`: suchasni vy`kly`ky`, zagrozy` ta mexanizmy` proty`diyi negaty`vny`m informacijno-psy`xologichny`m vply`vam. *Humanitarian vision*, Vol. 2, Num. 1, 27–32 [in Ukrainian].
  10. Kravchenko, T. O. (2014). Aksiologichny`j aspekt informacijno-merezhevoyi parady`gmy`. *Filosofiya nauky`: trady`ciyi ta innovaciyi – Philosophy of Science: Traditions and Innovations*, 1, 53–63 [in Ukrainian].
  11. Derkachenko, Ya. A. (2016). Social`ni merezhi, yak seredovy`shhe dlya texnologij manipulyaty`vnogo vply`vu. *Suchasny`j zaxy`st informaciyi – Modern Information Security*, 1, 51–59 [in Ukrainian].
  12. Molodecz`ka-Gry`nchuk, K. V. (2017). Analiz vply`vu zagroz informacijnij bezpeci derzhavy` u social`ny`x internet-servisax na sfery` suspil`noyi diyal`nosti. *Upravlinnya rozvy`tkom skladny`x sy`stem – Management of Development of Complex Systems*, issue 30, 121–127 [in Ukrainian].
  13. Dany`l`yan, O. G., Dz'oban, O. P. (2018). Informacijna bezpeka Ukrayiny`: zagrozy`, zumovleni cy`vilizacijny`m vy`borom yevropejs`ky`x cinnostej. *Politologichny`j visny`k: zb. nauk. pr. – Politicalogy Bulletin: Collection of Scientific Works*, issue 81, 60–67 [in Ukrainian].

**Чалапко Владимир Викторович**, аспирант кафедры философии  
Национального технического университета  
«Харьковский политехнический институт», Украина

## **УГРОЗЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ «ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ»**

*Определены характеристики «гибридной войны» и особенности ее проявления в информационном пространстве Украины. Раскрыты базовые угрозы информационной безопасности украинского общества в условиях гибридного противостояния. Исследована сущность информационного оружия и направления его применения во время «гибридной войны». Проанализирован характер угроз и негативных воздействий субъектов гибридных атак в социальных сетях.*

**Ключевые слова:** *информационная безопасность; гибридная война; угрозы информационной безопасности; информационное оружие; информационное пространство; духовная безопасность.*

**Chalapko Volodymyr Viktorovych**, graduate student of the Department of Philosophy of the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, Ukraine

## THREATS TO INFORMATION SECURITY OF UKRAINIAN SOCIETY UNDER THE CONDITIONS OF “HYBRID WAR”

**Problem setting.** *In the present conditions, information security is an important component of national security of the state as a whole system. During the “hybrid wars”, information security issues become especially relevant. In recent years, our country has faced a variety of threats, including those which aimed at the information and communication sphere.*

**Recent research and publications analysis.** *The problem of information security of the Ukrainian society in condition of the “hybrid war” has been covered in a number of publications. In particular, authors of a thorough study, edited by V. Gorbulin, showed the multifaceted nature of phenomenon of the “hybrid war” and revealed its characteristic features and peculiarities. The systematic understanding of the essence of information security and information threats at the present stage of national state formation is presented in the scientific works of O. Danilian, O. Dzoban, Y. Kalynovsky, E. Manuilov and others. In its turn, G. Shevchenko reflects on the interconnection of information and spiritual security, identifying major threats of value, mental and cultural nature.*

**Paper objective.** *The purpose of our scientific research is identifying the major threats and challenges to the information security of Ukrainian society in the “hybrid war”.*

**Paper main body.** *One of the main means of conducting a “hybrid war” is the so-called information weapon, which in its effectiveness and consequences poses a significant threat to any state involved in hybrid confrontation, particularly for Ukraine. It should be noted that information weapons are especially effective against a country in crisis, where the public consciousness is dominated by value ambivalence, socio-political uncertainty. The use of information weapons becomes especially effective when there is a confrontation between political forces in the state, there is a crisis of moral and legal consciousness, and a weak patriotic elite in all spheres of public life. Understanding the information security should include not only the protection of information resources of society, the state and individual, but also the retention of valuable aspects of historical memory, cultural traditions, specific national and the ethnic way of life of Ukrainian people. In this context, researchers talk about protection of the informational sovereignty of our country, the understanding of which absorbs the legal, political, value-cultural, security and information processes in the country.*

**Conclusions of the research.** *Thus, present threats to the information security of Ukrainian society in condition of the “hybrid war” have multidirectional nature and appeared in communication, technical, value, political, legal, socio-economic and other spheres. The existence of these threats is caused by both external negative influences and internal instability factors.*

**Keywords:** *informational security; hybrid war; threats to information security; information weapons; information space; spiritual security.*



## НАШІ АВТОРИ

<b>ДАНИЛЬЯН</b> <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
<b>ДЗЬОБАНЬ</b> <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
<b>КАЛИНОВСЬКИЙ</b> <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
<b>КАЛЬНИЦЬКИЙ</b> <i>Едуард Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
<b>КОВАЛЕНКО</b> <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
<b>МАНУЙЛОВ</b> <i>Євген Миколайович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор</i>
<b>МЕЛКЕВИК</b> <i>Бьярн</i>	<i>Університет Париж-II, Університет Лаваля (Квебек, Канада), доктор права, професор</i>
<b>МЕЛЯКОВА</b> <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
<b>ПАВЛЕНКО</b> <i>Жанна</i> <i>Олександрівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент</i>
<b>ПАНФІЛОВ</b> <i>Олександр Юрійович</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, доктор філософських наук, професор</i>
<b>ТРЕБІН</b> <i>Михайло Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
<b>ТРОФИМЕНКО</b> <i>Володимир Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент</i>
<b>ФІНІН</b> <i>Георгій Іванович</i>	<i>Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, доктор філософських наук, доцент</i>
<b>ЧАЛАПКО</b> <i>Володимир Вікторович</i>	<i>Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант</i>
<b>ЮРКЕВИЧ</b> <i>Олена Миколаївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>

---

---

## ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

---

---

<i><b>ДАНИЛЬЯН</b> Олег Геннадійович</i>	8
<i><b>ДЗЪОБАНЬ</b> Олександр Петрович</i>	8
<i><b>КАЛИНОВСЬКИЙ</b> Юрій Юрійович</i>	23
<i><b>КАЛЬНИЦЬКИЙ</b> Едуард Анатолійович</i>	86, 157
<i><b>КОВАЛЕНКО</b> Інна Ігорівна</i>	86, 157
<i><b>МАНУЙЛОВ</b> Євген Миколайович</i>	23
<i><b>МЕЛКЕВИК</b> Бьяри</i>	66
<i><b>МЕЛЯКОВА</b> Юлія Василівна</i>	86, 157

<i><b>ПАВЛЕНКО</b> Жанна Олександрівна</i>	132
<i><b>ПАНФІЛОВ</b> Олександр Юрійович</i>	53
<i><b>ТРЕБІН</b> Михайло Петрович</i>	53
<i><b>ТРОФИМЕНКО</b> Володимир Анатолійович</i>	147
<i><b>ФІНІН</b> Георгій Іванович</i>	120
<i><b>ЧАЛАПКО</b> Володимир Вікторович</i>	168
<i><b>ЮРКЕВИЧ</b> Олена Миколаївна</i>	39

**В И М О Г И**  
**ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ**  
**«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**  
**ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,**  
**ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»**

**Загальні правила подання статей**

Мови статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – 10–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

**рукопис статті**, роздрукований, вичитаний і підписаний усіма авторами (1 при-  
мірник у форматі А4);

**електронний варіант статті** на магнітному носіїві;

**рецензію** доктора/кандидата наук за фахом видання (для статей докторів наук рецензія не подається);

**витяг** із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до дру-  
ку **або рецензію доктора наук** за фахом видання (для авторів поза НЮУ імені Яро-  
слава Мудрого);

**розширену (від 2000 до 3000 знаків із пробілами) анотацію статті англійською мовою** в електронному й паперовому вигляді; англійський варіант має включати всі обов'язкові структурні елементи статті (постановка проблеми, аналіз останніх до-  
сліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу до-  
слідження, висновки з даного дослідження) (зразок – див. *додаток 1*). Розширена анотація входить до загального обсягу статті;

**ліцензійну згоду автора** (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на офіційному сайті Університету ([nlu.edu.ua](http://nlu.edu.ua)), збірника (<http://fil.nlu.edu.ua>), Наці-  
ональної бібліотеки України імені В. І. Вернадського ([www.nbuv.gov.ua](http://www.nbuv.gov.ua)) та Наукової  
Електронної Бібліотеки (РФ) ([www.elibrary.ru](http://www.elibrary.ru)) (*додаток 3*);

3. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру рецензування членами редколегії. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

**Технічні вимоги**

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі WORD шрифтом Times New Roman, кегль 14 із міжрядковим інтервалом 1,5 з берегами: ліворуч – 3 см, пра-  
воруч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробі-  
лами, табуляцією тощо; не слід використовувати в тексті колонтитули, користувати-  
ся автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання в тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

**Вимоги щодо оформлення статті** (зразок оформлення – див. додаток 2):

у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;

наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт напівжирний, курсив), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт звичайний, прямий);

нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,0, напівжирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз. Наприклад:

\* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7 слів) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, курсив, міжрядковий інтервал 1,0);

далі – текст статті шрифт: Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

далі – список використаної **ЛІТЕРАТУРИ** джерела мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел.

Слід звернути увагу:

а) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>);

б) бібліографічний опис джерел, написаних іншими мовами, що використовують кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (<http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> та <http://www.translit.ru>).

далі – відомості про автора (співавторів) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті: прізвище, ім'я,

по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний, курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0);

нижче по центру наводиться назва статті російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0, напівжирний, великими літерами);

далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0).

Якщо англійська є мовою статті, то після списку використаної літератури додаються відомості про автора (співавторів) та назва статті, анотація і ключові слова українською і російською мовами. Розширена анотація надається українською мовою.

#### ***Вимоги щодо тексту статті***

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний характер, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7–05/1.

#### **Структура тексту наукової статті:**

***постановка проблеми*** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

***аналіз останніх досліджень і публікацій***, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

***формулювання цілей*** статті (постановка завдання);

***виклад основного матеріалу*** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

***висновки*** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

#### ***Вимоги до списку використаної літератури***

Заголовок «ЛІТЕРАТУРА» (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила



складання. Київ, 2016) (*зразок оформлення* – [http://nauka.nlu.edu.ua/download/plaw\\_downloads/dodatok\\_3.pdf](http://nauka.nlu.edu.ua/download/plaw_downloads/dodatok_3.pdf)).

### **Робота редакції з авторами**

До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтори) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іншомовних джерел (за наявності).

## ЗРАЗОК АНОТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

*Danilyan Oleg Gennadievich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine*

### SYNERGETIC INTERPRETATION OF SOCIETY DEVELOPMENT

**Problem setting** (Постановка проблеми) *It is not surprising that in recent years social scientists have intensified discussions on further scenarios for the development of mankind. ....*

**Recent research and publications analysis** (Аналіз останніх досліджень і публікацій) *In the modern social science, many research works have been devoted to synergetics. The basic ideas of synergetics, as we know, are set forth in the works by R. Keller, G. Nikolis, I. Prigozhin .....*

**Paper objective** (Формулювання цілей) *The purpose of the article – is an analysis of the synergetic interpretation of social cycles as cycles of self-organization of society. ....*

**Paper main body** (Виклад основного матеріалу) *One of the most productive areas in this context is the synergetic interpretation of social cycles of self-organization that arise as a consistent development of the logic of various phases of ordering social systems inherent in the very nature of these systems ....*

**Conclusions of the research** (Висновки) *Thus, summarizing, we should note that the general course of the cyclical dynamics of society, revealed in the relevant conceptions, does not contradict the synergetic vision of social evolution, since together with the features of determinism and predictability it includes the features of nonlinearity, stochasticity and unpredictability. ....*

**Keywords** (ключові слова): *social self-organization; dissipative social processes; ordering; cyclicity.*

Переклад здійснено: \_\_\_\_\_ П.І.Б., посада, установа, печатка

## ВРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 141.316.3

*Данильян Олег Геннадійович*, доктор філософських наук, професор,  
завідувач кафедри філософії, Національний юридичний університет імені  
Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна  
e-mail: abcdef1234@ukr.net, ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

### СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА\*

Показано, що загальний перебіг циклічної динаміки суспільства не суперечить синергетичному баченню соціальної еволюції, оскільки містить у собі моменти нелінійності .....

*Ключові слова:* суспільна самоорганізація; дисипативні соціальні процеси; упорядкування; циклічність.

**Постановка проблеми.** Останнім часом вчені-суспільствознавці активізували обговорення подальших сценаріїв розвитку людства .....

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** У сучасній соціальній науці багато досліджень присвячено проблемам соціальної синергетики, основні ідеї якої викладені у працях Р. Келлера, І. Пригожина .....

**Формулювання цілей.** Метою статті є здійснення аналізу циклів самоорганізації суспільства з точки зору їх синергетичної інтерпретації .....

**Виклад основного матеріалу.** Одним із найбільш продуктивних напрямків у контексті досліджуваної проблеми є синергетична інтерпретація соціальних циклів самоорганізації .....

**Висновки.** Таким чином, синергетичне бачення соціальної еволюції передбачає циклічну динаміку суспільства в сукупності з рисами детермінізму та передбачуваності .....

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании: монография / изд. 2-е, испр. Москва: URSS. ЛКИ, 2008. 230 с.

---

\* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

2. Вагурин В. А. Синергетика эволюции современного общества. Луганск: Копи-центр, 2005. 200 с.

## REFERENCES

1. Budanov, V. G. (2008). Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoy nauke i v obrazovanii. Moscow: URSS. LKI [in Russian].
2. Vagurin, V. A. (2005). Sinergetika evolyutsii sovremennogo obschestva. Lugansk: Kopitsentr [in Russian].

*Данильян Олег Геннадиевич*, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

## СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

*Показано, что общий ход циклической динамики общества не противоречащей синергетическом видению социальной эволюции, поскольку включает в себя моменты нелинейности, стохастичности и непредсказуемости .....*

**Ключевые слова:** общественная самоорганизация; диссипативные социальные процессы; упорядочение; цикличность.

Редакційній колегії  
збірника наукових праць  
«Вісник Національного юридичного  
університету імені Ярослава Мудрого.  
Серія: Філософія, філософія права,  
політологія, соціологія»  
від \_\_\_\_\_ П. І. Б. \_\_\_\_\_  
місце роботи, посада \_\_\_\_\_  
науковий ступінь, вчене звання \_\_\_\_\_  
Телефон \_\_\_\_\_  
e-mail \_\_\_\_\_

**Ліцензійна згода на публікацію**

№ \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті  
« \_\_\_\_\_ + \_\_\_\_\_ (назва) \_\_\_\_\_ »  
у фаховому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного  
юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія  
права, політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, пого-  
джуюся.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті в паперовій формі та розміщення повного тексту  
статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного  
юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.  
edu.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.  
ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru).

« \_\_ » \_\_\_\_\_ 201\_\_ р.

\_\_\_\_\_ / підпис, прізвище, ініціали

Підписано до друку з оригінал-макета 26.02.2020.  
Формат 70×100<sup>1</sup>/<sub>16</sub>. Папір офсетний. Гарнітура Times.  
Ум. друк. арк. 15,31. Обл.-вид. арк. 11,87. Вид. № 2433.  
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України  
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого  
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна  
Тел./факс (057) 716-45-53  
Сайт: [www.pravo-izdat.com.ua](http://www.pravo-izdat.com.ua)  
E-mail для авторів: [verstka@pravo-izdat.com.ua](mailto:verstka@pravo-izdat.com.ua)  
E-mail для замовлень: [sales@pravo-izdat.com.ua](mailto:sales@pravo-izdat.com.ua)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів  
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Л. М.  
Тел. (057) 717-25-44